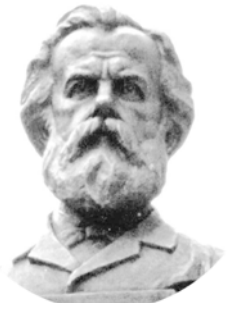
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

Серія 22

Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін

Випуск 5

Київ
Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова
2011

УДК 066:32:372:832
ББК 66:74.263
Н 34

Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 22. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 2011.

Випуск 5. – 135 с.

У збірнику вміщені наукові праці викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 9 від 19 травня 2011 року)

Вища атестаційна комісія України визнала журнал фаховим виданням з політиних наук (постанова Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.)

Рецензенти: **Антонюк О.В.,** доктор політичних наук, професор;
Головатий М.Ф., доктор політичних наук, професор;
Картунов О.В., доктор політичних наук, професор.

Склад редакційної колегії:

Андрусишин Б.І. доктор історичних наук, професор, академік УАПН;
Андрущенко В.П. доктор філософських наук, професор, академік АПНУ;
Бабкін В.Д. доктор юридичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкіна О.В. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Бебик В.М. доктор політичних наук, професор;
Бех В.П. доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Булда А.А. доктор педагогічних наук, професор;
Варзар І.М. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Волинка Г.В. доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Головатий М.Ф. доктор політичних наук, професор;
Горбатенко В.П. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Дробот І.І. доктор історичних наук, професор;
Зеленько Г.І. доктор політичних наук;
Кремень В.Г. доктор філософських наук, професор, академік НАНУ
Михальченко М.І. доктор політичних наук, професор;
Розова Т.В. доктор філософських наук, професор;
Телешун С.О. доктор політичних наук, професор;
Хилько М.І. доктор філософських наук, професор.

© Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, 2011

Зміст

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Бабкіна О.В.
ПОЛІТИКО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА ДЕМОКРАТИЧНОГО ТИПУ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ..... 5

Ісхакова Н. Г.
ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ..... 10

Костиря І. О.
СЕГМЕНТАЦІЯ УСТАНОВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ КУЛЬТУРИ ЯК ФАКТОР УПРАВЛІННЯ..... 16

Коцур В. В.
КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ..... 22

Рудакевич О. М.
ІДЕЯ НАЦІЇ: СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ В ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ НАРОДУ..... 31

Ханстантинов В. О.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ..... 36

Голішевська А. В.
ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА..... 42

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Бульбенюк С. С.
ПРОВІДНІ КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ..... 47

Козьма В. В.
ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОР: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ КОНТРОЛЮ..... 52

Торяник В. М.
ПОЛІТИЧНИЙ КОНСУМЕРИЗМ ЯК СПОСІБ ДЕЛЕГІТИМАЦІЇ ВЛАДИ..... 57

Панченко Т. В.
ПРИНЦИП СУБСИДІАРНОСТІ У ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ «ВЛАДА – ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ»..... 62

Богайчук У.-Ю. В.
СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОНЯТТЯ “ВЛАДА”..... 67

ПРИКЛАДНА ПОЛІТОЛОГІЯ

Агарков О. А.
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ МАРКЕТИНГ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ..... 73

Кавка В. В.
КОМПРОМАТ В ІНТЕРНЕТІ ЯК ЗАСІБ БОРОТЬБИ ЗА ПОЛІТИЧНУ ВЛАДУ..... 76

Капніст Г.С.
СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ, ЩО РЕГУЛЮЄ РОБОТУ З НЕМАТЕРІАЛЬНИМИ АКТИВАМИ..... 82

Смола Л. Є.
ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ У ФОРМУВАННІ ПЕРЕКОНАНЬ ОСОБИСТОСТІ..... 88

Пояркова Т. К.
КРИЗОВИЙ СИНДРОМ ЯК МУЛЬТИКРИЗОВЕ ЯВИЩЕ..... 93

Шутов Р. В.
АГЕНТИ ЗОВНІШНІХ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ВПЛИВІВ В УКРАЇНІ: СПРОБИ ЗАГАЛЬНОГО АНАЛІЗУ..... 98

Яристий М. М.
ФОРМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ..... 104

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Горбатенко І. А.
НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕНТАЛІТЕТ ЯК ЧИННИК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ (методична розробка лекції до спецкурсу «Політична культура»)…….. 110

Дьоміна О. С.
СУТНІСТЬ І ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ (матеріали до лекції)..... 117

Козакевич І. О.
ФРАНКФУРТСЬКА ШКОЛА, ЯК ОДНА З ПРОВІДНИХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТЕЧІЙ ХХ СТ. (методична розробка лекції)..... 123

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Бабкіна О.В.
ВСЕУКРАЇНСЬКА СТУДЕНТСЬКА ОЛІМПІАДА З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПОЛІТОЛОГІЯ»..... 129

Варзар І.М.
ЗА "КРУГЛИМ СТОЛОМ" – ФУНДАТОРИ НАУКОВИХ ШКІЛ І ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ..... 131

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Бабкіна Ольга Володимирівна,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова

УДК: 35.075.5:008

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА ДЕМОКРАТИЧНОГО ТИПУ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ

Стаття присвячена аналізу концепту «демократична політико-правова культура». Розкрито актуальні проблеми формування такої культури у сучасному українському суспільстві. Серед цих проблем названі деформація правосвідомості громадян, криза довіри до політико-владних інститутів, ціннісна дезорієнтація у суспільстві. Демократизація суспільно-політичних відносин передбачає становлення культури спілкування, діалогу, толерантності, збагачення освітнього процесу гуманістичними цінностями.

Ключові слова: *демократична політико-правова культура, право, політика, деформація правосвідомості, толерантність.*

Статья посвящена анализу концепта «демократическая политико-правовая культура». Раскрыты актуальные проблемы формирования такой культуры в современном украинском обществе. Среди этих проблем названы деформация правосознания граждан, кризис доверия к политико-властных институтов, ценностная дезориентация в обществе. Демократизация общественно-политических отношений предполагает становление культуры общения, диалога, толерантности, обогащение образовательного процесса гуманистическими ценностями.

Ключевые слова: *демократическая политико-правовая культура, право, политика, деформация правосознания, толерантность.*

The paper analyzes the concept of "democratic political and legal culture." Reveals the urgent problems of a culture in modern Ukrainian society. Among the problems identified strain of justice of citizens, a crisis of confidence in political and governmental institutions, value disorientation in society. Democratization of socio-political relations of culture involves communication, dialogue, tolerance, enriching the educational process humanistic values.

Keywords: *democratic political and legal culture, law, politics, deformation of justice, tolerance.*

Проблема становлення демократичної політичної і правової культури у сучасній Україні є частиною комплексної проблеми трансформації українського суспільства, його демократизації, однією з основних умов формування демократичної політичної системи. Проте політико-правова культура більшості громадян України нажаль характеризується недостатнім рівнем розвитку та носить перехідний суперечливий характер, внаслідок чого спостерігається недостатня зацікавленість політичних еліт у реальній репрезентації інтересів виборців під час прийняття стратегічних політичних рішень, що вкрай негативно відбивається на якості державного управління та значно гальмує процеси політичної модернізації.

Одна з найбільш актуальних проблем функціонування політичної системи України полягає у неповній відповідності ознак політико-правової культури вітчизняного суспільства тому її типу, котрий є необхідним для повноцінного утвердження демократії. В сучасних умовах становлення незалежної Української держави назріла необхідність оновлення політико-правової культури населення, її трансформації з перехідної у демократичну.

Незважаючи на існуючі наукові розробки і заходи, спрямовані на дослідження і формування вітчизняної політико-правової культури демократичного типу, рівень її наукового вивчення залишається недостатнім. Сьогодні актуальною є необхідність визначення основних рис та умов ефективного формування демократичної політико-правової культури в сучасній Україні, як однієї з основних передумов подальшої демократизації політичної системи, консолідації українського суспільства та реалізації політичних інтересів усіх верств населення.

На наш погляд концепт «демократичної політико-правової культури» ґрунтується на демократичних цінностях, процедурах і відповідності національним інтересам, та являє собою рівень політичних і правових знань, процедур виборчих кампаній, інформованості щодо діяльності, програм політичних діячів і політичних сил, рівень інтересу до політики і права, усвідомлення результатів участі у політичному житті суспільства, вміння здійснювати компетентну оцінку політиків, ступінь раціональності електорального вибору, стійкості до політичного маніпулювання, дотримання законодавства, а також норми і зразки цивілізованої, правомірної політичної поведінки. Концепція демократичної політико-правової культури виходить із визнання людини вищою соціальною цінністю, відповідальності держави перед особою, із обов'язку держави забезпечувати її нормальний розвиток. Природно, що в різні періоди ці позиції здобувають досить різні обриси – соціально-класові, інституціональні, територіальні, етнічні та інші.

Для розуміння сутнісних рис та напрямів формування демократичних ознак політичної і правової культури необхідно звернутися до загального визначення поняття, враховуючи такі різноманітні категорії як «політико-правова дійсність», «політико-правова діяльність», «політико-правова сфера», «політико-правове життя». На жаль, ці категорії недостатньо використовуються політичною та юридичною наукою, в той же час, вони знаходять свій розвиток у філософії права.

Серед різноманітних підходів до визначення політико-правової культури особливо треба відзначити прихильників якісного підходу до визначення цієї категорії. На їхню думку, правова культура – це не тільки розвиток нормативних та індивідуальних нормативних актів, це ще й рівень розвитку всієї правової діяльності, всього права, правової свідомості, це правопсихологічний клімат, правові цінності, ідеали, традиції а головне - це реальне правове становище особи в державно організованому суспільстві, рівень її прав і свободи поведінки, гарантованих державою. Тобто прихильники цієї позиції зазначають, що поняття «правова культура» завжди передбачає оцінку «якості» правового життя того чи іншого суспільства та порівняння її з найбільш розвинутими правовими зразками, ідеалами та цінностями, що підтверджує нашу думку про те, що політико-правова культура – це і є, у першу чергу, зазначені зразки, ідеали та цінності.

Виходячи з сучасного інтеграційного праворозуміння, право має бути зрозумілим не тільки як сукупність правових норм, але також як сукупність соціально-духовних цінностей суспільства і людини, як складний когнітивно-психологічний та соціально-культурний феномен. Як зазначають українські дослідники, політика натомість є лише специфічною формою реалізації суспільних відносин, яка обумовлює особливу – юридичну – форму суспільного управління (державність) і відповідну історичну форму права (юридичне право) на первинному етапі розвитку. Право, відтак, виступає як визначальний фактор щодо політичної форми соціального управління. У співвідношенні «політика - право» політика визначає історичну форму права і, разом з тим, визначається його нормативною природою [6, с.7].

Правова культура, вважає В.Сальніков, відображає рівень правосвідомості, режим законності та правопорядку, стан досконалості законодавства і юридичної практики та охоплює всі цінності, що створені людьми в галузі права. Правова культура в повній мірі може бути зрозумілою лише в загальному контексті соціального прогресу. Її не можна уявити без переймання всього найкращого з минулого історії й без прогресивної спрямованості її функціонування в сьогоденні. Без цього правова культура буде

вихолощеною та перестане служити і праву, і цивілізації. Тому автор говорить про правову культуру як компонент, категорію загальнолюдських цінностей [5].

В той же час, правова культура є специфічним способом спілкування й співпраці суб'єктів політичного й правового життя суспільства, вираженого в різних формах правомірної поведінки й мислення (свідомості), заснованого на вільному виборі гарантованих законами правових засобів досягнення накресленої мети [1, с.8-14]. Таким чином, правова культура – явище винятково складне за своєю внутрішньою структурою і багатством соціальних зв'язків. Вона не зводиться до знання законів, норм права, хоча й припускає його як обов'язкову умову. Правова культура включає крім правосвідомості, ще й рівень правової діяльності в інтересах забезпечення та зміцнення правопорядку і законності, прав та свобод особи.

Правова культура органічно пов'язана з політичною культурою, з властивою їй нормативністю, що пронизує всі рівні відображення корінних соціальних інтересів: сферу свідомості, політичної і правової ідеології, ціннісних орієнтацій, коло суспільно-політичної практики, спосіб життя, механізми спадкоємності й передачі історичного й соціального досвіду. Звідси можливість соціологічного виміру проявів політичної та правової культури за різними показниками, критеріями і методиками, розробленими у соціології, використання багатого досвіду конкретних досліджень способу життя, соціального планування, соціології громадських організацій, соціальної психології, суспільної думки, виховання і т.д.

Формування політичної та правової культури тісно пов'язане зі способом життя. Такий зв'язок визначається, насамперед, значенням політичної та правової сторін способу життя людей. Політична і правова культура та спосіб життя мають одну спільну рису – вони відображають процес практичної діяльності людей.

Політична і правова культура – досить стійкі стани суспільної свідомості й соціальної практики, що склалися на основі багаторазового повторення певної діяльності, систематичного функціонування різних структурних елементів нормативної системи суспільного життя – права, моралі, традицій, звичок тощо. Однак зміст правової культури як складного, поліфункціонального соціального явища не вичерпується характеристикою одних лише ідеальних елементів. Ця культура містить у собі не тільки духовне, а й практичне освоєння права, що виражається у соціально-результативній політичній діяльності.

Серед актуальних проблем, пов'язаних з формуванням політико-правової культури демократичного типу, дозвольте виділити деякі конкретні питання, які пов'язані з розумінням сутності політики, її впливу на право, водночас зворотного впливу права, правової духовності на політику. Нерідко і в науці, і в політиці, і в освітній діяльності, політика розглядається передусім як боротьба за владу. Як слушно зазначає Г.Матвеєва, дисбаланс в розумінні політики як боротьби і політики як пошуку компромісу на користь першої призводить до реалізації політичних цілей та задач неправовими засобами [3, с.196]. Таким чином особливого значення набуває проблема подальшого міждисциплінарного дослідження взаємодії політики і права в Україні, оскільки вони нероздільно пов'язані між собою. Незважаючи на те, що центральною ідеєю права є справедливість (воно не допускає переваги однієї сторони над іншою), а сутнісним моментом влади є привласнення чужої волі і субординація, право є концентрованим виразом політики домінуючої частини суспільства. Так само пов'язані між собою політична та правова культури. Право як центральний елемент правової культури виступає засобом реалізації політичних ідеалів, цінностей, тобто складників політичної культури. Політичні і правові реалії тісно переплетені між собою, і у свідомості людей формують певний тип політико-правової культури. Зміна, формування інших переконань в сфері права суттєво змінюють переконання людини щодо політики, політичних процесів і рішень.

Політична культура суспільства великою мірою визначається рівнем правосвідомості основних суб'єктів політичного життя, який відображає їх ставлення до чинного права. Від рівня, якості, змісту і характеру правосвідомості залежить те, якою буде поведінка суб'єктів

політичного процесу: правомірною, соціально-корисною, конструктивною, або неправомірною, соціально-небезпечною, деструктивною для суспільства.

Сучасний стан правосвідомості українського суспільства характеризується глибокою внутрішньою суперечливістю, амбівалентністю, девіацією. Це пов'язано з процесами трансформації, що охопили всі виміри буття людини, поставили саму її в екстремальну ситуацію вибору власної позиції, пошуку ідентичних власній особистості цінностей та світоглядних орієнтирів. За короткий історичний період зруйнувалась вся система звичних правових і політичних уявлень, настанов, цінностей, норм і стереотипів, які визначали життя пересічної людини в попередню епоху. Суперечливість суспільних перетворень, нові економічні реалії разом з політичними технологічними, ідеологічними та інформаційними новаціями викликали певну правову та ціннісну дезорієнтацію в суспільстві, поставили питання політичної ідентифікації та самоідентифікації як суспільства в цілому, так і окремої особистості.

Розбіжності в цінностях, закріплених в офіційній доктрині права, законодавстві і правосвідомості суб'єктів права термінологічно позначається як деформація правосвідомості. Особливо небезпечними є деформація правосвідомості суб'єктів політичних процесів; деформація відносин, що проявляється у викривленні їх уявлень щодо цінності права, правовому нігілізмі, дилетантизмі, правовому ідеалізмі та романтизмі. Вітчизняні дослідники під деформацією правосвідомості розуміють складне соціальне і ідейно-психологічне явище правового життя суспільства, що торкається всіх рівнів і видів правосвідомості й характеризується негативністю, масовістю, динамізмом, здатністю до впливу на суміжні сфери суспільного життя [2, с.168].

Слід підкреслити, що право не є всесильним у протистоянні із політикою (її кон'юктурою, доцільністю, цинізмом), і перебільшенні очікування щодо права можуть спричинити кризу довіри до законодавчих, конституційних шляхів розв'язання гострих політичних проблем (перехід до парламентсько-президентської моделі внаслідок політичних реформ 2004-2006 р.р. є прикладом правового романтизму та ідеалізму). Закони самі по собі не можуть автоматично забезпечити добробут громадян, комфортність проживання, якщо відсутні ефективна економіка, належне керівництво соціально-економічними процесами в державі, високий рівень правової і політичної культури.

Сучасні дослідники також наголошують, що на деформування правосвідомості в контексті політичної культури України впливає віртуалізація політики – штучне конструювання образу політичного лідера – сакралізованого як символа бажаних політичних перетворень, коли у суспільній свідомості відбувається виведення його діяльності за межі оцінки з точки зору позитивного права. Часто антиправові, але політично доцільні дії такого лідера отримують підтримку, легітимізацію широкого загалу і підміна норм права політичною доцільністю стає нормою [3, с.201].

Однією з актуальних проблем формування демократичної політико-правової культури в Україні є становлення культури спілкування, діалогу, компромісу, толерантності як у суспільстві, так і між суб'єктами політичного життя. Саме ці принципи повинні відігравати важливу роль в регулюванні суспільних відносин, а боротьба виступати лише як один із засобів досягнення цих цілей. У цьому ключі П.Рабінович під правом розуміє зважування (узгодження) інтересів різних учасників суспільного життя, певних інтересів тих чи інших суб'єктів соціуму [4, с.3]. Сьогодні зростає роль досягнення в суспільстві стану толарентності в якості сегменту політико-правової культури, юридичної та політичної діяльності, як результату тривалого розвитку громадянського суспільства. Вирішальним чинником формування такої культури є зближення, взаєморозуміння, взаємозбагачення, в решті решт, конвергенція та інтеграція світоглядних установок і поведінкових пріоритетів людей. Це може бути досягнуто на базі вірної політичної, правильної соціальної оцінки і тлумачення правових норм в системі інших норм даної соціальної системи. Необхідно виховувати в суспільстві відмову від зведення багатоманітності до одноманітності, чи переваги однієї точки зору від домінування насильних дій проти іншого шляхом визнання в

кожній людині рівноцінної істоти, а також визнання різних людських культур та норм поведінки. Категорія «толерантності» і в історичному минулому, і на сьогоднішній день залишається дієвим інструментом у вирішенні спорів, конфліктів і суперечок, як для внутрішньо державного рівня, так і у сфері міжнародних відносин, де вона набула форми загально правового принципу. Не випадково Національний комітет України у справах ЮНЕСКО відводить цьому принципу суттєве значення.

Поведінка юристів, політологів, педагогів у цьому контексті має сприяти вирішенню переходу від атмосфери протистояння і насильства до культури миру, довіри, стабільності. Саме тому для нашого навчального закладу – Університету освіти – необхідно збагачувати зміст освітнього процесу гуманістичними ідеями, про які йшлося, ширше використовувати для цього перспективний навчальний курс правової педагогіки, яка є однією з важливих, але недостатньо використовуваних викладачами наукою і навчальною дисципліною, спрямованою на формування в людини взаємної пошани, визнання рівності відносно до інших соціальних груп, до особистостей, як до рівнодостойних осіб, налаштованості на порозуміння і діалог з іншими, визнання і поваги прав інших суб'єктів бути інакшими. На нашу думку, цим складовим політико-правової і педагогічної культури повинно приділятися більше уваги.

Таким чином, формування політичної і правої культури українського суспільства має складний і комплексний характер, пов'язаний з історичними, соціально-економічними, ментальними, національними чинниками, про які вже багато написано. Сучасна політична та правова культура носить перехідний характер, характеризується суперечливістю, значною гетерогенністю та є відображенням реального стану політичного розвитку посткомуністичної України. Маючи достатній рівень розвитку за окремими напрямками, політична і правова культура більшості громадян Української держави все ж повною мірою не створює необхідних умов для формування демократичної політичної системи, дієвої реалізації національних інтересів.

Окрім того, важливими напрямками становлення вітчизняної політичної і правової культури є формування толерантного ставлення до політичних опонентів, досягнення високої якості знань, особливостей виборчого процесу, достатньої політико-правової активності, незалежності політичного і правового вибору від думки більшості, а також виховання чітких вимог до дотримання політичними діячами чинного законодавства, проведення ефективної державної політики у напрямку забезпечення свободи слова, здійснення економічних реформ та інше.

До основних умов набуття політико-правовою культурою ознак демократичної в Україні відноситься практичне втілення в життя поглядів її носіїв, а також: підвищення життєвого рівня населення, подолання корупції, реальне вирішення інших актуальних суспільних проблем, що дозволить зміцнити довіру громадян до державної влади; розробка та реалізація державної програми з формування демократичної політичної культури населення, в тому числі, демократичної культури молоді як її невід'ємної частини; масове поширення наукових політологічних та правових знань, зокрема, шляхом поглибленого викладання політології, правознавства інших соціально-гуманітарних дисциплін у вищих і середніх навчальних закладах; запобігання монополізації інформаційного простору і застосування ЗМІ разом з політичними діячами грубих прийомів політичних маніпуляцій, забезпечення об'єктивного висвітлення мас-медіа політичних подій та рівного доступу до ЗМІ усіх політичних сил; активне державне стимулювання розвитку вітчизняних засобів масової інформації, регламентація діяльності іноземних ЗМІ в українському інформаційному просторі; активне залучення навчальних закладів, органів державної влади і місцевого самоврядування, політичних партій та громадських організацій до процесу об'єктивного інформування населення щодо особливостей розвитку вітчизняної політичної та правової системи та можливих шляхів демократизації політичного та правового життя суспільства.

Формування в Україні домінуючої демократичної політико-правової культури стане запорукою утвердження демократії, а також успішного політичного, соціально-економічного та культурного розвитку сучасної Української держави.

Література:

1. Бурмистров В.А. Место и роль правовой культуры в становлении правового государства.- Симферополь: Таврида,1996. - 190с.
2. Колісецький О.О., Дзьобань О.П. Правовий нігілізм як життєва стратегія правового суб'єкта // Політична культура суспільства: джерела, впливи, стереотипи: Збірник статей і тез за матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції – XX Харківські політологічні читання. – Х.: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2008. – 385 с.
3. Матвеєва Г. Проблема деформації правосвідомості в контексті політичної культури України // Антропологія права: філософський та юридичний1 виміри (стан, проблеми, перспективи): Матеріали Міжнародного круглого столу (м.Львів, 4-5 грудня 2009 року). – Львів: Край, 2009. – С.196-203.
4. Рабінович П. Сутність праворозуміння // Право України. – 2007. - №8 с.
5. Сальников В.П. Правовая культура*:* теоретико-методологический аспект: Автореф. дис. докт. юрид. наук.: 12.00.01 / СПб ун-т МВД РФ – Л., 1990. – 35с.
6. Шемшученко Ю., Ющик О. Політика, право, Конституція // Право України. – 2007. - №8 . – С. 6-8.

Ісхакова Наталія Гуріївна,
доцент кафедри
соціології та соціальних технологій,
Національний авіаційний університет

УДК 37.035.4(045)

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У даній статті розкриваються особливості процесу політичної соціалізації української молоді під впливом ефективної системи політичного виховання. Громадянська освіта в Україні сприятиме формуванню сталих політичних цінностей та традицій політичного життя, демократичних норм поведінки. Подальше впровадження державних програм громадянської та політичної освіти у навчальних закладах гармонізує процес політичної соціалізації в українському суспільстві.

Ключові слова: *політична соціалізація, громадянська освіта, політичне виховання, політична участь.*

Данная статься посвящена особенностям процесса политической социализации и влиянию на него эффективной системы политического воспитания. Формированию устойчивых политических ценностей и традиций политической жизни, демократических нормам поведения поспособствует гражданское образование в Украине. Дальнейшее внедрение государственных программ гражданского и политического образования в учебных заведениях гармонизирует процесс политической социализации в украинском обществе.

Ключевые слова*: политическая социализация, гражданское образование, политическое воспитание, политическое участие.*

This article is devoted to the peculiarities of the process of political socialization and the influence of political education. Civic education in Ukraine, promotes the formation of democratic

norms of behavior. Implementation of state programs of civic and political education in schools harmonizes the process of political socialization in Ukrainian society.

Keywords: *political socialization, civic education, political education, political participation.*

Актуальність даної теми визначається гостротою, якої набуває проблема участі молодих громадян у здійсненні державної влади, що спонукає до сприйняття ними політики як сфери особистої зацікавленості та відповідальності. Молоде покоління має стати повноцінним суб'єктом політичної діяльності і відносин, без участі якого неможливі кардинальні соціальні і політичні зміни.

Молодь як соціально-демографічна група є найбільш вразливою частиною суспільства. Саме молодь концентрує основні тенденції розвитку суспільства. На основі проведеного нами аналізу встановлена невтішна тенденція розвитку соціально-політичних відносин українського суспільства: наростання потенційності політичної активності населення (особливо молоді) при низький здатності до організованих форм участі у політичному процесі.

Метою даної статі є визначення суті громадянської освіти та розкриття особливостей процесу політичної соціалізації української молоді під впливом ефективної системи політичного виховання.

Слід коротко зупинитися на теоретичних розробках проблеми взаємозв'язку громадянської освіти як складової процесу політичної соціалізації у сучасній науці.

Дослідження у даній галузі були розпочаті у межах когнітивної школи у психології (Ж.Піаже, Л.Кольберг, А.Болдуін та ін.) [1, с. 123]. Тут була вироблена модель соціалізації, за якою по мірі дозрівання пізнавального апарату особистості відбувається «наповнення свідомості» соціальним змістом. Об'єктом їх досліджень був процес мислення. Сама ідея зв'язку вікових можливостей особистості і сприйняття нею політичних смислів є плідною, адже дозволяє прослідкувати процес політичної соціалізації з позиції розвитку самої особистості, внутрішніх закономірностей становлення її мислення.

Інший напрям досліджень політичної соціалізації ввели психологи – когнітивісти в межах розробки проблеми політичного виховання (Г.Яхода, А.Моррісон та ін.) [1, с. 129]. Вони аналізували цілеспрямований вплив факторів (агентів) соціалізації, серед яких найбільш впливовими факторами визначалися шкільні заклади за допомогою яких у молодого покоління формуються політичні цінності та засвоюються норми політичної системи.

У межах когнітивної моделі політичної соціалізації складається трактування активної особистості, яка володіє своєрідним політичним мисленням, що виступає базою для вибору певної політичної поведінки. Індивід у процесі політичної соціалізації виробляє свій тип політичного мислення, картину політичної реальності крізь яку сприймає політику, приймає рішення та діє. Такий напрям досліджень продовжується в ряді концепцій політичної соціалізації, що розуміється як процес навчання. Так, західний психолог Г.Тард розглядав соціалізацію як процес наслідування у відносинах "учень-учитель". Поступово аспект соціалізації дітей та підлітків входить в наукову традицію США.

Своєрідний напрям досліджень мала західнонімецька школа політичної дидактики. Саме в руслі поєднання проблем політичної соціалізації та освіти була видана праця "Політична соціалізація й індивідуалізація. Перспективи і шанси політичної освіти", що вийшла в 1991 році під редакцією В.Хейтмайера та Ю.Якобі. Ця робота дала шанс на практичне застосування теорій політичної соціалізації. Як зазначає А.Щербінін: "Роботи в галузі політичної дидактики уявляють собою своєрідний перехід від теорій політичної соціалізації до практики політичної освіти... адже орієнтовані на динаміку політичного процесу" [2, с. 51]. З 60-х років XX століття в німецькій політико-дидактичній науці розроблялися практичні програми метою яких було поєднати процес формування політичної свідомості молоді з соціально-політичним досвідом. Тобто основною лінією системи

політичної освіти та виховання стає її узгодженість з політичними реаліями. В сучасних умовах, вона спрямована на побудову освітнього процесу із урахуванням цінностей співжиття в Європейському співтоваристві.

На важливості процесу політичного навчання наголосили у свій час американські вчені Г.Алмонд і С.Верба [3], визнаючи, що складовою частиною процесу політичної соціалізаціїї виступає навчання як важливий фактор, що обумовлює політичні орієнтації індивіда, засвоєння відповідних знань про політичну систему та її функціонування, набуття навиків політичної участі, що систематизує та врівноважує політичні орієнтації, формує моделі політичної поведінки молодого покоління.

Однак, не заперечуючи значення фактору навчання, на нашу думку, все ж його не достатньо для вироблення почуття загальної політичної ідентичності, що включає емоційну прихильність до політичної системи та ідентичності з іншими співгромадянами, здатність до співпраці з ними.

Останнім часом ця проблема громадянської та політичної освіти привертає особливу увагу все більшого кола українських дослідників політичної соціалізації. У вітчизняній науковій літературі все більшої актуальності набуває проблема визначення шляхів засвоєння та передачі систематизованих політичних знань через систему освіти та виховання. У дослідженнях, присвячених цьому питанню, зустрічаються два взаємопов'язаних поняття: громадянська та політична освіта.

Одним з невирішених питань на сьогодні залишається проблема узгодженості у розумінні понять громадянська та політична освіта. Спробуємо уточнити ці поняття.

Вітчизняний вчений М.Іванов визначає *громадянську освіту* як комплексний напрямок навчально-виховної роботи, що поєднує в собі, головним чином, елементи політичної, правової, економічної, етичної освіти. Метою навчально-виховних заходів є формування громадянина, здатного спираючись на чинну законодавчу базу, захищати свої права та свободи, надавати підтримку політичним силам, які реально можуть представляти його інтереси на рівні місцевих та вищих органів державної влади [4, с. 45].

Ряд українських дослідників І.Жадан, С.Кисельов, О.Кисельова, С.Рябов пропонують розглядати *політичну освіту* як складову громадянської освіти, як засіб формування громадянскості. Вони визначають громадянську освіту як навчання людей життю в умовах сучасної держави, дотримання законів, непорушності їх прав з боку влади, задоволенню їх потреб та інтересів демократичними методами, тобто бути громадянином демократичної держави [5, с. 41].

Що стосується взаємозв'язку понять політичне виховання та політична соціалізація, то як слушно наголосив сучасний дослідник Н.Н.Журавльов, слід розглядати *політичне виховання* лише як окремий випадок політичної соціалізації. Аспект виховання грає важливу роль у проблематиці політичної соціалізації, однак, це не означає, що "проблема входження людини в політику може бути зведена до проблеми політичного виховання, якщо розглядати виховання лише як цілеспрямований і свідомо контрольований процес" [6, с. 11]. Отже, виховання це один з базових чинників всього процесу політичної соціалізації.

У процесі політичного виховання освітня складова займає провідне місце. Громадянська освіта спрямовані на формування у індивіда певних якостей громадянина. В основі громадянськості - почуття відповідальності, обов'язку, патріотизм (почуття солідарності, причетності до історичної долі своєї вітчизни та її народу), усвідомлення себе як повноцінного члена соціальної спільноти, громадянина своєї країни, зрілість політичної і правової свідомості, повага до прав і обов'язків.

Отже, основними аспектами громадянської освіти є формування знань про права та обов'язки людини та громадянина, конституційно-правові засоби прямої демократії (збори, референдуми, вибори, мітинги, демонстрації тощо) і представницької демократії (засади виборчого права, принципи діяльності представницьких органів влади). Основна мета громадянської освіти – це формування певної здатності громадян до критичного політичного

мислення, реалістичної оцінки політичних подій, раціонального вибору політичних позицій та поглядів.

На сьогодні, однією з гострих проблем сучасного українського суспільства залишається брак політичних знань та компетентності широкої громадськості, особливо молоді. Більше половини громадян на протязі десятиліть незалежності України визнали, що їм не вистачає політичних знань, досвіду політичної діяльності, вміння виражати власні політичні інтереси та досягати через політичну систему свої цілі, вимагати дотримання прав і свобод з боку держави, як у персоналізованих, так і в інституціоналізованих формах [7, с. 28].

І це в той час коли важливим завданням є більш широке включення молоді в демократичні процеси. І все ж, політичні погляди цієї соціальної групи кардинально відрізняються від інших вікових груп тим, що молодь майже одностайно підтримує ринкові перетворення, причому чим виборець молодший, тим більш швидким і радикальнішим він бачить шлях країни до ринкових відносин. Меншу підтримку знаходить серед молодих виборців дуже популярна серед старшого населення ідея приєднання України до союзу Росії і Білорусі. За останні роки зросла кількість тих, хто вважає участь у виборах своїм громадянським обов'язком. Хоча рівень недовіри до влади як мотив неучасті у виборах вельми відчутний у молоді, однак головним мотивом є зайнятість [8]. Залежно від рівня освіти змінюються і політичні преференції молодих людей. Молодь з повною середньою освітою і вище, орієнтується на владу, яка має бути поділена між Президентом, парламентом і незалежним судом, найбільш хвилюючи проблеми – рівень життя людей [9]. Для сучасної української молоді характерним є поліцентризм її ідейно-політичних орієнтацій від крайніх лівих до крайніх правих. Найбільше молоді імпонують національно-демократичний, соціал-демократичний, соціалістичний та національно-радикальний політико-ідеологічні напрями [10, с. 14].

Крім того, події, що відбулися під час президентських виборів в Україні в кінці 2004 року, можна розглядати як наслідок процесу політичної соціалізації молодого покоління та ресоціалізації старшого, а відтак, про відхід від попередньої моделі соціалізації, характерної для недемократичних режимів. Це свідчить про наявність, переважно у молоді, певної міри політичної усвідомленості (розуміння своїх інтересів та прав, їх вираження і захист), почуття політичної ефективності своїх дій в політиці, певну сформованість демократичної системи ціннісних орієнтацій. З іншого боку, можна стверджувати про недостатній рівень сформованості вмінь і навичок повсякденної суспільно-політичної діяльності. Участь мас у політичному процесі не має постійного характеру, на відміну від демократичних суспільств, де населення представлено не вільно діючими індивідами, а суспільними організаціями (асоціаціями), що здатні до впорядкування інтересів та політичної активності тих груп, які вони представляють. У той же час, процес інституціоналізації політичної системи має характер невизначеності внаслідок короткочасності державотворчих процесів. Нестабільність політичних інститутів ускладнює формування сталих політичних цінностей та традицій політичного життя, соціально-політичних норм поведінки.

Основними макросоціальними факторами політичної соціалізації молоді залишаються кризові явища в соціально-економічному житті країни, невизначеність політичних процедур, суперечливий характер реформ в Україні. Тому, в Україні все більшої актуальності набуває необхідність громадянської освіти. Вона може стати додатковим засобом адаптації до перехідного типу політичної системи, засвоєння демократичних цінностей, норм, моделей поведінки. Демократично орієнтована громадянська освіта покликана заповнити порожнечу в системі політичної соціалізації, яка утворилася при руйнації мережі комуністичної політичної просвіти.

Громадянська освіта повинна впроваджуватися інститутами громадянського суспільства при провідній ролі держави в освітньому процесі.

Держава є головним інститутом політичної освіти, забезпечує єдиний освітній простір, створюючи систему навчання та виховання. Система органів освіти є важливим

інститутом соціалізації особи взагалі і політичної соціалізації зокрема. Система освіти і виховання є ефективним специфічним інститутом первинної політичної соціалізації, що забезпечує входження нових поколінь до складного світу політики. Змістом її є органічне включення в складну систему політичних відносин та інститутів через формування уявлення про державу, владу в суспільстві на повсякденному рівні, формування моделей політичної поведінки, ставлення до політичних ролей в майбутньому, підготовки до політичного життя, встановлення співвідношення норм та відхилень у політичній свідомості і поведінці. На відміну від громадянської, політична освіта спирається на застосування досягнень у політичній науці і має поетапний характер: від знайомства з персоналізованими владними фігурами, державними символами, загальновизнаними нормами поведінки до ретельного вивчення політичних інститутів їх функцій, вироблення ставлення до політичних цінностей, вміння раціонально мислити та діяти в сфері політики. Серед основних завдань освітнього процесу є засвоєння політико-правових знань.

Переорієнтація суспільства на нові демократичні цінності розпочалися з ряду законодавчих актів, зокрема, Закону України «Про освіту» (1991 р.), як спроби закладання основ для самореалізації особистості. Сьогодні в Україні вироблені ряд концепцій громадянської освіти, в тому числі за участю Міністерства освіти та науки України та АПН України. Однак, державні програми повинні базуватись на врахуванні всього комплексу проблем політичної соціалізації громадян України та спрямовуватись на консолідацію українського народу як політичну спільноту.

У практичному плані з 1997 по 2002 роки здійснюється канадсько-український проект "Демократична освіта" та інтернет-програма "мережа громадянської освіти в Україні". У 2002-2003 році було здійснено низку заходів у рамках "Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства", що полягали у розробці експериментальних навчальних програм, створення навчальних посібників, проведення семінарів і тренінгів [5, с. 48]. Крім того, з 2000 року впроваджується Постанова президії Академії педагогічних наук України «Про концепцію громадянського виховання дітей та молоді».

Громадянська освіта має бути втілена у зміст всієї системи освіти, що закладено в Проекті Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті розробленому Міністерством освіти і науки України та АПН України. На сьогодні в Україні з 2004 року МОН України поставлено питання про систематичне запровадження у навчальний процес середньої школи уроків із громадянської освіти із наданням необхідного теоретичного і методичного матеріалу.

Крім того, громадянська освіта повинна впроваджуватися інститутами громадянського суспільства, зокрема *молодіжними організаціями*, адже перетворення інформації в політичні знання відбувається через її співвідношення з особистим досвідом молодої людини. На сьогодні в Україні зроблено ряд дієвих кроків в цьому напрямку: створена системи громадських молодіжних об'єднань, кількість яких, завдяки широкій законодавчій базі, постійно зростає. Не зважаючи на це, більшість з них залишаються не чисельними маловідомими для молоді та не є для неї авторитетними та престижними. Про це свідчать соціологічні дослідження, проведенні протягом останніх 8 років: не більше 3% українських молодих людей є членами молодіжних організацій. Це при тому, що завданням молодіжних об'єднань стимулювання ініціатив самої молоді до активної самостійної організованої участі у політиці. Адже, саме через діяльність формується політична свідомість і культура молодої людини.

Підтримка молодіжної ініціативи, прагнення молоді до організованої участі в житті суспільства і держави, до самостійної реалізації потреб і інтересів має стати пріоритетом у діяльності державних органів. Важливим є ефективне функціонування молодіжних утворень та об'єднань де формуються власті норми, правила поведінки, встановлюються обов'язки і відповідальність. Шляхом консолідації зусиль молодіжних організацій має бути забезпечено набуття практичного політичного досвіду, навичок політичної діяльності молоді.

Головною метою української системи освіти (як громадянської так і політичної) виступає створення умов для розвитку особистості як громадянина України, формування у дітей і молоді демократичного світогляду та політичної культури, активної громадянської і професійної позиції, збереження та продовження культурно-історичної традиції, виховання поваги до державних символів, інститутів, а також мови, культури, історії народів, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних відносин, спрямованість на консолідацію українського народу в українську політичну націю, як сукупності громадян країни, які не залежно від їх соціально-групових відмінностей мають не лише рівні права та обов'язки, а й спільну політичну культуру, поєднані почуттям солідарності та патріотизму і, на основі демократичних інститутів політичної влади та форм політичної участі, конституційно встановлених норм та процедур, здійснюють державне самоврядування, чим реалізують свій юридичний і політичний суверенітет.

Індикатором успішної первинної політичної соціалізації є ідентифікація молодих громадян з певною країною, формування потреби належати до певної держави [11, с. 7]. У разі якщо ціннісно-нормативна системи суспільства послаблена, то політична соціалізація не є успішною, відбувається відтворення деструктивного потенціалу, що накопичений в суспільстві.

В українському суспільстві політична соціалізація відбувається у різних соціально-економічних, соціокультурних обставинах і є різною у дітей, що належать до різних соціальних груп та спільностей і вже на допонятійному рівні відбиває соціальні протиріччя. Ситуація ускладнюється ще й тим, що сучасні установи освіти і виховання в Україні знаходяться на стадії реформування, на етапі пошуку тих форм і методів, які були б ефективними в процесі політичної соціалізації в умовах політичного та економічного становлення державності України.

Саме тому проблеми політичної та громадянської освіти в Україні вимагають подальшого ґрунтовного вивчення. Зокрема, особливої уваги потребує питання включення політичних знань в освітні програми, розробки навчальних посібників з політосвіти, які б відповідали вимогам перехідного періоду суспільства, сприяли формуванню знань і громадянських навичок.

Отже, враховуючи неоднорідний вплив вище зазначених чинників основними напрямками гармонізації процесу політичної соціалізації в українському суспільстві є подальше впровадження державних програм громадянської та політичної освіти у навчальних закладах. Ці програми мають включати формування громадянської ідентичності, почуття солідарності та патріотизму у дітей і молоді. Освітня складова політичної соціалізації повинна доповнюватися комплексом виховних заходів державних інституцій: Міністерства освіти та науки з усіма закладами, Міністерства культури та туризму, Міністерства у справах молоді і спорту. Набуття практичного політичного досвіду, навичок політичної діяльності у молоді може бути забезпечено шляхом консолідації зусиль молодіжних організацій та політичних партій. Інформаційна сфера повинна забезпечувати компетентну участь у політиці, єдиний комунікативний простір. У соціально-економічних перетвореннях необхідна стабілізація соціальної структури суспільства, формування середнього класу.

Література:

1. Шестопал Е.Б. Личность и политика. Критический очерк современных западних концепций политической социализации. – М.: Мысль, 1988. – 203с.
2. Щербинин А.И. Вхождение в политический мир (теоретико-методологические основания политической дидактики) // Полис. - 1996. - № 5. - С.136-146.
3. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. – 1992. - №4. – С.123-134.
4. Іванов М. Що таке "громадянська" і, що таке "політична" освіта? // Політичний менеджмент. – 2003. – №2. – С.41-49.

5. Жадан І., Кисельов С., Кисельова О., Рябов С. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні. Методичний посібник. – К.: Тандем, 2004. – 80 с.
6. Журавлев Н.Н. Проблема социализации: политический аспект: Автореф. дис... канд. полит. наук: 23.00.01. – Екатеринбург, 1999. - 21с.
7. Українське суспільство 1994-2004: соціологічний моніторинг / За ред. Н.Паніна. - К.: «Заповіт», 2004. – 64 с.
8. Бекешкіна І. Молоде покоління на виборах – 2002 // Офіційний сайт Фонду "Демократичні ініціативи". - www.dif.org.ua/publics/doc.php?action=3/3
9. Бондар В. Політичні орієнтації сучасної української молоді // Офіційний сайт Фонду "Демократичні ініціативи". - www.dif.org.ua/publics/doc.php?action=3/2
10. Дем'яненко В.М. Політична свідомість українського суспільства в умовах демократичної трансформації: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. - К, 2003. – 16 с.
11. Катаєва М.С. Політична соціалізація школярів в умовах трансформації українського суспільства: Автореф. дис... канд. політ. наук.: 23.00.03. / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. - К, 1999. – 18 с.

Костиря Інна Олександрівна,
кандидат політичних наук,
доцент КНУКіМ

УДК:321.7:[008 (32:+34)]

СЕГМЕНТАЦІЯ УСТАНОВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ КУЛЬТУРИ ЯК ФАКТОР УПРАВЛІННЯ

У статті надається аналіз проблем структурування установ культури за формами діяльності, ціннісних орієнтацій та образних настанов.

Ключові слова: *культура, сегментизація, управління, мистецькі програми.*

In the article the analysis of problems of to influenceof establishments of culture is given after the forms of activity, valued orientationsand vivid settings.

Key words: *culture, distributing , management, artistic programs.*

В статье предоставляется анализ проблем структуризации учреждений культуры за формами деятельности, ценностных ориентаций и образных установок.

Ключевые слова: *культура, управление, сегментизация, художественные программы.*

Актуальність проблеми. Розвиток некомерційних організацій культури в Україні спричинив появу нових соціальних технологій і засобів їх реалізації. Досвід участі в різних конкурсах на фінансову підтримку, серед іншого і в рамках програм західних фондів, дозволив некомерційним організаціям культури отримати певну допомогу у формі грантів, а також набути нового досвіду і професіоналізму у використанні фінансових ресурсів.

Проблемою структурування установ культури займалися: Є.Головаха, В.Горський, В.Горбатенко, Л.Губерський, О.Забужко, В.Костицький, В.Кремень, Л.Лавриченко, В.Лях, М.Михальченко, Л.Морозова, І.Надольний, В.Огневюк, І.Предборська, але ще не достатньо визначеною залишаються типи специфікації установ культури як сиситемної цілісності.

Мета статті – визначити системо-творчий характер специфікації установ культури.

В Україні з 90-х років минулого століття почав активно розвиватися механізм конкурсного розподілу фінансових ресурсів у формі грантів. Спочатку це було притаманне для використання коштів некомерційних організацій, а згодом і невеликих виплат із державного бюджету. Зокрема, за рахунок держбюджетних коштів надаються гранти Президента України молодим митцям для здійснення творчих проектів у галузях театрального, музичного, образотворчого мистецтв та кінематографії. Отже, сфера

застосування президентських грантів досить обмежена. „Згідно із Законом України „Про гастрольні заходи в Україні" та „Порядком розподілу коштів спеціального фонду державного та місцевих бюджетів на підтримку вітчизняних гастролерів" (затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15 січня 2004 р. № 36) підтримуються на конкурсних засадах вітчизняні гастрольні проекти. З цією метою використовуються кошти отримані від збору за проведення гастрольних заходів, який платять організатори гастрольних заходів за ставкою три відсотки від виручки від реалізації квитків на гастрольний захід" [6, 46].

Конкурс грантів у сфері культури – це процес, який включає запрошення організованим чином надавати заявки відповідно до набору затверджених критеріїв, а також відбір і фінансування проектів. Участь у розробці та поширенні досвіду і принципів конкурсного розподілу ресурсів дає можливість брати більш активну участь некомерційних організацій культури і окремих митців у вирішенні творчих проблем. Залучення місцевого бізнесу до партнерства у таких конкурсах сприяє не лише збільшенню розподілюваних сум, але й активному залученню бізнесових структур у вирішення проблем розвитку культури.

Будь-яка конкурсна програма складається з певної послідовності кроків і процедур, кожна з яких потребує ретельного опрацьовування. Крім того, будь-який конкурс має відбуватися на засадах прозорості ухвалюваних рішень та дотримання всіх процедурних питань конкурсу. Важливими також є своєчасне інформування про початок і умови конкурсу, рівний доступ до інформації, консультування та навчання написанню проектів заявників, наявність чітких і зрозумілих критеріїв. Організатори конкурсів повинні забезпечити проведення якісної експертизи проектів, збір та оцінку результатів, оформлення договорів і своєчасне фінансування, підготовку підсумкових аналітичних матеріалів та довідок, інформування про підсумки кожного етапу [5, 4-5].

Порядок організації і проведення конкурсів – достатньо освоєний і продуманий технологічний процес. Зокрема, процедура формування, підготовки та проведення культурно-мистецьких програм, заходів, проектів визначається „Порядком реалізації програм та проведення заходів у сфері культури", затвердженим наказом Міністерства культури і туризму України від 8 травня 2007 р. № 429/0/16-07. Проте у Порядку прямо не передбачене застосування системи грантів для фінансування культурно-мистецьких проектів. Отже, він потребує суттєвого доповнення. Крім того, питання оцінки ефективності проектів після їх завершення і конкурсів в цілому розроблені недостатньо. Для такої роботи необхідні не лише спеціальні знання і навички. Це – досить витратна діяльність, що потребує часу і ресурсів. Достатньо часто в бюджетах, виділених на конкурс, закладаються адміністративні витрати на проведення і організацію конкурсу, але практично відсутні засоби на проведення моніторингу і оцінки ефективності. Водночас проведення оцінки дозволило б точніше визначати пріоритети і планувати нові конкурси і ресурси, оцінити ефективність ресурсів, що використовуються. Інколи проводиться моніторинг виконання проектів, для якого притягуються сторонні експертні організації [8, 46-47].

Отже, на підставі нагромадженого досвіду можна стверджувати, що більш широке застосування системи грантів дозволило б підвищити ефективність використання бюджетних коштів в культурно-мистецькій сфері. Та для цього необхідно внести певні зміни у наявну в державі правову базу. Але, якщо залишити за рамками обговорення юридичних питань, грантова програма є насамперед механізмом розподілу фінансів. З цього погляду цілі, які досягаються завдяки цим фінансам, мають бути проговорені й виділені з самого початку надання гранту. І хоча це суто внутрішня справа того, хто одержав грант, як правило, цілі грантової програми узгоджуються з комерційними цілями організації, яка виділила відповідні кошти. Нині більшість комерційних компаній, котрі допомагають у вирішенні проблем розвитку культури, формулюють радше мотивації, ніж цілі програми. Проте навіть ці мотивації є позитивним показником того, в чому саме зацікавлена організація, що надає гроші [8, 36].

Проблема пошуку і залучення коштів для закладів культури нині активно вирішується засобами фандрайзингу. Останній передбачає не тільки залучення фінансових коштів від

приватних осіб або організацій на реалізацію соціально значущих проектів у сфері культури, але й залучення людей та організацій до спільного подолання проблем, наявних у певному закладі культури [2, 6].

Ключовим механізмом фандрайзингу в сфері культури є ендаумент-фонд, сформований за рахунок пожертвувань або спеціальних цільових внесків, засоби якого інвестуються і дають регулярний дохід, частина котрого використовується для розвитку установ культури [4]. Внаслідок цільових внесків виникає цільовий капітал – утворена за рахунок пожертвувань у формі грошових коштів частина майна некомерційної організації культури. Як правило, вона передається цією організацією в довірче управління певної компанії для отримання доходу. Останній використовується для фінансування статутної діяльності організації культури. Наприклад, у США надходження від ендаумент-фондів формують до 30% бюджетів закладів культури. Проти в Україні цільовий капітал може формуватися виключно за рахунок грошових коштів. Таке обмеження продиктоване насамперед міркуваннями прозорості й контролю на всіх етапах формування і використання цільового капіталу.

Водночас його застосування передбачає наявність своєрідного кодексу честі, щоб встановити певний ступінь довіри між благодійниками і організаціями культури як партнерами. Власне процес створення етичного кодексу вже є позитивним досвідом, оскільки до участі в його продукуванні залучаються всі члени організації. А оскільки вона має певний юридичний статус, це зумовлює відповідальність перед людьми.

Етичний кодекс також допомагає уникнути неприємних моментів у житті організації і дозволяє їй працювати більш ефективно. Притому, що у всіх організацій культури кодекси різні, є у них і щось спільне. „Перше – рада директорів, в якій немає конфлікту інтересів. Друге – визнання відвертості й „прозорості". Третє – чесний менеджмент, в якому беруть участь усі члени організації. Четверте – прохання до донорів мають бути чесними. П'яте – гроші потрібно використовувати тільки за призначенням. Шосте – це чесні та відкриті звіти. І нарешті, головне, – довести свою незамінність в допомозі людям. Коли організація починає створювати такий кодекс, це означає, вона вчиться добре працювати" [7, 12].

Дослідники сучасної культурної політики України вважають її інерційною не тільки щодо її цілей, але й стосовно механізмів реалізації. Адже „жодного продуманого реформування практично не відбулося, окремі зміни мали або безсистемний, або стихійний, неконтрольований характер. Попри гучні декларації, реальні цілі ,що їх переслідують нинішні владні структури, звелись до виховання національного свідомого і лояльного щодо незалежної держави обивателя та збереження існуючої культурної інфраструктури та зайнятості в ній. Обидві цілі носять скоріше суспільно-політичний, в значній мірі кон'юнктурний характер і мають небагато спільного з культурою у "високому" розумінні, а також не потребують на перший погляд принципово нових механізмів реалізації. Однак за умов динамічних суспільних та економічних змін інерційна культурна політика безперспективна і приречена. Визнаючи нагальну потребу її реформування, слід перш за все поставити перед нею нові цілі… забезпечення вільного доступу всіх громадян до культурного життя та активної участі в ньому. Далі культурна політика має забезпечувати розвиток культури як складника загального розвитку суспільства та як частини світового культурного процесу. І, нарешті, її метою є збереження самобутності національних культур" [3, 51].

Реалізація цих цілей у діяльності недержавних закладів культури повинна усунути основні причини, які гальмують їх роботу. Таких причин накопичилося чимало. Основними серед них є:

– культурно-історичні особливості розвитку нашого суспільства, в якому донині добродійність не асоціювалася з благородною, престижною справою;

– негативні приклади діяльності деяких добродійних організацій, які, зловживаючи наданими їм пільгами нівелюють позитивний імідж добродійництва;

– підміна реального розв'язання проблем їх обговоренням та розходження слова і діла;

– відсутність яскравих лідерів у сфері добродійності, їх підміна політиками, бізнесменами, банкірами замість представників добродійної сфери;

– відсутність налагоджених зв'язків із ЗМІ, яка не сприяє адекватному формуванню громадської думки щодо благодійництва та ін.

Для ліквідації зазначених вище негараздів необхідно об'єднати зусилля держави, недержавних закладів культури, благодійників – усіх, кому не байдужа доля вітчизняної культури. Зробити це непросто, оскільки в господарчо-правовому аспекті культурна сфера в Україні поділена на державно-комунальний і недержавний сектори, що створює нерівні умови для їхнього розвитку. Адже державно-комунальний сегмент культурної сфери одержує фінансову підтримку з державного та місцевих бюджетів. Щодо недержавної частини сфери культури, то вона майже не має державної підтримки, за винятком кількох колективів і організацій, фінансування яких передбачено окремим рядком у Державному бюджеті Україні. Загального механізму підтримки недержавного сектора сфери культури в країні не існує. Чи не єдиним винятком є недосконалий і доволі непрозорий та малоефективний розподіл Президентських грантів серед молодих митців, який не має істотного впливу на розгортання загального потенціалу творчої молоді.Водночас, незважаючи на наявні проблеми, в царині української культури вже накопичений певний досвід нехай нелегкого, але часто досить ефективного виживання і розвитку в умовах ринку. Для недержавних закладів культури багато декларованих сучасною реформою принципів не є чимось новим. Вони цілком зрозумілі, оскільки продиктовані самими умовами існування і розвитку. Орієнтація на результат діяльності, а не на саму діяльність, спрямованість на споживача разом із скерованістю на виробництво якісного культурного продукту, конкуренція за ефективну економію засобів і зниження витрат на виробництво, пошуки найбільш ефективних шляхів і механізмів витрачання засобів, а також доцільних шляхів та механізмів донесення власних продуктів і послуг до споживача, робота в рамках проектного принципу, використання тимчасових проектних команд, існування в умовах багатоканального отримання коштів – від держави і місцевої влади, грантодавців, спонсорів тощо – все це добре знайоме тим, хто нині працює в структурі недержавних закладів культури.

Цьому сприяло й те, що після початку реформування бюджетної системи України змінилися повноваження і конфігурація структури управління культурою. Розподіл повноважень між центральним урядом і органами місцевого самоврядування в галузі культури полягає сьогодні в розподілі форм власності на культурні установи, а отже, визначенні відповідальності за їхнє фінансування. Проте питання, на чиєму балансі перебуває певна установа культури, не вирішує питання про те, хто і за які культурні послуги відповідає, в якому обсязі і якої якості зобов'язаний надати ці послуги за бюджетні кошти. З одного боку, регіональні управління позбулися фінансової залежності від центрального міністерства, а з другого – переважна більшість закладів культури перейшли у комунальну власність місцевих громад. Але практично не змінився підхід до адміністрування галуззю. Про це красномовно свідчать дані соціологічного дослідження, проведеного Українською Академією державного управління при Президентові України на замовлення Міністерства культури і туризму України. Серед керівників структурних підрозділів з питань культурного розвитку, науковців, працівників культури України 86 відсотків опитаних оцінили сучасний стан розвитку культури в Україні як незадовільний.

Одним із головних чинників такого стану учасники опитування вважають низький рівень відповідності інфраструктури культури запитам громадян. Оцінюючи вплив управлінської еліти на вирішення проблем культури, 86 відсотків респондентів визнали його недостатнім. Недостатніми визнані і такі напрями державної політики в галузі культури – задоволення державними закладами культури потреб громадян (64% респондентів), збереження культурної спадщини (81%), стан українського інформаційного простору (81%),

діяльність недержавних закладів культури щодо задоволення культурних потреб громадян (73%), запобігання поширенню низької масової культури (82%), рівень нормативно-правового забезпечення функціонування сфери культури (78%), готовність органів державного управління у сфері культури до впровадження культурних інновацій (71%).

Водночас більшість респондентів і досі покладають усі рішення у сфері культурної політики на центральні та місцеві органи виконавчої влади (62%) та Верховну Раду (57%). Лише 11% опитаних вважають, що вирішувати проблеми функціонування культурної сфери повинні спільно органи державної влади і громадськість. Крім того, причиною створення недержавних організацій у галузі культури більшість (81%) представників цього середовища називають можливість працювати незалежно від державних культурних установ, тобто, нав'язаної згори політики – згідно з опитуванням, проведеним серед мистецьких недержавних організацій Українським Мистецьким Форумом. Разом з тим однією з головних проблем у своїй діяльності НДО в галузі культури називають складнощі у пошуках фінансування (71%) [1, 187].Отже, процеси, що відбуваються в культурній сфері України в перехідний період, суперечливі і неоднозначні. Інновації з'являються у вкрай несприятливих умовах, один і той самий культурний фактор зумовлює полярні результати. Нагальною потребою за цих умов стають радикальні, але й водночас виважені і далекоглядні перетворення. Оскільки культура – явище багатовимірне, багаторівневе, поліфункціональне, відкрите і динамічно змінне, в даний час навряд чи можливо розробити і реалізувати всеосяжну програму реформ в сфері культури, націлену на переведення її з ар'єргарду в авангард соціального прогресу. Мова повинна йти про визначення стратегічної концепції, пріоритетів та певних етапів реформування з урахуванням суспільно-політичної та економічної кон'юнктури сучасної України. Але досвід країн Східної Європи свідчить, що ані приватне спонсорство, ані самофінансування найближчим часом не становитимуть альтернативи державній підтримці, тож мова повинна йти про формування системи „державно-приватного партнерства", вміння самих закладів культури працювати в умовах ринку [4, 79-81]. Отже, можна розраховувати на нетрадиційні джерела фінансування (недержавні фонди, міжнародні організації), розуміння і підтримку європейських культурних кіл, хоча їх масштаби цілком залежатимуть від правової і податкової політики, а також від зовнішньополітичної кон'юнктури України. Крім того, „трансформаційні процеси в культурі досі мають в Україні надзвичайно слабке не лише фінансове, а й правове підгрунтя. Чинну законодавчу базу діяльності культурної сфери нині характеризують два істотні недоліки – анахронічність та нецілісність. Формування адекватної правової бази культури повинне також враховувати, що культурний розвиток українського суспільства відбувається в умовах взаємодії культур, їх діалогу. Його домінантою є взаєморозуміння, на підставі якого розгортається спілкуванням багатьох особистостей. Дослідження з питань взаємодії культур свідчать про те, що зміст і результати міжкультурних контактів здебільшого залежать від здібності їх учасників розуміти один одного і досягати згоди, яка головним чином визначається етнічною культурою кожної із взаємодіючих сторін, психологією народів, пануючими в тій чи іншій культурі цінностями. В культурній антропології ці взаємовідносини різних культур отримали назву „міжкультурна комунікація", яку слід розглядати як сукупність різних форм стосунків і спілкування між індивідами і групами, які належать до різних культур.

Саме з огляду на важливу роль культурних зв'язків у розвитку націй на Всесвітній конференції з політики в галузі культури, проведеній ЮНЕСКО в Мексиці 26 липня – 6 серпня 1982 року, була прийнята Декларація Мехіко з політики в галузі культури, яка сформулювала основні принципи сучасної культурної політики. Одним із її засадничих принципів є принцип єдності і розмаїття культури, який означає, що світова культура – це наслідок культурної творчості всіх народів планети. Отже, необхідно, по-перше, відмовитися від розподілу культур на „вищі" та „нижчі". По-друге, збереження культури – це обов'язок не тільки народу, що її створив, але й усього міжнародного співтовариства, оскільки творіння культури цього народу є частиною світової культури. Тому в своїй діяльності не

тільки державні, але й недержавні організації культури повинні керуватися Декларацією Мехіко, яка проголошує: „Міжнародне співтовариство вважає своїм обов'язком зберігати і захищати культурну спадщину кожного народу" [3, 47]. Виходячи з цього положення, ЮНЕСКО розробила і здійснює програму охорони пам'ятників світової культури. Зокрема, до таких пам'ятників включено й Софійський собор та Києво-Печерську Лавру в Києві, хоча в ЮНЕСКО останнім часом виникли претензії до столиці України щодо виконання нею міжнародних зобов'язань. По-третє, збереження й утвердження культури кожного народу не означає культурної самоізоляції. „Культурна самобутність народів оновлюється і збагачується внаслідок контактів з традиціями і цінностями інших народів. Культура – це діалог, обмін думками і досвідом, осягнення цінностей і традицій інших; в ізоляції вона в'яне і гине", – застерігає Декларація Мехіко [3, 47].

Наступний принцип культурної політики – це принцип культурного виміру розвитку людства, який проголошує, що будь-які програми розвитку суспільства – економічні, соціальні, політичні, науково-технічні – повинні обов'язково мати своєю складовою культурний аспект. Адже людина – це початок і остаточна мета розвитку, сутність якої полягає не в зростанні виробництва, прибутків і споживання, а в їх впливі на можливості розвитку та вдосконалення людини, у більш повному задоволенні її духовних запитів. Отже, необхідно гуманізувати розвиток людства, надати планам і стратегіям розвитку збалансованого характеру.

Література:

1. Ключові проблеми та перспективи розвитку культури в Україні. Аналітичний звіт – К.: Асоціація суспільного прогресу, 2002. – 200 с.
2. Куц С. Фандрайзинг АВС: Посібник для початківців. – К.: Центр філантропії, 2008. – 92 с.
3. Мицик Л. М. Проблеми трансформації культурної сфери у посткомуністичній Україні / Л. М. Мицик // Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнародної конференції (Київ, 29 вересня — 1 жовтня 2000 р.). — К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. — С. 50—68.
4. Полунєєв Ю., Загоруйко Ю. Культурний шок у посткомуністичних суспільствах у період ринкової трансформації (перспектива України) // Сучасність. – 1994. – №10. – С.79-81.
5. Ресурсная книга грантмейкинга (конкурсного распределения средств). – М., 2005.
6. Солодовник В.В. Проблеми нормативного забезпечення фінансування культурно-мистецьких проектів у формі грантів за рахунок державного бюджету // Всеукраїнська науково-практична конференція „Художньо-освітній простір України в контексті новітньої історії". Вибрані матеріали. Київ, 22-23 листопада 2007 року. – К., 2007.
7. Тополева Е., Филлипс К. Как повысить престиж благотворительности? // VIII Региональная рабочая встреча по фандрайзингу. Москва, сентябрь 2000. – М., 2000. – 124 с.
8. Юрченко Л. Конкурс грантов коммерческой организации для НКО. – Новосибирск, 1999. – 52 с.

Коцур Віталій Вікторович
викладач Переяслав-Хмельницького
державного педагогічного університету
імені Григорія Сковороди

УДК 323.1(477)

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Аналізуються концептуально-теоретичні підходи до визначення об'єкта, предмета, сутності, структури та основних форм прояву етнополітичних конфліктів, визначаються їх спільні риси та особливості на прикладі конфліктів на пострадянському просторі.

Ключові слова: *етнополітичний конфлікт, теоретичні підходи, тоталітарна система, конфліктна свідомість, особливості, врегулювання.*

Анализируются концептуально-теоретические подходы в определении объекта, предмета, сущности, структуры и основных форм проявления этнополитических конфликтов, определяются их общие черты и особенности на примере конфликтов на постсоветском пространстве.

Ключевые слова: *этнополитический конфликт, теоретические подходы, тоталитарная система, конфликтное сознание, особенности, урегулирование.*

The article deals with conceptual and theoretical methods of approach to the definition of the object, subject, essence, structure and main forms of ethnopolitical conflicts. The author determines common features of such conflicts and their peculiarities by analyzing conflicts on the post-Soviet area.

Key words: *ethnopolitical conflict, theoretical methods of approach, totalitarian system, enemy image, peculiarities, settlement of a conflict.*

Етнополітичні конфлікти, про специфіку дослідження яких піде мова у даній статті, є невід'ємною складовою глобалізованого світу, в якому неоднорідність етнічного простору породжує проблеми, суперечки та напруженість між етносами. За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру, в середині 90-х років XX ст. понад 70% військових конфліктів на планеті носили етнополітичний або міжетнічний характер. Саме тому аналіз феномену етнополітичного конфлікту є актуальною проблемою сучасної політичної науки, адже правильне розуміння сутності конфлікту є однією з передумов його врегулювання.

Позаяк універсальних підходів до вирішення етнополітичних конфліктів наукова спільнота не виробила, вважаємо доцільним проаналізувати теоретичну спадщину етнополітологів і конфліктологів задля визначення концептуально-теоретичних засад дослідження природи, сутності, змісту конфліктів та їх особливостей. Визначення концептуальних підходів до вивчення причин конфліктогенності допоможе, на наш погляд, наблизитись до відповіді на питання про походження та трансформацію етнополітичних конфліктів на пострадянському просторі, що є предметом наукових студій автора даної розвідки.

Проблематика соціально-політичного конфлікту має давні традиції в історії політичної думки. З'ясуванням природи конфліктів займались класики політичної науки Аристотель, М. Вебер, Д. Віко, Т. Гоббс, Н. Мак'явеллі, К. Маркс, А. де Токвіль та ін. За всієї різноманітності підходів характерними для їх поглядів є розуміння політичного конфлікту як постійної форми боротьби за владу в конкретному суспільстві. До прикладу, Т. Гоббс у трактаті «Левіафан або Матерія, форма і влада держави церковної та громадянської» зосереджував увагу на конфліктному чинникові утворення держави, природний стан суспільства він визначав як «війну всіх проти всіх». Учений також виокремив три основні причини конфлікту: суперництво, недовіру, жадання слави [3,с.130]. Проблема конфліктів стала однією з центральних і в у наукових працях відомих західних політичних теоретиків XX ст. Р. Дарендорфа, Е. Дюркгейма, Д. Істона, А. Лейпхарта, В. Парето, Т. Парсонса.

Останнім часом проблема етнополітичного конфлікту набула серйозного змістового і формалізованого наповнення, особливо в аспекті визначення поняття «етнополітичний конфлікт» та його типології. Серед дослідників, які актуалізують цю проблему в українській етнополітології слід назвати О. Антонюка, І. Зварича, О. Картунова, А. Кіссе, В. Котигоренка, О. Кривицьку, О. Майбороду, О. Маруховську, С. Римаренка, Ю. Римаренка, Г. Перепелицю. Вагомий внесок у визначення теоретичних засад дослідження етнополітичних конфліктів зробили російські науковці Р. Абдулатіпов, В. Авксентьєв, А. Дмитрієв, Л. Дробіжева, О. Здравомислов, В. Тишков.

Розглядаючи сутність соціально-політичного конфлікту, ми виявили досить велику кількість визначень, які відрізняються і доповнюють одне одного. Співставлення поглядів вчених на предмет дослідження науки конфліктології, дозволяє стверджувати, що конфлікт, як соціальна взаємодія, учасники якої (індивіди, групи, організації) свідомо і відкрито протистоять одне одному через реальну чи удавану несумісність їх інтересів, прагнень, поглядів, є невід'ємною складовою функціонування будь-якого суспільства. Таке протистояння – не патологія суспільного життя, а спосіб існування соціуму. У зв'язку з цим, видається утопічною широко пропагована в Радянському Союзі ідея про безконфліктний розвиток суспільства, позаяк, зазначав Р. Дарендорф, «там, де існує суспільство, існують також конфлікти...» [4,с.31]. Вчений вважав, що такі комуністичні ідеологеми як «єдність народу» і «безкласове суспільство» - це тільки два з багатьох проявів придушення конфліктів під виглядом їх вирішення» [11,с.710].

Будь-який конфлікт має типову структурно-змістову форму, основними елементами якої є: 1) суб'єкти конфлікту; 2) об'єкт конфлікту; 3) предмет конфлікту; 4) конфліктна свідомість; 5) конфліктна поведінка. Щодо етнополітичного конфлікту, то до його суб'єктів, на думку О. Картунова, належать: «1) етнічно та політично свідома людина; 2) етноси, нації, корінні народи та етнонаціональні меншини; 3) етнонаціональні організації, об'єднання та рухи; 4) держава та її органи» [10,с.501]. Об'єктом конфлікту зазвичай виступають конкретні матеріальні або духовні цінності, що їх домагаються конфліктуючі сторони. В етнополітичному конфлікті об'єктом виступає «політична влада, матеріальні й духовні цінності учасників конфлікту (земля, людські та природні ресурси, культура, мова та ін.)» [10,с.501].

Основою будь-якого конфлікту, у тому числі й етнополітичного, є його предмет, що тлумачиться як проблема (реальна чи вигадана), що спричинила конфлікт. На думку О. Картунова, предметом етнополітичних конфліктів є «намагання людини, етнонаціональних спільнот, суспільства та держави створити найбільш сприятливі умови для свого існування й розвитку» [10,с.501].

Отже, етнополітичний конфлікт – це відмінність, зіткнення інтересів, цілей різних етносуб'єктів (етносів, націй, етнічних (національних) меншин, корінних народів, етнонаціональних організацій, рухів між собою та з інтересами й цілями держави, її органів в етнополітичній сфері. Етнополітичний конфлікт, на відміну від міжетнічного конфлікту, характеризується більшим рівнем, масштабом, гостротою, сферою виникнення, труднощами регулювання [17,с.342]. За всієї різноманітності тлумачень суті конфліктів, загальним для них є визначення, що основою соціально-політичного конфлікту є суперечність, зіткнення. Суб'єктами конфліктів можуть бути індивіди, малі та великі соціальні групи, організовані в соціальні (політичні, економічні та інші структури), об'єднання, які виникають на формальній та неформальній основі у вигляді політизованих соціальних груп, економічних, політичних, етнічних груп тиску, кримінальних груп, які домагаються певних цілей [5,с.210].

Щодо форм прояву конфлікту, то в науковому середовищі превалює думка про відмінності етнополітичних конфліктів у демократичній і тоталітарній політичній системах. Більшість дослідників переконані в тому, що на відміну від демократичної форми правління, в умовах тоталітарної політичної системи, етнополітичний конфлікт має латентну форму, позаяк в основі тоталітаризму є насильницьке впровадження колективістського світогляду, несприйняття концепції національно-культурної автономії, прагнення до усунення національних бар'єрів і побудови життя на принципах інтернаціоналізму, а також наявність потужних і керованих силових структур, потенційно спроможних «вгамувати» будь-який конфлікт.

В умовах тоталітарної системи соціальна маса, неоднорідна у багатьох відношеннях, у тому числі й етнічному, не отримує «офіційного» дозволу на створення структурно оформленої групи, що усвідомлює свою несхожість з рештою. Іншими словами, створюється «розрізнена одноманітність», необхідна, як зауважує Х. Арендт, для зміцнення тоталітаризму [1,с.217-233]. Натомість у демократичній системі особи, які усвідомлюють свою

приналежність до певної етнічної групи, нації, мають право на власне структурне оформлення, на захист своїх прав та інтересів, на представництво в органах державної влади. Спираючись на думку Р. Арона, можна стверджувати, що така засаднича суперечність «між правом на групову організацію та його відкиданням має політичний характер. Як можна пояснити, - запитує Р. Арон, - що в одному типі суспільства класи існують та зміцнюються, в іншому їх начебто немає, якщо не пам'ятати, що у першому політичний режим терпить створення груп, у другому – забороняє?» [2,с.188].

Справа в тому, що в умовах тоталітарної системи практикується цілий комплекс дій та заходів, спрямованих на «заморожування» об'єкта етнополітичного конфлікту. По-перше, існують певні теоретичні підвалини, зокрема – тоталітарна ідеологія з її загальною настановою на принципову безконфліктність суспільного ладу, який захищається та обґрунтовується нею. По-друге, поняття «націоналізм» на офіційному рівні набуває винятково негативного тлумачення і розглядається суто в межах конфронтаційної конструкції «інтернаціоналізм – буржуазний націоналізм».

Зрозуміло, що з подібними ідейно-теоретичними поглядами вести мову про глибоке пізнання сутності етнічних проблем неможливо. В СРСР, державі тоталітарного типу, було оголошено про створення нової історичної спільності – «радянського народу», в якій вже відбулося реальне зближення усіх націй і народностей на ґрунті соціалістичної суспільної свідомості, комуністичних цінностей та ідеалів. Існувала офіційна доктрина дружби народів СРСР, яка сприяла мирному співіснуванню народів. В сукупності це дозволило на певний час штучно загальмувати етнічні та національні прагнення поліетнічного складу населення СРСР. Цей своєрідний феномен відзначав Й. Шумпетер у праці «Капіталізм, соціалізм і демократія», коли писав, що «навіть якщо групові прагнення сильні і чітко визначені, вони залишаються прихованими часто впродовж десятиліть», однак лише доти, «доки їх не покличе до життя якийсь політичний лідер, перетворюючи на політичний чинник» [16,с.351].

Правоту Й. Шумпетера підтвердив розпад СРСР, якому передувало пробудження національних рухів в союзних республіках, спричинене політикою перебудови. Розпад СРСР, як відомо, супроводжувався різкою дестабілізацією в галузі міжнаціональних, міжетнічних відносин, що, зрештою, призвело до гострих, навіть збройних конфліктів на міжетнічному та міжнаціональному ґрунті. Предметом етнонаціональних конфліктів на пострадянському просторі стали, головним чином, території, які вольовим рішенням комуністичного центру в Москві були передані до складу національно-державних утворень без урахування етнічного чинника, згідно з принципом «поділяй і володарюй!». Саме етнічний чинник звів нанівець усі зусилля ідеологів комуністичного режиму, спрямовані на закріплення у суспільній свідомості концепту «єдиного радянського народу». Перемогла, таким чином, одвічно притаманна соціуму конфліктна свідомість.

Між тим, конфліктна свідомість є неодмінним елементом структури конфлікту. Конфліктна свідомість – це особливий, специфічний стан суспільної свідомості, якому притаманне усвідомлення сторонами, що конфліктують, розбіжностей, навіть протилежностей своїх намірів, цілей, інтересів, потреб та цінностей і перетворення їх на мотивацію своєї поведінки й діяльності. На думку відомого дослідника етнополітичних конфліктів Г. Перепелиці, для конфліктної свідомості характерна наявність, властивого лише їй, специфічного ідеального утворення – «образу ворога» у формі певних сприйнять, уявлень і світоглядних збочень про іншу сторону. В «образі ворога» ворогуюча сторона віддзеркалюється та оцінюється суб'єктивно, викривлено, крізь призму таких понять, як «ворожість», «зло», «ненависть», «агресивність», «антигуманність», «шкода», «неповноцінність», «підлість». Формування «образу ворога» здійснюється як на повсякденному, так і на ідеологічному рівні» [9,с.31]. Найбільшої ефективності застосування технології створення образу ворога, яка використовується у політичних цілях, набула в тоталітарній системі. «Образ ворога, - зазначає О. Кривицька, - здавна влада застосовує для відвернення уваги невдоволених мас від неефективності державної політики. Образ ворога –

це той інструмент, що змушує людей забути про внутрішнє невдоволення, згуртуватися навколо лідерів» [6,с.45].

Таким чином, у тоталітарному суспільстві складається парадоксальна ситуація: з одного боку, на ідеологічно-теоретичному рівні воно проголошується безконфліктним, а з іншого – відбувається активний процес формування «образу ворога», який і має стати стимулятором активності конфліктної свідомості. Створення «образу ворога», особливо внутрішнього, для тоталітарної влади стало зручним і дієвим інструментом придушення будь-яких проявів етнонаціональної свідомості. Під гаслом боротьби з «ворогами народу» відбувалося безпрецедентне порушення етнічних та національних прав, рівноправ'я у міжетнічних та міжнаціональних стосунках, що мало прояв не лише в культурно-духовній, але й у політичній сфері.

Отже, є підстави стверджувати, що за тоталітарної системи в СРСР склались реальні умови для виникнення конфліктної свідомості в етнополітичній сфері, однак репресії, «чистки» та інші силові методи, а також «ідеологічна обробка» населення утримували їх у зародково-латентному стані. Розпад СРСР «розморозив» конфліктну свідомість і, відповідно, сприяв наростанню конфліктної поведінки, спровокувавши низку міжетнічних та етнополітичних конфліктів, на кшталт того, що розгорнувся у придністровському регіоні Республіки Молдова. Щодо нього, то обидві сторони конфлікту активно експлуатують «образ ворога»: влада самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки (ПМР) головною загрозою для мешканців регіону оголосила прагнення частини молдовського політикуму «возз'єднатися» в одній державі з Румунією, натомість влада офіційного Кишинева на початковій стадії боротьби з придністровськими сепаратистами активно експлуатувала тезу про боротьбу з «прокомуністичним бастіоном» у Придністров'ї.

Використовуваний учасниками конфлікту в Придністров'ї підхід влучно охарактеризував відомий дослідник феномену націоналізму Е.Сміт, наголосивши на тому, що «рухи, які не можуть будувати свої претензії на існування тривалих культурних традицій, прагнуть відкрити або «анексувати» чужу історію й культуру, щоб забезпечити собі культурну спадщину, без якої жоден націоналізм не може здобути визнання» [14,с.37]. Задля цього вишукуються глибокі історичні корені свого етносу, створюється «героїчна історія народу», постаті минулого стають «національними героями». «Етнічне очищення», етнічну спільність, її культуру на цьому етапі перетворюють в абсолютну цінність, яку необхідно захистити від впливу чужих культур, тобто вона має залишатися «чистою». Прихильники такої культури мають бути захищені від усього «чужого», що формується за допомогою образу ворога.

Між тим, поява «націй», на кшталт декларованої керівництвом Тирасполя придністровської, стала одним з наслідків штучного конструювання в СРСР етнічної федерації. В основу федералізму було покладено не історично-територіальний, а, головним чином, етнічний принцип. В умовах етнічної строкатості це стало міною сповільненої дії. Крім того, етнічне обгрунтування проведених усередині федерації кордонів було проблематичним, тому нерідко кордони проводилися волюнтаристськи, виходячи з особистих бажань місцевих лідерів або їхнього лобі в Москві. Саме внаслідок такого рішення колонізована предками українців територія Лівобережжя Дністра опинилися у 1924 р. у складі Автономної Молдавської СРР (АМСРР) , а з 1940 р. – Молдавської РСР. У такий спосіб комуністичний режим, як стверджує Е. Гобсбаум, свідомо створював територіальні національно-адміністративні одиниці там, де їх не існувало [15].

Проводячи на офіційному рівні унікальну політику культивування етнонаціоналізму, радянське керівництво фактично викувало зброю для знищення СРСР. Прикметно, що відомий американський радянолог Р. Пайпс ще 1976 року на міжнародній конференції «Національності і націоналізм в СРСР» передбачив майбутній розпад СРСР саме з етнічних причин [13,с. 23,24]. Адже як тільки поліетнічна система набуває змісту «багатонаціональної держави» (як це було в СРСР), вона приречена на постійну боротьбу з відцентровими внутрісистемними силами, дія яких може призвести до розпаду держави. Лідери етнонацій

прагнуть до сецесії і створення власної «національної держави», позаяк, як цілком слушно зазначав В. Ленін, «утворення національної держави є тенденцією вічного національного руху» [7,с.385].

В сучасній науці існують різні теоретичні підходи щодо пояснення причин етнополітичних конфліктів: неомарксистський, модернізаційний, статусно-груповий, культурно-плюралістичний, ціннісний, інструментальний тощо.

Неомарксизм бачить причину національного і регіонального сепаратизму у нерівномірному розвитку територій. Розрив у показниках рівня життя між високорозвинутими і периферійними регіонами може тлумачитися в термінах панування і підпорядкування: один народ «сидить на шиї іншого» та експлуатує його сировинні й людські ресурси. Цей аргумент використовується політичними елітами як найважливіший аргумент етнічної мобілізації групи.

Згідно з модернізаційним підходом, перехід до сучасної ринкової економічної моделі породжує конкуренцію між етнічними групами за використання ринкових можливостей і доступ до найефективніших видів діяльності. До цього необхідно додати, що спроба прискореної модернізації супроводжується руйнуванням соціальної структури, зростанням безробіття. У поліетнічному суспільстві криза загострює конкуренцію груп за робочі місця, власність, державну підтримку. Це є поживним ґрунтом для проявів як побутового, так і поліетнічного націоналізму.

Для визначення причин появи етнополітичних конфліктів часто використовується статусно-груповий підхід. Згідно з ним, етнос має можливість порівнювати свій статус із становищем інших груп, використовуючи такі показники, як тривалість життя, народжуваність і смертність, обсяг суспільних благ, що отримує етнос в цілому або його окремий представник, можливість розвивати власну культуру, представництво у професійно-класових групах та у структурах влади, обсяг політичних прав, політичного суверенітету. Низький статус породжує психологічний стан меншовартості і стимулює рухи, спрямовані на зміну статусу.

Згідно з культурно-плюралістичним підходом міжетнічні конфлікти невідворотні, якщо у межах однієї політичної системи об'єднуються дуже різні за етнокультурними ознаками народи. Процеси культурної уніфікації провокують захисний націоналізм - бажання зберегти свою самобутність.

Популярним в сучасній етнополітології є ціннісне пояснення етнічних конфліктів. Згідно з точкою зору американського політолога С. Гантінгтона, висловленою у праці «Зіткнення цивілізацій», найбільш гострі конфлікти сучасного світу відбуваються по лініях культурних (цивілізаційних) відмінностей між етнічними і релігійними групами. Такі конфлікти, за С.Гантінгтоном, запрограмовані у суспільствах так званого «розколотого» типу, тобто таких, які об'єднують у своєму складі населення, що належить до різних цивілізацій, наприклад, ісламської і християнської, ісламської та іудейської тощо.

Згідно з інструментальним підходом, націоналізм розпалюється лідерами та елітами, які у боротьбі за сфери економічного і політичного впливу застосовують всі методи для етнічної мобілізації, використовуючи для цього етнічні символи, гасла культурного відродження та державного суверенітету.

Часом для пояснення причин виникнення конфліктів дослідники вдаються до так званої «тріади Брубейкера», згідно з якою посиленню ризику етнополітичних конфліктів сприяє поєднання трьох чинників:

- суспільство, що націоналізується, яке недавно здобуло незалежність;
- проживання на території держав меншин, що бояться стати маргіналізованими;
- зв'язок меншин певної держави з діаспорою в інших державах [6,с.48].

Виходячи з вищезазначеного, очевидно, що дослідження причин етнополітичних конфліктів вимагає багатофакторного аналізу, тому що при виникненні конфліктів відбувається нашарування одних ситуацій на інші.

Поряд з названими, причинами конфліктів можуть стати:

- історична спадщина міжетнічних відносин: війни між народами, нанесені образи, випадки депортації народів;

- самовільне проведення кордонів, що не співпадають з кордонами розселення етносів;

- насильницьке включення території етносу в іншу державу;

- відсутність реальних умов для розвитку національної культури, навчання рідною мовою;

- нав'язаний «патерналізм», політика, в основі якої лежить уявлення про архаїчність способу життя малого народу і спроба привити йому культурні зразки розвинутого народу;

- стереотипи негативного сприйняття іншого народу.

Найчастіше причиною етнополітичного конфлікту є етнотериторіальні спори та суперечки. У багатьох випадках такі конфлікти виникають через прагнення еліти етнічної спільноти створити власну державу. Іншою причиною етнополітичної конфліктності є боротьба за ресурси і власність.

Будь-який етнополітичний конфлікт проходить своєрідну стадійність розвитку. Етноконфліктологи виділяють такі стадії етнополітичного конфлікту:

1. Передконфліктна (латентна). В цей час посилюються етноцентристські настрої; мусуються негативні стереотипи щодо іншої/их національності/ей; зростає соціальна та етнічна напруженість; учасники конфлікту не бажають мирно вирішувати проблему. Тобто на цій стадії формується психологічна готовність сторін до майбутнього протистояння.

2. Конфліктна. В рамках цієї стадії відбувається найжорсткіший формат взаємодії сторін, які задіяні в конфлікті. Це - протиборство учасників конфлікту, які не бажають примирення.

3. Стадія врегулювання етноконфліктної ситуації. В цей час створюються підстави для мирного врегулювання конфлікту; «образ ворога» трансформується у «образ партнера». На цій стадії досягається консенсус, тобто згода щодо припинення конфлікту.

Етнополітичні конфлікти є своєрідними та неповторними у часі. Водночас дослідники етнополітичної конфліктності роблять спробу класифікації або типологізації етнополітичних конфліктів. За характером дії конфліктуючих сторін виділяють насильницькі та ненасильницькі конфлікти. Насильницькі конфлікти проходять у вигляді відкритого протистояння, участі бойових сил, депортацій та «етнічних чисток». Ненасильницькі конфлікти відбуваються у формі мітингів, демонстрацій, пікетів, голодувань, акцій громадянської непокори.

Одна із загальноприйнятих типологій передбачає поділ етнополітичних конфліктів за особливостями суб'єктів конфліктуючих сторін. Виділяють конфлікти між етнічною групою та державою (Абхазія, Нагірний Карабах, Країна басків в Іспанії) та конфлікти між етнічними групами (сербамии та албанцями в Косовому; киргизами і узбеками в Ошській області Киргизстану).

Також етнополітичні конфлікти поділяють за сферами проявів та причинами виникнення на етнотериторіальні, етноекономічні, етнокультурні, етнорелігійні, етнопсихологічні, етноісторичні тощо.

Будь-який етнополітичний конфлікт, як форма соціально - політичного конфлікту, крім специфічних особливостей, відзначається низкою закономірностей. Український політолог М.Примуш визначає такі основні закономірності етнополітичних конфліктів як:

- переважна більшість етнічних конфліктів мають політичну складову, тобто більшою чи меншою мірою вони є етнополітичними;

- в одних випадках етнічність може бути лише «камуфляжем» політичної боротьби, в інших - мова може йти про «зворотний камуфляж», коли за політичними гаслами і декларованими цілями приховується гострий етнічний конфлікт;

- етнополітичні конфлікти переважно мають статусну природу: предметом таких конфліктів найчастіше буває політичний статус етнічної групи, тому однією з найважливіших причин розгортання конфлікту стає зміна взаємодії етнічних груп або

середовища цієї взаємодії, при якій економічний або політичний статус однієї з них сприйматиметься її членами як неприйнятний;

- етнополітичні конфлікти - не тільки і не стільки конфлікти інтересів, скільки конфлікти ідентичностей, оскільки участь у конфлікті переважно на основі групових мотивів обов'язково передбачає ототожнення людини з групою, що бере участь у конфлікті, її етнічну ідентифікацію;

- політичний конфлікт у процесі його розгортання часто набуває етнічної підстави. Так, конфлікти політичних еліт різного рівня, наприклад, державного і регіонального, можуть виникнути як ресурсні;

- внаслідок надмірної емоційної складової етнічної ідентичності етнополітичні конфлікти відрізняються високим рівнем ірраціональності, що виражається у значному потенціалі агресивності, ненависті та ворожості сторін конфлікту і вибору стратегії взаємодії, що далеко виходять за рамки раціонального усвідомлення інтересів;

- специфічною характеристикою динаміки етнополітичного конфлікту, пов'язаною з його ірраціональністю, є значний потенціал ескалації конфлікту і, як правило, швидка його ескалація;

- для етнополітичних конфліктів характерне повне домінування деструктивного потенціалу над його конструктивною складовою, оскільки сторони конфлікту, як правило, існують у різних системах «ціннісних координат»;

- практично у всіх випадках етнополітичні конфлікти багатофакторні, мають декілька об'єктів конфлікту і проблемних зон, наприклад, територіальна суперечка, проблеми політичного або соціально - економічного статусу етнічної групи та етноконфесійні суперечності;

- через названі і неназвані причини етнополітичні конфлікти важко піддаються вирішенню, оскільки виникає надзвичайно складне завдання знайти шляхи задоволення як нематеріальних інтересів, так і вимог підвищення статусу, повернення «одвічних» територій, розширення економічних можливостей, більшого доступу до політичної влади і т. п. Тому радше можна говорити про врегулювання, «заморожування» або перетворення в менш деструктивну форму етнополітичних конфліктів, ніж про їхнє вирішення [12].

Зазвичай для врегулювання етнополітичних конфліктів використовуються примусові (етнічне домінування) та консенсусні методи (консоціація, арбітраж), передбачаються і територіальні методи розподілу влади (регіональна автономія, федералізм, кантонізація).

Найрадикальнішим методом «вирішення» етнополітичного конфлікту є геноцид та депортація. Примусовим методом стратегії усунення етнічного розмаїття є штучно стимульована асиміляція. Як правило, асиміляційний метод регулювання етноконфліктних ситуацій передбачає вирішення етнічних суперечностей шляхом проведення політики стирання етнічного розмаїття в державі.

На відміну від насильницьких та примусових методів, консенсусні методи орієнтуються на деполітизацію етнічних протиріч. В основі методу інтеграції лежить прагнення об'єднати всі етнічні групи держави в єдине політичне ціле на основі загальної громадянської (національної/загальнодержавної) ідентичності. У таких умовах етнічні відмінності вже не є факторами політичного процесу, а стають тільки духовно-культурними феноменами життя суспільства. Отже, етнічна ідентичність індивіда за подібних обставин жодним чином не впливає на обсяг політичних прав, свобод та обов'язків його як громадянина.

Важливим територіальним методом регулювання етнополітичного конфлікту в рамках стратегії деполітизації етнічних протиріч виступає розподіл (сецесія). За умов сецесії територія, населена етнічною меншиною, виділяється із складу держави, в результаті цього етнічна меншина стає більшістю в новій державній одиниці. Нормативною базою сецесії на основі територіального розподілу є право на самовизначення, втім на практиці сецесії явище рідкісне. Міжнародна спільнота досить обережно реагує на сецесійні процеси (Придністров'я, Абхазія, Чечня тощо). Принцип самовизначення спрацьовує вдало там, де

немає значної кількості незадоволеної меншини. Зразковий приклад сецесії - виділення Норвегії зі складу Швеції у 1905 році; утворення у 1993 році Словаччини та Чехії. У інших випадках сецесія породжує більше проблем, ніж досягнень (розподіл Індії, розпад СРСР та СФРЮ).

В цілому політична практика показує, що вирішити етнополітичний конфлікт майже неможливо, а врегулювати його - одна з найскладніших проблем етнополітичного менеджменту. У цьому зв'язку хотілося б висловити власний погляд на проблему «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі, підставою для якого стало опрацювання монографії американського політолога, професора Ратґертського університету Олександра Мотиля «Підсумки імперій», в якій автор на історичних прикладах Османської, Габсбурзької, Російської, Німецької імперій й СССР розглядає закономірності виникнення, розвитку, занепаду, розпаду та відродження імперії як політичної системи.

З-поміж усіх можливих методологій дослідник вибрав структурний підхід, що дав змогу зосередитися на структурно-інституційній спадкоємності та на її впливі на постімперські відносини ядра і периферії. Саме в структурі імперії, на думку О. Мотиля, закладено ключ до розуміння того, чому зв'язки між центром і периферією поступово слабшають, що надалі спричиняє крах усієї системи, а відтак породжує етнотериторіальні конфлікти. Імперія, за означенням автора, це ієрархічно організована політична система, що має втулкоподібну будову - як колесо без обода, у якій центральна еліта і влада домінують над периферійними елітами і спільнотами, діючи як посередники в їхніх важливих взаємодіях і спрямовуючи потоки ресурсів від периферії до центру і знову до периферії [8,с.19].

Беручи до уваги саме таке розуміння імперії сучасною владною верхівкою Росії, не викликає подиву її прагнення відтворити систему домінування над елітами колишніх радянських республік, перетворивши їх на периферійні. Виконавши це завдання, не складно буде знайти відповідні ресурси для врегулювання «заморожених» конфліктів. Ними не обов'язково стануть військові операції на кшталт «примусу до миру», що мала місце в Грузії у серпні 2008 р. Поновлення статусу імперії дозволить мати в запасі значно ширший арсенал засобів «переконання» залежних від імперського центру периферійних еліт.

Не допустити такого розвитку подій можна лише за умови скоординованої зовнішньополітичної взаємодії США та Євросоюзу, у плани яких реанімація Російської імперії навряд чи входить, і відданості владних еліт колишніх радянських республік національним інтересам власних держав. В іншому разі, може збутися твердження О. Мотиля, що окремі імперії мають шанс на порятунок, і за певних умов здатні відродитися [8,с.26]. Приміром, він пропонує уважніше придивитися до сучасної Росії, яка вже була імперією за часів Романових і свого часу зуміла переродитися в імперію радянську.

При цьому, однак, слід пам'ятати, що обидві держави імперського типу – і Російська імперія, і Радянський Союз зазнали краху, в тому числі й через те, що не змогли вирішити національне питання.Ріднить ці імперські утворення й те, що на час їх розпаду досягли апогею етнополітичні конфлікти, врегулювання яких, як показує світовий досвід, є справою надважкою і довготривалою. Позаяк породжені руйнуванням поліетнічних держав суперечності між етносами врегулювати на підставі норм міжнародного права видається справою малоперспективною. Адже досі не подолана юридична суперечність між принципами самовизначення і територіальної цілісності. Тож на практиці виявилося, що самовизначення одного народу може відбуватися лише за рахунок обмеження прав інших народів, бо як зазначає Е. Гобсбаум, «створення однорідної національної держави є метою, яку можуть здійснити тільки варвари» [15,с.212].

Таким чином, визначення концептуально-теоретичних засад дослідження етнополітичних конфліктів переконало нас в тому, що більшість етноконфліктологічних поглядів і концепцій, що перебувають в полі зору дослідників, нехай навіть як об'єкт критики, містять евристичний потенціал і можуть бути продуктивно використані в науковому аналізі етнополічних конфліктів, науковій і практичній експертизі,

посередницькій діяльності. Настала потреба перейти до таких досліджень етнополічних конфліктів, які б розглядали їх як складні явища, що мають різні рівні й способи детермінації, різні форми еволюції, різні типи результатів.

Література:

1. Арендт Х. Начала тоталитаризма / Х. Арендт // Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. III. – С. 217 – 233.
2. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Р. Арон // Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. III. – С. 183 - 195.
3. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. - Т. 2. - М.: Мысль, 1991. – С. 4 - 641.
4. Дарендорф Р. Общество и свобода / Р. Дарендорф // Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.- упоряд.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. III. - С. 24 - 31.
5. Здравомыслов А. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве / А. Здравомыслов. - М.: Аспект-пресс, 1997. – 607 с.
6. Кривицька О. Конфліктність пострадянської етнічної ідентифікації / О. Кривицька // Політичний менеджмент. – 2003. - № 3. – С. 43 – 55.
7. Ленин В. И. Тезисы реферата по национальному вопросу / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. - Т. 24.
8. Мотиль Олександр. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження / Олександр Мотиль. – К.: Критика, 2009. – 199 с.
9. Перепелиця Г.М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Г.М. Перепелиця. – К.: Стилос - ПЦ «Фоліант», 2003. – 256 с.
10. Політологія: Підручн. для вищ. навч. закладів / За заг. ред. канд. філос. наук Ю. І. Кулагіна, д-ра іст. наук, проф. В. І. Полуріза. – К.: Альтерпрес, 2002. – 612 с.
11. Политология: хрестоматия / Сост. проф. М.А. Василик, доц. М.С. Вершинин. - М.: Гардарики, 2000. - 843 с.
12. Примуш М.В Етнополітична мобілізація як фактор зародження та розвитку етнополітичних конфліктів / [Електронний ресурс] // http://www.social-science.com.ua/jornal_content/88/ba227783a050755b57e71cac706d2065
13. Рыбаков С. Анатомия этнической деструктивности / С. Рыбаков // Вестник Московского университета. Серия18. – 2001. - № 4.
14. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт / Пер. з англ. П. Таращука. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
15. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 г. Пер. с англ. А.А. Васильева / Э. Хобсбаум. – СПб.: Алетейя, 1998. – 306 с.
16. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер // Філософія політики. Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. III. – С. 350 – 359.
17. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н.Е. Яценко. – М., 1999.

Рудакевич О. М.
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та політології
Тернопільського національного економічного університету

УДК 316.356

ІДЕЯ НАЦІЇ: СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ В ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ НАРОДУ

У статті розкрито зміст поняття "ідея нації", охарактеризовано співвідношення понять "ідея нації" та "національна ідея", їх роль у функціонуванні політичної культури.

***Ключові слова**: нація, ідея нації, національна ідея, національна політична культура.*

В статье раскрыто содержание понятия "идея нации", охарактеризовано соотношение понятий "идея нации" и "национальная идея", их роль в функционировании политической культуры.

***Ключевые слова:** нация, идея нации, национальная идея, национальная политическая культура.*

The meaning of a notion "the idea of a nation" is revealed. The relation between "the idea of a nation" and "national idea" and their role in functioning of political culture are characterized.

***Key words:** nation, the idea of a nation, national idea, national political culture.*

Вітчизняне суспільствознавство прикладає чимало зусиль, щоб усвідомити стан та перспективи розвитку українського соціуму. Своєрідним "філософським каменем", який, як вважається, допоможе швидко відродити й модернізувати українську націю є т. зв. "національна ідея". В умовах утвердження модерної української нації практично кожен науковець-гуманітарій суверенної України вважає своїм обов'язком висловити власне розуміння сутності й змісту української національної ідеї. Серед опублікованих праць на цю тему відзначимо дослідження І. Кресіної, М. Михальченка, М. Ожевана, В. Пасічника, М. Розумного, А. Фартушного [3; 5; 6; 7; 9; 12].

Окремо слід виділити доповідну записку Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України "Концептуальні засади визначення національної ідеї", підготовлену за дорученням Кабінету Міністрів України й опубліковану у книзі академіка І. Кураса "Етнополітологія. Перші кроки становлення" (2004 р.) [2]. У цьому документі національна ідея визначена як "…суспільний проект загальнонаціонального масштабу, невід'ємною частиною якого є певне уявлення про об'єктивне становище нації, її цінності й проблеми, а також загальнонаціональні цілі та шляхи їхнього досягнення" [2, с. 633]. Автори висвітлили місце і роль національної ідеї серед інших політичних ідей (демократичної та соціальної); охарактеризували її як ідеологію, що базується на конституційних засадах державного та суспільного ладу, зосередивши увагу на основних національних цінностях, які вона декларує (суверенність, демократичність, соціальність, верховенство права); розкрили зміст національної ідеї як стратегію суспільного розвитку, етнополітичні засади української національної ідеї, зокрема тезу про розбудову політичної нації в Україні; визначили умови підтримки національної ідеї соціальними групами та класами.

Позитивно оцінюючи "Концептуальні засади визначення національної ідеї" як науково-теоретичну та пізнавально-світоглядну працю, яка, очевидно, відіграла суттєву роль у виробленні офіційної позиції влади щодо змісту сучасної української національної ідеї, звернемо увагу на проблемні місця. По-перше, у праці не розмежовано поняття "ідея нації", "ідея національної держави", "національна ідея". По-друге, дискусійним, на нашу думку, є твердження про необхідність формування в Україні нації політичного типу.

Мета даної статті – розкрити зміст поняття "ідея нації", його співвідношення з поняттям "національна ідея", а також роль у системі національної політичної культури.

Особливість ідеї як форми суспільної свідомості полягає в тому, що в ній у органічній єдності перебувають процеси відображення об'єктивної реальності та окреслення практичної мети. Дослідник ролі суспільних ідей у житті сучасних націй М. Розумний визначає суспільну ідею як "результуючий вектор суспільного самоусвідомлення, що виражає ключову проблему суспільного розвитку у вигляді генеральної альтернативи" [9, с. 47]. У

цьому контексті ідея нації розкриває сутність національного феномену, форми його буття та орієнтацію соціуму на реалізацію певного проекту національного будівництва. Коли нація сформована, функціонує і розвивається, ідея нації відображає сутнісні характеристики цього феномена та його актуальні прояви. "Ідея нації, правомірно зауважує С. Путілов, – формується шляхом аналізу минулого і сучасного нації, важливих подій її життя та актуальних завдань, що стоять перед нею. Кожне нове покоління, осмислюючи буття своєї нації, вносить певні риси в її образ, "підживлюючи", підтримуючи існування цієї ідеї" [8, с. 63]. Функціонування ідеї нації передбачає також обґрунтування ідей і теорій, пов'язаних із національною самоідентифікацією. У цьому полягає її важлива функція – бути способом колективного усвідомлення сутності та єдності соціуму.

Ще однією суттєвою рисою зазначеного феномену є опора на поняття "великої Батьківщини" – всього народу, який прагне стати нацією або вже став нею. Домінування етнічної чи регіональної самосвідомості – ознака донаціонального стану групи осіб чи народу, що зумовлює і дополітичний (потестарний) стан їх культури, оскільки вони не здатні приймати рішення на благо всього національного соціуму.

Для народів, які стали на шлях національного будівництва, змістом ідеї нації є визначення моделі національної спільноти, яка повинна бути втілена в життя: етнічна, політична або змішана – етнополітична. Вектор майбутнього, який визначає ідея нації, особливо важливий для таких спільнот, як українська, в якій досі продовжується боротьба "проектів" національного будівництва.

Паралельно з обґрунтуванням ідеї нації триває пошук шляхів і моделей держави, яка інституційно закріпить досягнутий суспільством консенсус щодо типу національної спільноти, її політичних, соціально-економічних та духовних засад. Проте, реалізація ідеї національної держави може випереджати матеріалізацію першої, оскільки основна боротьба за втілення конкретної ідеї нації розгортається саме у сфері владних відносин. Теоретично можливі і варіанти, коли до влади прийдуть сили, які будуть неспроможні втілити певну модель національної спільноти, або ж свідомо гальмуватимуть її реалізацію.

Національна ідея має власний, відмінний від ідеї нації зміст. У вузькому розумінні поняття – це ідея стратегії подальшого розвитку вже сформованої нації. Однак національна ідея може розглядатися і в широкому значенні – як така, що охоплює, крім власного змісту, ще й зміст ідеї нації. Для впорядкування поглядів на проблеми національного буття доцільно, на нашу думку, розмежувати ці поняття, що забезпечить необхідні теоретико-методологічні засади вироблення ефективної політики в сфері національного будівництва і сприятиме дослідженню національної політичної культури.

Проведений нами аналіз процесів формування модерної нації виявив істотно відмінні програмні положення політичних сил в Україні щодо оцінки стану і перспектив національного розвитку українського етносу та українського соціуму загалом [10]. По-перше, вони різняться позицією стосовно мети і характеру національної політики в цілому: одні прагнуть законсервувати радянські "досягнення" національної політики, інші – наполягають на активній етнополітиці, що сприяла б відродженню української етнічної нації та формуванню на її основі української модерної нації.

По-друге, українським політичним партіям властиве вкрай заідеологізоване бачення сутності нації та націєгенези. Ліві сили вважають національне питання другорядним і проявляють проросійське імперське мислення. Центристи, мислячи в дусі класичного лібералізму, національне характеризують як суто політичне й публічне, а етнічне відносять до сфери приватного життя. Праві політичні сили, в руслі консервативної ідеології та націоналізму, виступають за етнічну модель української нації. Причому, крайні праві партії пропагують радикальні способи утвердження "дійсно української" національної держави. Правоцентристи, які схильні до поєднання засад лібералізму та консерватизму в етнонаціональній політиці, – є прихильниками етнополітичної моделі нації.

По-третє, усім політичним силам властиве "традиційне" – надто вузьке трактування етнічності та етнічного чинника суспільного життя, що зводиться до походження народу, його

мови, історичної пам'яті, традицій та етноніму. Причиною такого ставлення є недостатнє розуміння того, що етнічними властивостями володіє і нова загальносоціумна культура, яка надбудовується над давньою культурою і етнічністю, частково трансформуючи її в модерному дусі [11, с. 19–39]. Крім того, окремим політичним силам бракує усвідомлення того, що формування нації потребує не лише політичних, а й духовних чинників і культурних зрушень, тобто вироблення спільних цінностей, традицій та ідеалів.

Загалом можна стверджувати, що в трактуванні нації переважає традиційний концептуальний дуалізм. Одні політичні сили некритично сприйняли західну ідею "політичної нації", інші – не можуть вийти з полону вузько етнічного трактування нації, яке поширене в Центральній та Східній Європі. Тому подальше вдосконалення етнополітики потребує нової інтегральної концепції нації, що дасть змогу розробляти політичну стратегію і тактику на наукових засадах, позбавлених крайніх заідеологізованих підходів.

У "Концептуальних засадах визначення національної ідеї", обстоюється ідея української політичної нації [2, с. 639–641]. Зіставляючи права нації (української етнічної нації) та права людини, фахівці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, зважаючи на те, що "…право української нації на безперешкодний культурний та політичний розвиток, яке попиралося в часи, коли Україна була позбавлена національної незалежності, може прийти в суперечність з правами і свободами людей, що не є етнічними українцями" [2, с. 639], прийшли до висновку, що оптимальним для нової України є курс на формування і утвердження політичної нації. Підставою для такої позиції вони вважають "європейське поняття політичної нації", яке «означає однакову і рівноправну інтеграцію всіх етнічних груп до політичного процесу, оскільки сувереном держави в демократичному суспільстві є нація як народ, як множина всіх громадян" [2, с. 640]. Тому у демократичному суспільстві «залишається особистою справою громадянина України його етнічне походження, світоглядні, культурні й політичні симпатії і антипатії» [2, с. 640–641].

Нагадаємо, що твердження про те, що етнічність – "особиста справа громадян" , – є одним із базових положень ортодоксальної ліберальної ідеології. Однак ліберали (точніше, неоліберали) сьогодні самі критично ставляться до цього принципу організації національного життя. Так, відомий канадський етносоціолог В. Кимлічка вважає, що "етнокультурна нейтральність" є міфом, поширеним серед ліберальних теоретиків і політиків західних демократій. "Справді, – зазначає він, – заява, що ліберально-демократичні держави (або "громадянські нації") етнокультурно нейтральні, є очевидною неправдою як в історичному, так і в концептуальному планах. Релігійна модель, із її строгим розмежуванням церкви й держави, є цілковито хибною, якщо йдеться про відносини між ліберально-демократичною державою та етнокультурними групами" [1, с. 24]. Практика державо- і націєтворення у нині високорозвинених країнах засвідчила, що формування і функціонування цілісної національної спільноти неможливе без визнання за однією з мов пріоритетної ролі. Володіння нею необхідне і для отримання громадянства, влаштування на роботу, служби в армії тощо. У США, наприклад, було надано перевагу англійській мові. "Це, – зауважує В. Кимлічка, – не було ні ненавмисним, ні випадковим побічним результатом – однозначною ціллю урядових рішень було встановлення такої мовної гегемонії. Усі ці рішення схвалювали з наміром сприяти інтеграції у культуру, яку я називаю "соцієтальною культурою" ("societal culture")" [1, с. 26].

Соцієтальну культуру канадський учений визначає як культуру, яка сконцентрована на певній території, яка грунтується на спільній мові, що вживається в широкому колі соціальних інститутів у суспільному й приватному житті (школах, засобах масової інформації, праві, економіці, органах влади тощо), охоплюючи всі сфери людської діяльності: соціальну, освітню, релігійну, рекреаційну, економічну тощо. "Я називаю цю культуру *соцієтальною*, пише автор, – аби підкреслити, що вона охоплює швидше спільну мову та соціальні інститути, ніж спільні релігійні вірування, сімейні традиції й особистий стиль життя" [1, с. 26].

Ідея нації, як і будь-яка інша політична ідея, що вкорінилася в свідомості народу й істотно впливає на зміст і спрямування суспільних процесів, є важливим елементом політичної культури. Вона орієнтує народ, його еліту на практичну реалізацію певної моделі нації: етнічної, політичної чи змішаної – етнополітичної або політико етнічної. Етнічні нації формуються на основі етнічної самоорганізації шляхом політизації і формування власних політичних систем. Хоч етнічні нації без політичного чинника не можуть існувати й ефективно функціонувати тривалий час, етнічна самоорганізація відіграє важливу роль у їх життєдіяльності. Політичні чи громадянські нації формуються на основі політичної самоорганізації, яка породжує політичні спільноти. Однак без спільної культурної основи, а отже й етнічності вони не можуть набути якості органічних і дієздатних національних соціумів. Тому держава і громадянське суспільство формують спільну культуру, якій властиві не лише спільні політичні та правові цінності, а й загальносоціумна економічна, моральна, екологічна та інші види культур. В умовах демократичних режимів культура та самоорганізація етнічних груп продовжують діяти і розвиватися. На цю властивість звернув увагу і відомий вітчизняний етнополітолог О. Майборода у статті "Нації етнічні і політичні: оманливе розрізнення". У процесі генези, пише він, – "…поліетнічні і полікультурні нації відрізнялися, з одного боку, збереженням у їхніх компонентів окремої етногрупової ідентичності, а з іншого – виникненням ідентичності, спільної для всіх" [4, с. 21]. У вітчизняній науковій та публіцистичній літературі поширення набуло спрощене і некоректне означення будь-якої новоствореної політії (політичної спільноти, державного утворення) нацією, хоч історія засвідчує, що формації, утворені на основі спільного громадянства, визнання законів держави та існуючої влади набувають національного статусу лише з часом, коли будуть сформовані спільні звичаї і традиції, міфи і легенди, стереотипи мислення і поведінки, спільні риси психології та характеру народу.

Більшість національних спільнот є змішаними націями – етнополітичними чи політико-етнічними. Їх тип залежить від того, який із чинників самоорганізації переважав у процесі генези – етнічний чи політичний – і, як вони взаємодіють в умовах сформованої нації [11, с. 98–100]. На тому чи іншому етапі націєгенези влада і громадянське суспільство можуть приділяти більше уваги зміцненню і вдосконаленню політичного або ж етнічного начала життєдіяльності нації. В умовах, коли титульна нація ослаблена й розмежована лініями поділу історичного, ментального, політичного, соціального та іншого характеру, на передній план висувається стратегія владно-державного забезпечення єдності соціуму. Однак це не означає, що суспільство та його провідна верства можуть ігнорувати культуротворчий процес – формування спільних традицій, цінностей, ідеалів, символів тощо, які забезпечать зміцнення етнокультурної основи національної самоорганізації в усіх сферах суспільного життя. Влада не може "заморожувати" деформований стан титульного етносу, особливо коли він уже зумів проявити національні риси. Його потрібно відроджувати і на цій основі формувати етнополітичний тип національної спільноти. Ідея нації як на етапі становлення, реалізації, так і, коли нація вже сформована, нерозривно пов'язана з національною ідеєю. Національну ідею можна розглядати як своєрідну "дорожну карту" розвитку нації у світовій цивілізації, яка динамічно розвивається і вимагає вирішення нових проблем життєзабезпечення. Національна ідея, що реалізується ("спрацьовує"), наповнює новим змістом і саму ідею нації, піднімає її на новий рівень, не руйнуючи її сутності й специфіки. Враховуючи думку Аристотеля про те, що "держава створюється не заради того лише щоб жити, але переважно для того, щоб жити щасливо" ("Політика"), можна стверджувати, що головним і спільним у національній ідеї всіх народів є ідеал щасливого життя нації та шляхи його досягнення. Щастя – це стан людини, що характеризує вищий рівень внутрішнього задоволення власним життям. Воно постає як чуттєво-емоційна форма ідеалу. В ієрархії загальнолюдських моральних цінностей щастю належить провідне місце. Ідея щастя як загальної мети, найвищого блага виникає в тісному зв'язку з ідеалами свободи, рівності, справедливості, гуманізму, демократії та прогресу. При такому тлумаченні щастя стає орієнтиром для суспільства, для дії окремих суспільних груп, кожної людини. Кожна нація має власне, вивірене історичною практикою уявлення про

щастя. Специфікою тлумачення й переживання щастя та розуміння шляхів його досягнення відрізняються між собою національні ідеї [11, с. 146–147].

Що стосується української спільноти, то її щастя споконвіку вбачалося не в завоюванні чужих земель і не в пануванні над іншими народами, а у вільній праці на своїй, Богом даній щедрій землі та повноцінному духовному житті. Проте за свободу, за суверенне володіння на власній землі доводилося вести безперервну боротьбу. У таких умовах щастя українців нерідко полягало в тому, щоб вижити, зберегти власну оселю та право спілкуватися рідною мовою. Але народ, завдяки глибокій вірі та спадковим почуттям окремішності, завжди долав екстремальні умови, виживав і знову розпочинав боротьбу за власну державність. Нині сутність української ідеї полягає в тому, щоб відродити націю, збудувати демократичну державу й через модернізацію всіх сфер суспільного життя стати в один ряд із найбільш цивілізованими народами світу. Свідомо чи підсвідомо кожен із 91% учасників Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. голосував саме за таку ідею. На сучасному етапі українського національного розвитку, коли збудовано основи суверенної держави, актуальності набуває ідея входження України в Європейський Союз, що може стати важливим чинником модернізації усіх сфер життя та втілення в життя ідеї розбудови національної, соціальної, правової та демократичної української держави.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що ідея нації має відмінний від національної ідеї зміст та соціальне призначення. Перша – орієнтує народ на розбудову нації певного типу, друга – орієнтує на конкретну мету, яка забезпечить спільноті щасливе життя. Ідея нації і національна ідея в їх єдності є концептуалізуючим ядром національної культури. Їх формування і реалізація зумовлюють трансформацію змісту культурних форм нації, насамперед її соцієтальних складових. Ідея нації та національна ідея відображаються в соціально-політичній онтології, системі національних цінностей та ідеалів, принципах і формах політичного життя, традиціях, міфах, стереотипах мислення і поведінки, символах, національній свідомості та ідеології, чинниках національної ідентичності й матеріалізуються в національних політичних інститутах та програмах їх діяльності.

З'ясування впливу ідеї нації та національної ідеї на зміст і функціонування політичної культури народу є важливим завданням і способом дослідження політико-культурних явищ і процесів.

Література:

1. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / В. Кимлічка ; [пер. з англ. Р. Ткачук; гол. ред. і автор передм. Дж. Перлін; наук. ред. І. Лизогуб]. – Харків: Центр освітн. ініціатив, 2001. – 176 с.
2. Концептуальні засади визначення національної ідеї: Доповідна записка ІПіЕНД НАН України, підготовлена за дорученням Кабінету Міністрів України, 2004 р. // Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І. Ф. Курас. – К.: Генеза, 2004. – С. 633– 647.
3. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітичний аналіз): моногр. / І. Кресіна. – К.: Вища шк., 1998. – 392 с.
4. Майборода О. Нації етнічні і політичні: оманливе розрізнення / О. Майборода // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5. – С. 15–22.
5. Михальченко М. Українська мрія та національна ідея: ґенеза, взаємодія / М. Михальченко // Політичний менеджмент. – 2009. – № 6. – С. 3–13.
6. Ожеван М. А. Українська національна ідея та культурополітика наздоганяючої модернізації / М. А. Ожеван / Ї. – 2000. – № 18. – С. 51–87.
7. Пасічник В. Національна ідея в контексті україно-російських відносин: моногр. / В. Пасічник. – Львів : СПОЛОМ, 2007. – 182 с.
8. Путилов С. В. Идея нации и национальная идея: различие и взаимосвязи / С. В. Путилов // Вестник Московского университета. Сер. 12: Политические науки. – 2007. – № 4. – С. 63–67.

9. Розумний М. Ідея і нація в інформаційну епоху / М. Розумний. – Харків: Майдан, 2006. – 360 с.
10. Рудакевич О. Етнополітичні орієнтації сучасних українських партій / О. Рудакевич // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2010. – Вип. 22. – С. 149–155.
11. Рудакевич О. М. Національний принцип: етнополітична концепція нації: моногр. / О. М. Рудакевич. – Тернопіль : В-во ТНЕУ "Економічна думка", 2009. – 292 с.
12. Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення / А. Фартушний. – Львів: В-во НУ "Львівська політехніка", 2000. – 307 с.

Ханстантинов Віталій Олександрович
кандидат філософських наук, докторант
Чорноморського державного університету
імені Петра Могили

УДК 316.647.5

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Досліджуються актуальні проблеми методології толерантності. Висвітлюються епістемологічні можливості різних методів та принципів пізнання цього феномену.

***Ключові слова**: політика, толерантність, нетерпимість, методи пізнання*

Исследуются актуальные проблемы методологии толерантности. Освещаются эпистемологические возможности различных методов и принципов познания данного явления.

***Ключевые слова**: политика, толерантность, нетерпимость, методы познани*

We investigate the current problems of methodology of tolerance. The epistemological possibilities of different methods and principles of knowledge of this phenomenon are analyzed.

Keywords: politics, tolerance, intolerance, methods of knowledge

Актуальність проблеми, розгляду якої присвячується дана стаття, полягає в тому, що «в сучасній політичній думці, напевно, немає більш складного і такого, що викликає стільки спорів, феномену, аніж толерантність»[1,p.6]. Традиційно вона визначається як терпимість до інтересів і позицій інших сторін. За Оксфордським політичним словником це - «готовність не втручатися в погляди, настрої та дії, незважаючи на брак симпатії до них або неприязнь до них» [2, с.692].

Підкреслимо, що толерантність як форма соціальності не виникає сама з себе, а «є відображенням умов і якості життя» (Н. Победа) [3, с.14] і тому для своєї появи потребує сприятливого соціально-структурного дизайну і етнополітичного розвитку суспільства, необхідних духовно-культурних і світоглядно-ментальних передумов, відповідних економічних, політико-правових і державно-владних інститутів. Становлення їх, однак, відбувається по мірі визрівання об'єктивних історичних підстав та у зв'язку із усвідомленням владою необхідності формувати оптимальні засади *спів-життя* відмінних соціальних суб'єктів задля збереження державної єдності та безпеки, забезпечення солідаризму як основи державотворення і взаємної лояльності в міжсуб'єктних взаємодіях як противаги відцентровим тенденціям, що неминуче виникають у будь-якому гетерогенному суспільстві.

Вивченню теоретико-методологічних засад толерантності присвячені праці таких вчених, як І. Варзар, Ю. Габермас, А. Галеотті, Дж. Грей, О. Гьоффе, М. Головатий, Л. Дробіжева, Б. Капустін, М. Кренстон, С. Маккінон, С. Маседо, С. Мендус, П. Ніколсон, Дж.

Роулз, Т. Скенлон, В. Тишков, М. Уолцер, М. Хомяков, Р. Форст та ін. Зважаючи на те, що власне феномен толерантності постає об'єктом уваги з боку різних галузей наукового пізнання, своїм завданням ми вважаємо висвітлення ключових підходів, окреслення кола найбільш продуктивних методів - філософських, загальнонаукових, політологічних, інших, за допомогою яких, на наш погляд, оптимізується досягнення дослідницької мети в контексті в перше чергу політологічних розвідок його.

Аналізуючи літературу, російська дослідниця С. Ільїнська виділяє в ній чотири методологічні підходи до толерантності: 1) аксіологічний; 2) ідеально-типовий; 3) онтологічно-історицистський; 4) конфліктний. Хоча кожному з них більшою або меншою мірою властиві вади, авторка більш перспективним вважає конфліктний підхід, оскільки він корелює з розумінням конфліктної природи самої політики[4]. З огляду на це доречним є застосування *діалектичного* методу (виявлення протиріч як джерела конфліктів у системі суспільних відносин, що породжують ворожнечу між їх суб'єктами, вивчення нетерпимості як нерозривно пов'язаної з толерантністю її протилежною стороною). Продуктивними для більш глибокого осмислення толерантності є також висновки *гетерологічної* теорії та постмодерністських конструкцій щодо множинності буття, фрагментації культурної єдності і особливостей ідентичностей в сучасному інформаційному суспільстві.

Насамперед наголосимо, що про толерантність як соціально-культурний та історико-політичний факт зародилась в контексті суспільної рефлексії наслідків релігійних війн у зв'язку з католицько-протестантським розколом в Європі і нагальною потребою, що постала перед тогочасним політикумом, визначитись з відповіддю на цей виклик – або далі продовжувати криваве протиборство, або інкорпорувати в соціум в якості терпимого, хоча й другорядного, нову релігійно-духовну практику. Тому плідним для розуміння власне феномену появи і функціональної цінності толерантності як новоєвропейської універсалії нам уявляється *синергетичний* підхід, за яким соціальна ентропія, неминуча в будь-якій клітині суспільства, призводить до зростання дезорганізації, збільшення кількості помилок у відтворенні культури, до руйнації соціальності, до дисгармонії у суспільних відносинах, і загалом до послаблення відчуття вкоріненості в бутті самої людини.

Як зазначають вчені, можуть існувати лише ті соціальні утворення, які володіють достатньою здатністю до постійного спрямування своєї енергії, власних творчих сил на протидію ентропійним процесам, на блокування їх джерел, на стримування й гальмування їх негативних наслідків. Життєздатність суспільства залежить від реальної спроможності розвивати власні відтворювальні потенції у відповідь на ентропію і деградацію. Тому «зіткнення соціальної ентропії і соціальної активної конструктивної дії може розглядатися як серцевина життєдіяльності суспільства, як центр його боротьби за власне існування» [5, с.47].

З огляду на це, толерантність ми розглядаємо як сформований механізм антиентропійної відповіді, що має своїм призначенням мінімізувати негативні наслідки неминучих конфліктних зіткнень між конкуруючими соціальними акторами та сприяти розгортанню конструктивних можливостей для їх співпраці, зміцнювати взаємну довіру між різними етносоціальними, конфесійними, політичними, іншими спільнотами та групами людей і на цій основі підвищувати рівень соціальної солідарності.

Логічно пов'язаний з означеним є *еволюційно-історичний* підхід, який передбачає аналіз витоків явища і врахування особливостей попереднього розвитку для розуміння теперішнього стану і можливого моделювання його на майбутнє. У зв'язку з цим підкреслимо, що толерантність постає як європейський проект. Саме тут сформувались її передумови: соціальний і політичний устрій античної, головним чином, афінської політії та демократичні інституції обрання і діяльності влади в ній; уявлення про право, традиції космополітичної терпимості часів еллінізму, особливо Римської імперії; гуманістичні цінності Відродження і усвідомлення статусу власності на свою особистість, започатковане становленням буржуазних суспільно-економічних відносин і Реформацією; усвідомлення у Новий час нетотожності приватної і громадської сфер та необхідності різних для кожної з

них критеріїв легітимації способів поведінки; ідея Просвітництва щодо розподілу влади і громадянського суспільства як простору вільної самоорганізації та самореалізації індивідів; інститут основоположних прав і свобод людини і громадянина; ліберальні цінності та принципи політичного устрою. Крізь пошуки багатовікової європейської культури, набувши свого завершеного вигляду в німецькій класичній філософії, червоною ниткою пройшли принципи раціоналізму та практично-діяльнісного відношення людини до світу як основи його пізнання та перебудови на краще, в числі ідеалів якого були повага до особистості та гуманізм, що отримали свої антропологічне підгрунтя в християнському відкритті індивідуума і свободи як сутності людини та в принципі Рене Декарта «Cogito ergo sum», що виголошує реальну здатність людини мислити, існувати, діяти на власний розсуд. Отже, сучасна толерантність як теоретичний конструкт і як практика є продуктом тривалого історичного розвитку і вона відрізняється своїми специфічними рисами на кожному з його етапів.

В сучасних умовах особливої ваги набуває *цивілізаційний* підхід, що дозволяє більш глибоко зрозуміти витоки групової ідентичності, що зумовлюють несхожі картини світу в індивідів і спільнот, які соціалізовані в різних цивілізаційних ареалах. Як пишуть вчені, толерантність особистості «детермінується її культурною ідентичністю» і, відповідно, головними механізмами формування толерантної особистості називають культурну ідентифікацію та рефлексію [6,с.188,159]. Загалом дослідники проблеми ідентичності відзначають діалектичний зв'язок процесу ідентифікації із суспільством, соціальними процесами і соціальними структурами.

Толерантність функціонує в контексті сформованої в суспільстві національної свідомості, однією з найбільш очевидних характеристик якої є амбівалентність, що зумовлюється як загальносоціологічними законами розвитку свідомості, так і особливостями національного характеру, який «вбирає» в себе архетипи, менталітет, національну психологію, національну традицію, національну міфологію, національну мрію (Ідею) і певною мірою ідеологію [7, с.120,192].

Оскільки толерантність є одним із елементом суспільно-політичного життя, то її не можна аналізувати окремо від цілісності всієї соціальної і політичної системи. Як писав А. Тойнбі, «у кожному випадку ми повинні мислити у термінах цілого…, сприймати їх як голоси єдиного хору, котрі мають значення і смисл у загальній гармонії, проте втрачають їх, як тільки стають набором окремих нот»[8,с.26].Відповідно до *системного* підходу будь-яка нова якість суб'єкта соціальної системи зароджується і функціонує тільки в процесі його взаємодії з іншими елементами соціуму як наслідок перебудови внутрішньої структури суб'єкта, викликаної вимогами взаємодії. Така якість показує, яким шляхом даний елемент (особистість, група, спільнота) включений у цілісність суспільства як системи і водночас є результатом реалізації відношень множини елементів у ньому.

В умовах демократії функціональна цілісність та ефективність організації суспільно-політичного життя забезпечується завдяки участі всіх громадян через вільну артикуляцію і захист ними своїх інтересів. При цьому справедлива акумуляція і реалізація їх у вигляді загальної політичної волі обраною в державі владою уможливлюється лише при дотриманні принципу толерантності. На погляд Р. Даля, толерантність безпосередньо вплетена у тканину розвитку демократичних процесів і виступає як одне із досягнень демократії. Американський політолог пов'язує можливість розвитку толерантності у політиці з усталеними цінностями її культури. Якщо відданість демократії передається як важливий спадок кожному новому поколінню, то у разі виникнення політичних розбіжностей між громадянами, передбачатиметься визнання їх такими, що мають право на існування, і відповідно – на толерантне відношення[9, с.151].

Висловлювані в умовах демократії ідеї потребують відповідних процедур розуміння і витлумачення у зв'язку з існуванням в сучасному строкатому світі несхожих типів раціональності, яка, до речі, завжди просякнута певним життєвим досвідом самого суб'єкта (Г. Гадамер), є історично і культурно релятивною (Х. Патнем), зумовленою зсередини мовою

суб'єкта (Р. Рорті). Тому одним із необхідних методів виступає *герменевтичний*, який спрямує нашу увагу до того, що пізнання соціокультурної реальності передбачає не стільки відображення безпосередньо даного світу духовних артефактів (релігійні заповіти, моральні максими, соціальні норми, політичні ідеали), скільки відтворення смислів і значень, наданих їм людьми, що виступає як невід'ємний етап на шляху до порозуміння між ними.

Вимога *єдності історичного і логічного* орієнтує не лише на пізнання темпоральної послідовності становлення і розвитку самої ідеї толерантності, але й на розкриття того, що, її розвиток виступає відображенням логіки самого суспільного процесу, цілком закономірною фіксацією науковою рефлексію («людина завжди логічна і завжди мислить певним чином» - М. Мамардашвілі) [10,с.26] конкретної соціально-політичної реальності, що переживає зміни, на тлі якої, збагачуючись специфічним досвідом, загалом поглиблювалося розуміння її. У зв'язку з цим підкреслимо, що науковий дискурс толерантності має здійснюватися в парадигмі лібералізма, адже лише на основі його цінностей – індивідуалізму, свободи, рівності, демократії, плюралізму тощо – вона уможливлюється як політична практика. Тому нам уявляються вельми сумнівними сентенції на кшталт «не існує…логічного, доказового і переконливого пояснення феномена «політична нація» або «будь-яке нівелювання «етнонація» як значення «нації» викликає велику загрозу для існування…толерантності» [11, с.116]. Навпаки, для поліетнічної з корінними народами країни, якою є Україна, перспектива стати демократичною нацією є «лише в політичному, а не в етнічному сенсі» [12, с.23].

Підкреслимо, що проблема толерантності актуалізується у зв'язку з визначенням ставлення одного суб'єкта до інакшості іншого і тому орієнтує дослідницьку увагу до використання *компаративного* методу, який дозволяє виявити загальне й особливе в політичних, соціокультурних, громадянських практиках в різних країнах і спільнотах, зафіксувати в них деякий інваріант, а також порівняти між собою специфічні погляди, характерні для різних історичних періодів, і на цій основі окреслити деякий універсальний для всіх смисл і цінність самої толерантності. Але при цьому постає питання: «Чи відображають загальні поняття політики [до яких ми відносимо толерантність разом із духовною автономією, свободою на самореалізацію, політичним плюралізмом як її ідейно-світоглядними підвалинами – В.Х.] зміст політичних процесів при їх застосуванні до різних культурно-історичних середовищ?» [13,с.188]. Тобто, наскільки носії самобутніх, відмінних поглядів, рис і практик здатні конструктивно, прагматично взаємодіяти між собою, наскільки кожен з них здатен легітимізувати їх і визнати тим самим симетричність своїх відносин, свою відкритість до співпраці? На підставі позитивної відповіді на це питання ми пропонуємо послуговуватися в практичному плані поняттям прецедентної толерантності для обґрунтування легітимації інакшості шляхом посилання на те, що така інакшість вже толерована в інших країнах зі схожим культурно-цивілізаційним колом цінностей, норм та ідеалів.

Нормативно-ціннісний підхід дозволяє докладно висвітлити моральні засади толерантності і в цьому сенсі визначити перевагу її як етичної вимоги до взаємодії між акторами, як принципу політичної дії та поведінки, який апелює до поваги до особистості, ідеалу людинолюбства, справедливості та альтруїзму, над будь-якими проявами нетерпимості, ненависті і зверхності як антиподів гуманізму, а також запропонувати шляхи та способи втілення в суспільно-політичну практику культури толерантності.

Соціологічні методи (спостереження, опис, опитування) дозволяють отримати кількісно виражений емпіричний матеріал стосовно ситуації толерантності/нетерпимості в суспільно-політичному житті, виявити фактори та умови, що спричиняють ці явища, сприяють їм або, навпаки, перешкоджають їхній появі та розгортанню їхньої внутрішнього потенціалу, а також визначити суб'єкти соціально-політичних взаємодій, застосовувані ними ресурси та засоби, які безпосередньо впливають на соціальну толерантність.

Психологічний підхід орієнтує вектор зусиль дослідника на вивчення суб'єктивних механізмів толерантної/нетолерантної поведінки, типових механізмів їх психологічних мотивацій, в тому числі, роль несвідомих психічних процесів.

З політологічних методів вкажемо та такі. *«Політичний біхевіоризм* заснований на переконанні, що суспільне життя має в першу чергу індивідуальний вимір, а уявлення про групові соціальні феномени, у тому числі й політичні, можна вивести з узагальнення поведінки окремих індивідів, поєднаних груповими зв'язками»[14,с.28]. Тому цей метод орієнтує увагу на індивідуальні мотиви та стимули, що впливають на поведінку людини, які переносить на соціальні об'єкти.

Бути толерантним означає морально стримувати себе і змінювати своє негативне ставлення до несхожого чи відмінного за допомогою власної волі. Соціальний механізм такого самообмеження пояснює теорія колективної взаємодії (theories of collective action), яка аналізує ситуації, коли існує певна група осіб, спільний для всіх інтерес (загальне або колективне благо) та потенційний конфлікт між індивідуальними інтересами та загальною метою. Проблема колективних дій (так звана "дилема колективної взаємодії") виникає тоді, коли перед індивідом постає вибір між альтернативними сценаріями: максимізація власних короткотермінових інтересів або співпраця заради досягнення загального блага.

Дискурсивний підхід до аналізу толерантності/нетерпимості визначається, насамперед, як соціально-політичний діалог, що відбувається між індивідами, групами, суспільними інститутами за допомогою і через посередництво засобів масової інформації, у вигляді заяв політичних партій, громадських рухів, рішень представницьких органів, звернень церковних організацій, авторитетних діячів культури, зацікавлених у досягненні загального блага в державі і інтегрованих у цей діалог щодо сутності, ролі і місця в цьому толерантності.

Аналіз діалогових форм суспільно-політичних інтеракцій спирається на *діяльнісний* підхід. Обумовлюється це тим, що носієм толерантної свідомості, виконавцем толерантної дії, «архітектором» і «здійснювачем» відносин, що будуються на принципі толерантності або апелюють до цінностей та норм її культури, виступає людина як суб'єкт діяльності. Це – всеохопне, найбільш широке поняття людини, що узагальнено розкриває нерозривну єдність всіх її якостей: природних, соціальних, суспільних, індивідуальних та інших. Завдяки своїй здатності до самоорганізації, інтегруючись до соціальної системи і становлячись її атрактором та перетворювачем, суб'єкт (індивідуально та колективно з іншими) відповідно до своїх потреб, цілей, усвідомлених інтересів та ідеалів впроваджує норми і цінності толерантності в життя суспільства і владно-політичні відносини, або перешкоджає цьому.

Діяльнісний підхід дозволяє виділити структурні елементи толерантності (суб'єкт, об'єкт, засоби, умови, результат); проаналізувати місце і значення в ній світоглядної позиції індивіда, його моральних переконань, психологічних якостей, типу соціокультурної ідентифікації; оцінити роль суб'єктивних чинників (які виступають від імені етномовних, конфесійних, політичних, інших спільнот), що впливають на рівень толерантності в міжлюдських взаємодіях і в країні в цілому; сформулювати конкретні рекомендації щодо вдосконалення культури толерантності в суспільстві в цілому і політичній системі, зокрема. Оскільки діалог є способом залучення особистості до культури і самопізнання, то одночасно він є засобом становлення толерантної свідомості. В політологічному плані важливою перевагою діяльнісного підходу є можливість за його допомогою оцінити чутливість влади, політичного актора загалом до іншого погляду і з'ясувати, як потрібні зміни в свідомості, які установки на діалогову взаємодію та порозуміння є назрілими. В координатах діяльнісно-діалогового аналізу це й дозволяє вченим розглядати толерантність «як стратегію управлінської діяльності» [15,с.33].

Значні теоретико-евристичні потенції для вивчення суспільного дискурсу на предмет його відповідності цінностям толерантності, а також для аналогічної оцінки різних програмно-політичних документів відкриває *метод тріадної кореляції цінностей та орієнтацій соціально-політичного розвитку*. Він дозволяє у координатах дуалітету «толеранція – віоленція» визначити, наскільки у змістовому і сенсовому плані цінність толерантності уособлюється послідовно в соціальній інституції, в надбудовно-політичній інституції, а далі - в правовій, етичній, релігійній, ментально-етнічній нормативності та ідейно-культурних орієнтаціях, як всі вони мультиплікативним чином, «толерантно

підштовхують одна одну на соціально-політичне висходження країни, на невпинний соціальний прогрес» [16,с.33].

Отже, проведений аналіз теоретико-методологічних основ толерантності засвідчив епістемологічну складність даного концепту. Дослідження його потребує різних підходів – синергетичного, системного, еволюційно-історичного, нормативно-ціннісного, компаративного, цивілізаційного. З огляду на міждисциплінарний статус варто комплексно застосовувати різні методи - філософські, загальнонаукові, профільні політологічні, а також психологічні, соціологічні, історичні, культурологічні.

Література:

1. Sardoc M. Tolerance, Respect and Recognition// Educational Philosophy and Theory.- 2010, vol. 42, is. 1. – p. 6 – 8.
2. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; за ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 789 с.
3. Победа Н.А. Толерантность: содержательные смыслы и социологическая интерпретация/ Н.А. Победа// Социологические исследования. – 2007. - № 6. – С. 13 – 28.
4. Ильинская С.Г. Теория толерантности: проблема выбора методологи// Политическая теория, язык и идеологоия/ Редкол. Н.А.Романович(отв. ред.) и др. – М.: РАПН; РОССПЭН, 2008. – С. 91 – 118.
5. Алтухов В. Философия многомерности мира// Общественные науки и современность. – 1992. - № 1. – С. 15-27.
6. Дворникова Е.И. Культура как базис формирования культурной идентичности и толерантности личности в процессе изучения гуманитарных дисциплин: Монография. – СПб.: Наука, САГА, 2009. – 400 с.
7. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (Етнополітологічний аналіз): Монографія. – К.: Вища школа, 1998. – 392 с.
8. Тойнби А . Дж. Постижение истории: пер. с нем./Сост. Огурцов А.П., вступ. м.. Уколовой В.И. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
9. Даль Р. О демократии / Пер. с англ. А.С. Богдановского; под.ред.О.А. Алякринского . – М. Аспект-Пресс, 2000.
10. Мамардашвили М.К. Стрела познания: Набросок естественно-исторической гносеологии / Ю.П. Соколов (ред.). – М.: Языки русской культуры, 1996. – 303 с.
11. Логвиненко С.В. Національна консолідація і проблеми толерантності в умовах глобалізації та терористичних загроз// Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 3. – С. 113 – 118.
12. Михальченко М. Політика регульованих суспільних перетворень – результат реалізації теорії сучасних модернізацій// Наука. Влада. Політика/ Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса НАН України; редкол.: М.І. Михальченко(голова) та ін. – К.: Знання України, 2008. – С. 5 – 40.
13. Зеленько Г.І. Методологія порівняльних досліджень// Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 3. – С. 184 – 189.
14. Северинюк В.М. Політична поведінка: проблеми теорії та методології: монографія. – Київ; Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2009. – 432 с.
15. Чернуха Н.М., Зайчук В.Ю. На шляху до толерантності: діалог у філософії, освіті, культурі// Наукові праці МАУП/ Редкол.: В.Б. Захожай (голов. ред.) та ін.. – К.: МАУП, 2001. – Вип. 1. – С. 140 – 142.
16. Варзар І. Співвідношення толеранції та віоленції у координатах методу тріадної кореляції цінностей та орієнтацій соціально-політичного розвитку// Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: ІІІ Міжнародна науково-теоретична

конференція (19-20 травня 2011 року): зб. матеріалів / за заг. ред. Сауха П.Ю. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 29 – 41.

Голішевська Анастасія Валеріївна
Інститут політології та права,
студентка ІІІ курсу
НПУ імені М.П.Драгоманова

УДК: 32:008 (477)

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються специфічні особливості та дефініції політичної культури українського суспільства , шляхи розвитку даного феномену та принципи формування політичної культури в сучасних умовах.

Ключові слова : *політична культура, менталітет, політична соціалізація,етнос,політична свідомість, політичні цінності.*

В статье рассматриваются специфические особенности и дефиниции политической культуры украинского общества, пути развития данного феномена и принципы формирования политической культуры в современных условиях.

Ключевые слова: *политическая культура, менталитет, политическая социализация, этнос, политическое сознание, политические ценности.*

The article deals with specific features and definitions of political culture of Ukrainian society, the development of this phenomenon and the principles of political culture in modern terms.

Keywords: *political culture, mentality, political socialization, ethnicity, political consciousness, political values.*

Зрозуміти менталітет і духовність пріоритету будь-якого етносу неможливо без глибокого знання його політичної культури. Політична культура є складовою частиною загальної культури людства й відіграє інтегруючу роль у формуванні соціальних цінностей.

Аналізуючи роль культури в життєдіяльності суспільства і людини, дослідники звертають увагу на її визначальний вплив. Культура віддзеркалює багатогранність людського досвіду, зберігає й передає новим поколінням знання, традиції, матеріальні й духовні цінності .

Теорія політичної культури сформувалася у другій половині XX ст. завдяки працям американців : Г.Алмонда , С.Верби, Р.Бенедикта , Дж. Кері , англійців Р.Роуза, Д.Кованоханімця Д. фон Бойме, французів М. Дюверже , Р.-Ж. Шварценберга, голландця І. Інглхарта та ін.

Політична культура поєднує в собі об'єктивні соціально-нормативні компоненти свідомості та поведінки й суб'єктивні стани, що відбивають почуття відповідності цих нормативів реальному життю [3; с.232].

У кожному суспільстві політична культура виконує три найважливіші функції. По-перше, вона є засобом організації і показником ступеня розвитку політичного життя суспільства; по-друге, вона є фактором формування масової політичної свідомості та засобом політичної соціалізації людини; по-третє, вивчення політичної культури дає можливість передбачити динаміку політичного життя [2; с.41].

Більшість дослідників політичної культури визначають існування в кожній суспільно-політичній системі особливої політичної культури , яка визначає політичну поведінку людей, надаючи їй той або інший зміст і напрям. Механічне запозичення ефективних у певних умовах соціально-політичних стратегій не завжди дає позитивні результати, оскільки на формування політичної культури впливають чимало специфічних чинників : історичні

передумови, рівень загальної культури народу, соціально-економічний розвиток, ідеологія,тощо [7; с.128].

Як практично неможливо знайти зміст історії , так і важко зрозуміти політичну культуру тієї чи іншої країни, в тому числі України. Політична культура постає як суперечлива система, в якій у динамічній рівновазі перебувають елементи минулого, сучасного і паростки майбутнього. Політична культура , увібравши в себе риси традиційного політичного життя з віддалених у часі епох, відзначається значною консервативністю. Водночас вона чутливо реагує на зміни у суспільному бутті, особливо ті,які мають революційний характер [2;с. 41].

У сучасній Україні можна виділити три напрями наукового вивчення феномену політичної культури. Перший зводиться до соціологічного аналізу сучасного стану політичної культури. При цьому основну увагу звертають на пізнавальні та практичні компоненти формування суспільної свідомості та їхнє засвоєння на рівні групи, особи. Другий будується на дослідженні взаємозв'язків і взаємодії ментальності й політичної культури. Третій виходить із розуміння політичної культури як сфери взаємодії політики, культури,моралі(тобто як предмету політичної філософії та політичної етики) [2; с. 42] .

Політична культура України значною мірою визначена історією її розвитку. За довгі роки перебування на перехресті західної та східної політичної культур власна політична культура українського народу , його ментальність сформувались як неповторний симбіоз різних компонентів культур.

Характеристика політичної культури українського суспільства як «підданської», відчуженої та пасивної дійсно відповідає реальності і такі явища , як « аполітичність, апатія, дистанціювання і відмежування від суспільно – політичних проблем та участі у їх розв'язанні» (що, в свою чергу, веде до « правового нігілізму, абсцентизму, політичної де соціалізації») насправді мають місце.

Можна навіть погодитися з тим , що все це взагалі не можна назвати проявами якось політичної культури - це « квазікультура» , якій характерне взаємне відчуження громадян один від одного та функціонування за вже застарілими , неадекватними соціально-психологічними стереотипами.

На жаль, такий стан речей , дійсно, залишається фактом нашої соціальної реальності [5; с.313].

Однак існує ще й ціла низка характеристик політичної культури та політичної свідомості нашого суспільства, що розкривають далеко не «пасивістські» тенденції : відсутність плюралізму та толерантності ; нетерпимість до іншої думки і схильність пояснювати її появу чиєюсь нерозумністю чи злим наміром; вимоги до одностайності в питаннях , що потребують плюралістичного підходу ; неспроможність зважено поєднувати критичну вимогливість з лояльністю та терпимістю; нецінування громадянських свобод і перекручення їх розуміння як права порушувати закони, якщо вони когось не влаштовують або здаються недемократичними; небажання (чи нездатність) вдаватись до діалогу і взагалі неготовність до компромісів , що часто виражається у войовничій непримиренності та неготовності поступатись своїми принципами ; звичка однозначно поділяти світ , народи . суспільство, громадян на «наших» і «ворогів» , «своїх» та «чужих» , «хороших» та «поганих» [6; с. 314].

Значній частині населення країни притаманна політична пасивність і аполітичність . Останній феномен виникає внаслідок негативного чи індиферентного ставлення людей до політики, відчуження суспільних верств від політичного життя , зневіри в те, що простий громадянин може вплинути на перебіг політичних подій . Проявами політичної пасивності й аполітичності є пасивна непокора владним інститутам , абсентеїзм, політична індиферентність, політична самоізоляція, дисфункціональна поведінка [10; с. 178].

Сьогодні українській людині бракує віри в силу національного духу, національної єдності українського суспільства. Автор нової політичної концепції повоєнної Європи ,

французький міністр закордонних справ (1948 – 1953 рр.) Роберт Шуман свого часу висловився так :

« Політики можуть створювати далекосяжні плани та не можуть впровадити їх у дію без глибоких змін у серцях»[11]

На думку українських політологів (В. Андрущенко, І. Курас, М. Михальченко, В. Полохало, С. Рябов та інші), українська політична культура поєднує різні системи цінностей, часом несумісні політичні орієнтації та діаметрально протилежні типи політичної свідомості , позитивні і негативні характеристики, містить в собі раціональні та ірраціональні чинники. Разом з тим, переважна більшість її характеристик концентрується навколо такої якості, як демократія, народовладдя заради свободи і незалежності[3; с. 138].

Політична культура українського народу на сьогодні ще не є цілісною, бо відсутні окремі компоненти культури, а багато існуючих мають несформований характер. Багато політико-культурних елементів не відповідають національному характеру,традиціям української нації, тобто політичній культурі властива неорганічність [3].

Потрібно розуміти, що штучно створене культурно-політичне поле в Україні часто далеке від реалій життя. В Україні проживають представники понад 130 етносів. У цілому вони становлять близько 27% загальної кількості населення. Звичайно ж, поряд з українським етнічним відродженням у середовищі цих національних спільнот також відбувається етнічний ренесанс, не враховувати який було б великою помилкою. Слід пам'ятати також, що українцями ще не так давно усвідомлювали себе не більше 60 % дорослого населення. Решта населення виявила подвійну орієнтацію і його симпатії можуть змінюватися залежно від зміни насамперед економічної і політичної ситуації, успіхів чи невдачі єдиної державної політики та монолітної національної ідеології.

Сьогодні, на жаль, в Україні немає належних умов виведення української культури в ранг домінанти. [5;с. 516].

Політична культура не тільки наділяє змістом усі ідеальні уявлення і намагання людини, але й виконує функцію реалізації в її вчинках значущої для неї мети. Таким чином , політична культура відображає потрійну здатність суб'єкта політики , а саме: виділяти у відносинах і явищах влади внутрішньо значущий для себе зміст, підпорядковуватись меті й завданням, також уміння діяти у відповідності з завданням , що випливають з нього , а також уміння діяти у відповідності з завданням і логікою зміни об'єктів своїх практичних устремлінь.

Які ж шляхи можна виокремити в розвитку політичної культури у сучасних умовах:

1. Для правильного сприйняття громадянами суспільного прогресу, створення наукових уявлень про політику потрібен високий культурний і освітній рівень країни, потрібне також підвищення життєвого рівня громадян, не обтяжених тоталітарною ідеологією. Політична культура не обмежується лише сферою політичних відносин. Вона пов'язана з усіма аспектами духовного життя суспільства: наукою, освітою, літературою, мистецтвом. Як своєрідне соціальне явище політична культура є складовою духовної культури, що надає останній світоглядну орієнтацію. Ось чому незадовільний стан розвитку загальної культури, занедбаність пам'яток історії, сільських шкіл, клубів, музеїв, бібліотек, низька заробітна плата працівників культури та освіти негативно впливають на формування і політичної культури.

2. Одночасно з розвитком об'єктивної та незалежної політичної науки треба активізувати участь політологів у державно-експертній роботі, засобах масової інформації, у створенні єдиної системи політичного знання для всіх верств населення. Як відомо, роль ЗМІ в сучасному світі надзвичайно велика, адже недаремно мас-медіа називають четвертою владою. Вони не просто інформують населення про процеси, що відбуваються у країні й світі, а й пропагують певні ідеї, погляди, вчення, політичні програми, впливають (прямо чи опосередковано) на суспільну думку. За допомогою об'єктивного розгляду політичних подій ЗМІ формують політично компетентних громадян, які можуть правильно орієнтуватися у складних суперечливих політичних процесах, приймати відповідальні рішення.

3. Великою проблемою є створення умов для набуття громадянами політичних знань. В Україні формування цілісної системи політичної науки і освіти, що спирається на багатовікові традиції вітчизняної політичної думки, розпочалося разом із здобуттям державної самостійності й початком реформування суспільства на принципах демократії та цивілізованості. На початковій стадії становлення цієї системи найсерйознішою проблемою було подолання серед широкого загалу і в структурах державної влади упередженого, негативного ставлення до самої ідеї запровадження зазначеної системи. Ця проблема була пов'язана з існуванням стереотипів на кшталт кваліфікування певної частини гуманітарної інтелігенції як політично небезпечної, ототожнення політичної науки з попередньою заідеологізованою, заформалізованою, задогматизованою системою політичної освіти під патронатом однієї партії. За цих об'єктивно несприятливих умов, перешкод суб'єктивного характеру в Україні все ж сформувалась упродовж перших п'яти років державної самостійності розгалужена інфраструктура політичної науки і освіти. Політологію вивчають нині в усіх вищих закладах освіти України та в середніх спеціальних навчальних закладах [9, с. 509].

4. На розвиток політичної культури впливає також стан історичного знання. Ще в античні часи історію називали «магістра віта» — вчителькою життя. Це дуже важливий аспект уявлень людини про суспільство. Об'єктивні історичні дослідження, без ідеологічної догматики, звільняють людей від стереотипного оцінювання інших народів і держав. Історія є надійним ґрунтом для пізнання перспектив розвитку суспільства, сприяє зміцненню почуття єдності світової цивілізації. Можна цілком погодитися з думкою Б. Цимбалістого, що «політична культура, як кожна культура, — це делікатний цвіт попереднього розвитку. Вона в'яне і вмирає, коли суспільство регресує до примітивного способу життя, коли обставини несприятливі» [5, с. 89].

5. Необхідною гранню виховання в нашому суспільстві політичної культури є утвердження в суспільстві поваги до права і правопорядку, подолання правового нігілізму. До того ж, як з боку громадян, так і з боку влади у справжній, а не декларованій правовій державі панує культ права. Політично розвинене суспільство розуміє, що міцний соціальний порядок важливіший від політичних амбіцій.

Прогрес українського суспільства , розвиток його політичної культури залежить від рівня громадянськості та патріотичності , спільної відповідальності за долю країни кожного з нас. Відбудеться це чи ні – залежатиме від міри консолідації громадян Української національної держави, зважаючи на консолідацію як не однорідність, а багатоманітність за усвідомлення спільної мети [2; с. 122]. Таким чином , політична культура являє собою втілений на практиці кодекс поведінки людини, або ж стиль її діяльності як суб’єкта політичної влади , які обумовлені ціннісними уявленнями даної людини про політичні явища.

На шляху політичного розвитку України першочергового значення набуває формування демократичної політичної свідомості громадян, набуття ними досвіду та навичок активної політичної поведінки, подолання існуючої фрагментарності історичної пам’яті і становлення на цій основі громадянської політичної культури. Ці завдання мають вирішуватись конкретними шляхами загальної політичної соціалізації, політичного виховання та політичної освіти громадян.

Література:

1.Бебик В.М. Політологія : наука і навчальна дисципліна : Підручник .- К.: Каравела, 2009.- 496с.

2. Гуманітарна політика Української держави в новітній період : Монографія / За ред. С.І. Здіорука. – К. : НІСД, 2006 . – 403 с.

3.Дембицька Н. М. Демократизація суспільства як становлення партнерських відносин між політичною владою і особистістю // XXI століття: Альтернативні моделі

розвитку суспільства. Третя світова теорія: Матеріали другої міжнар. наук.-теор. конф., 28 – 29 травня 2003 р., м. Київ / Ред.: Г. П. Балабанова.- К.: Фенікс, 2004.
4.Жулинський М. Україна : випробування свободою , або чим зумовлюється прогрес нації // Дзеркало тижня. – 2004 . - № 38 (513) . 25 вересня – 5 жовтня.
5.Крисаченко В.С. , Степико М.Т., Власюк О.С. та ін. Українська політична нація: ґенеза, стан,перспективи / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2003.- 632 с.
6.Кремень В. Становлення і розвиток політичної культури українського суспільства // Вісник Української академії державного управління при Президентові України.-1998. - № 2 .- с.4-6.
7.Пірен М.І. Основи політичної психології . – К.: Міленіум . – 2003. – с.128.
8.Політологія : Підруч. для студ. юрид. спец. навч. закл. / М.І. Панов (керівн. авт. кол.), Л.М. Герасіна, В.С. Журавський та ін. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Концерн «Видавничий Дім « Ін Юре» , 2005. – 520с.
9.Політологія : Навчально- методичний комплекс: За ред. Ф.М. Кирилюка.- К. – 2005.
10. Рудакевич О.М. Політологія . Лекції, семінари, самостійна робота : Навчальний посібник . Видання друге, перероблене, доповнене. – Тернопіль: Видавництво: Астон, 2007. – 304 с.
11. Юрій М.Ф. Основи політології : Навч. посібник. – К. : Кондор, 2003. – 340.

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Бульбенюк Світлана Степанівна,
доцент кафедри політології та соціології,
КНЕУ імені Вадима Гетьмана

УДК 321

ПРОВІДНІ КОНЦЕПЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Пропонується порівняльний аналіз поняття «влада» та близьких до нього категорій. Влада як складний соціополітичний феномен розглядаються крізь призму провідних кратологічних, соціологічних, філософських та юридичних концепцій.

Ключові слова: *влада, інтенція, «potentia» влади, «potestas» влади, концепція влади.*

Предлагается сравнительный анализ понятия «власть» и близких к нему категорий. Власть как сложный социополитический феномен рассматривается сквозь призму ведущих кратологических, социологических, философских и юридических концепций.

Ключевые слова: *власть, интенция, «potentia» власти, «potestas» власти, концепция власти.*

A comparative analysis of the concept of "power" and close to it categories. Power as a complex social and political phenomenon is considered through the prism of the leading kratological, sociological, philosophical and legal concepts.

Keywords*: power, intention, «potentia» of power, «potestas» of power, the concept of power.*

Проблематика дослідження влади є невичерпаною. Тим більше це стосується політичної та державної влади, адже поки функціонує суспільство у формі складних організаційних спільнот та ієрархієзованих співтовариств, в яких одними з системоутворюючих є відносини панування-підпорядкування, доти актуальність вивчення влади буде тільки зростати. Тому необхідність більш поглибленого розгляду влади як одного з найскладніших соціополітичних феноменів є, безсумнівною для сучасної політичної науки. Спроба здійснити авторську систематизацію найбільш авторитетних підходів до розуміння і тлумачення політичної влади є провідною метою представленої статті. Це обумовлює необхідність розв'язання таких цілей та завдань, які містять у собі певні елементи наукової новизни: 1) аналіз особливостей семантичного тлумачення терміну «влада» та близьких до цього поняття категорій; 2) розгляд влади у контексті вивчення сутності провідних кратологічних концепцій; 3) визначення специфіки соціологічного, філософського й юридичного підходів щодо з'ясування сутності політичної влади.

При підготовці статті були використані праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. На особливу увагу, на наш погляд, заслуговують монографічні дослідження українських вчених Є.Г. Цокура «Легітимність політичної влади: джерела, особливості, перспективи» та О. Дем'янчука «Державна політика і державне управління: політологічні аспекти»; наукові розробки американських авторів С. Люкеса «Вступ // Влада (Дослідження у соціальній та політичній теорії)» та Г.Г. Герта і С. Райта «Від Макса Вебера: Есе з соціології»; роботи російських дослідників В.В. Желтова «Теорія влади» та Р.А. Хомєлєвої «До побудови онтологічної концепції влади: теоретико-методологічний підхід».

«Влада» є одним з найбільш полісемантичних понять у науковому лексиконі сучасної політичної науки. Вітчизняний науковець Є. Цокур зазначає, що семантика слова «влада» є вкрай варіативною, а сам цей термін використовується часом для позначення абсолютно різнорідних явищ, які, допускають різноманітні інтерпретації [1, с. 15]. З одного боку, особливості функціонування політичної, неодмінно передбачають утворення та реалізацію примусового, обов'язково вертикального (згори вниз – від владарюючих до підвладних)

характеру відносин владарювання. Так, Макс Вебер підкреслював, що відносини влади не є іманентними, притаманними конкретним особам, бо політична влада відображає асиметричні стосунки між індивідами, будучи пов'язаною з особистими якостями носіїв влади, а не з їхнім соціальним станом [2]. Отже, на нашу думку, такі характерні властивості влади, як «вертикальність» її відносин та їх асиметричність одночасно є взаємозалежними і взаємообумовленими.

По-друге, системний розгляд політичної влади вимагає аналізу співвідношення влади й інтенції, тобто співвідношення відносин владарювання-підкорення та спрямованості свідомості, мислення того чи іншого індивіда, який може виступати як в якості суб'єкта, так і в позиції об'єкту відносин владарювання. Причому відносини інтенції зумовлюють таку спрямованість мислення та дій індивіда, яка спирається на певні наміри, чітко визначену мету. Оскільки відносини інтенції у своїй основі базуються на механізмах психологічного характеру, які не завжди можна чітко визначити та логічно осмислити, то не є дивним, що серед дослідників не сформульована єдина думка щодо проблематики визначення співвідношення влади й інтенції. Саме зазначена проблематика, на наш погляд, потребує подальших наукових розробок і теоретичного, і прикладного характеру.

Так, деякі з дослідників включають інтенцію у число атрибутивних властивостей влади, бо природа політичної влади завжди або майже завжди спирається на необхідність досягнення поставлених цілей, реалізації раніше сформованих намірів і завдань. Друга група науковців розмежовує обидва поняття, наголошуючи на тому, що політична влада – це, передусім відносини. Причому, відносини, які спираються на вплив владарюючого суб'єкта на підвладних індивідів, які стають об'єктами не лише такого впливу, але й об'єктами політичної влади в цілому [3, с. 23, 21]. Іншими словами, розгляд відносин влади у контексті дослідження категорії «інтенція» передбачає обов'язкове врахування складових соціального та психологічного характеру, без аналізу яких є неможливим всебічне та системне осмислення феномену влади в цілому.

Тлумачення влади як відносин може базуватися також на позиції однієї з двох протилежних інтерпретацій структурування політики. Перший підхід – веберівський – пов'язаний з цінностями індивідуалізму. Його прихильники надають перевагу індивідуальним агентами як основним суб'єктами, акторам політичних відносин. Другий підхід близький до холізму – спирається на розгляд політики як своєрідної ієрархії «цілісностей», що формують духовну єдність, нематеріальну структуру суспільства. Тому, відповідно до цього підходу, пріоритет у розгляді відносин влади як ядра політики надається всьому, що пов'язане зі «співтовариством», у порівнянні з тим, що асоціюється з індивідуалізмом. Як пише російський вчений В. Желтов, «вказана дихотомія у розумінні й інтерпретації влади знаходить свій вираз і в класичному словнику: potentia (влада у тому сенсі, що пов'язане з дією, наприклад індивіда) та potestas (влада, що розуміється як те, що дозволено робити правилами політичного співтовариства). І це означає, що сенс влади отримує свій вираз у взаємодії між індивідом і тим чи іншим колективом або як мінімум між двома індивідами. А тому влада постає як відносини. І більше того, вона сама є відносинами» [3, с. 20 – 21]. Безумовно, що виклики останнього часу висувають перед дослідниками вимоги необхідності поєднання обох вказаних підходів, врахування і якостей «potentia» влади, й особливостей «potestas» у структурі цього складного феномену.

Протилежною наведеному тлумаченню сутності політичної влади, є позиція одного з найавторитетніших соціологів – Талкотта Парсонса, котрий розглядав владу як засіб упорядкування політичних процесів. На думку вченого, наявність влади в руках суб'єкта дає йому можливість виконувати свої політичні зобов'язання та функції. Влада у такому разі постає не як атрибут акторів чи відносин, а як властивість або ресурс тієї чи іншої соціальної та/або політичної системи. Дослідник стверджував: роль влади полягає в тому, що політичні лідери, які від суспільства отримали мандат на прийняття політичних рішень і формування публічної політики, мають забезпечити досягнення соціально важливих цілей, використовуючи владу в якості політичного ресурсу. Тоді влада стає похідною від

легітимних повноважень і зосереджується в деперсоніфікованій інституційній системі [4, с. 87 – 88]. Таким чином, для Т. Парсонса влада – це певний обсяг повноважень, делегований окремим суб'єктам та інститутам суспільством.

Не дивно, що погляди американського соціолога Т. Парсонса на владу, її природу, сутність та соціальне призначення знайшли велику кількість прихильників у середовищі політичних дослідників та були покладені в основу багатьох сучасних концепцій демократії. Саме за умов функціонування сучасної демократії влада (як політична, так і державна) набуває свого «третього виміру», встановлюючи контроль не лише за поведінкою підвладних агентів через ухвалення рішення або відмову від нього, але починає контролювати також і цінності та переконання населення шляхом формування у громадян згоди з існуючим статус-кво. Фактично мова йде про застосування з боку владарюючих суб'єктів новітніх технологій маніпулятивного характеру, які дозволяють нав'язувати громадянам таке бачення їхніх інтересів, яке є вигідним для носіїв влади. Автор концепції «третього виміру влади» професор політичних наук Сьєнського університету Стівен Люкес в якості основи владних відносин пропонує розглядати «конфлікт інтересів», які не завжди чітко артикульовані, але задоволення яких з точки зору суб'єктів та об'єктів влади має однаково велике значення. У такому випадку влада розуміється як «функція колективних сил і соціальних механізмів» [5, P. 12].

Науковець з Фінляндії Мікку Ківінен у праці «Прогрес та хаос: соціологічний аналіз минулого і майбутнього в Росії», у свою чергу, пропонує досліджувати феномен владних відносин, спираючись на п'ять основних напрямків аналізу влади, які, на його думку, сформувалися у сучасній політології: 1) дослідження еліт як суб'єктів владних відносин (традиція, яка бере свій початок від А. де Токвіля та Ч.Р. Міллса); 2) теорія прийняття рішень, що розкриває механізм відбору найбільш значимих проблем, які вимагають вирішення, оскільки невирішеність таких проблем має найбільш суттєві наслідки для суспільства в цілому (концепція Р. Даля); 3)варіант аналізу влади, який вказує на проблему поєднання або непоєднання змісту реальних інтересів суспільства та способу прийняття рішень (П. Бакрак та М. Барац, М. Кренсон); 4) зосередження уваги на значимості гегемонії як форми контролю над ідеями і думками (А. Грамші, С. Люкес); 5) проблематика дискурсивної влади (М. Фуко) [6, с. 85 – 86].

На наш погляд, виокремлення фінляндським дослідником вказаних п'яти основних напрямків аналізу влади є одним з найбільш вдалих у сучасній політичній науці, тому що їх вивчення дозволяє більш системно розкрити не лише всеохоплюючий зміст владних відносин, але й прослідкувати еволюцію наукових поглядів на феномен влади у рамках соціально-гуманітарного знання в цілому. Найбільш цікавою у цьому контексті, на думку автора, є: проблематика розгляду владних відносин крізь призму базових ідей теорії прийняття рішень; аналіз особливостей прояву владного впливу за умов реальної та формальної (фасадної) демократії, тобто питання поєднання або непоєднання змісту реальних інтересів суспільства та способів владної діяльності; дослідження специфіки взаємодії влади та царини політичної свідомості і політичної культури.

Науково обґрунтованим, з точки зору автора, є також поділ усіх концепцій влади на три великі групи – соціологічні, філософські та юридичні концепції, який детально аналізує український вчений Є. Цокур. Як він зазначає, соціологічні концепції влади акцентують увагу на соціальних відносинах з приводу влади. Подібні наукові дослідження розвиваються в межах окремої галузі – соціології влади. Є. Цокур у соціології влади виділяє групу секційних та групу несекційних концепцій влади. Так, перший напрямок характеризується як «групова концепція влади» або як «традиція реалізму», вона йде від праць Т. Гоббса та М. Вебера, була продовжена такими авторитетними науковцями, як Г. Лассуел, Р. Даль, С. Люкес, Е. Гідденс. У рамках «традиції реалізму» влада розглядається як асиметричне відношення, що включає актуальний або потенційний конфлікт між індивідами. При цьому владарюючі суб'єкти здатні впливати на інших, долаючи їх опір. «Секційна концепція

влади» спирається на твердження про те, що зростання влади одних індивідів і груп спричиняє зменшення влади інших індивідів і груп (ідея «нульової суми») [1, с. 16 – 17].

Друга традиція – «несекційна концепція влади» - заперечує ідею «нульової суми», висуваючи припущення, що влада може здійснюватися заради загальної вигоди, спільного зиску. Влада, згідно з базовими постулатами цієї традиції, розглядається як колективний ресурс, як здатність досягти певного суспільного блага. Влада досліджується крізь призму її провідної характеристики – легітимності, тому підкреслюється її приналежність не окремим індивідам або соціальним групам, а суспільству загалом. Витоки цієї групи концепцій влади беруть початок від праць Платона, Арістотеля, пізніше такі ідеї розроблялися Т. Парсонсом, Х. Арендт, частково – М. Фуко [1, с. 17].

Науково евристична та емпірично практична цінність соціологічних концепцій влади, на наш погляд, полягає, передусім, у тому, що фіксація прикладних аспектів взаємодії влади та суспільства дозволяє розширити семантику тлумачення феномену влади, озброює вченого-політолога додатковим методологічним інструментарієм. Саме соціологічні концепції влади дозволяють здійснити найбільш комплексне дослідження усіх суспільно значимих аспектів її функціонування, розкрити дихотомію «суспільне благо та/або особиста вигода» у відносинах влади, виходячи з історичних та полідисциплінарних науково окреслених позицій.

До філософських концепцій влади, у свою чергу, можна віднести ті, у котрих влада розглядається як загальна абстракція, універсальний регулятор суспільного життя, наукова категорія, що має певні етичні ознаки. На думку Є. Цокура, прихильники філософського погляду на дослідження феномену влади здійснюють найширший системний аналіз від «влади-ідеї» до «влади-реальності» [1, с. 20].

Скажімо, російська дослідниця Р. Хомєлєва формулює онтологічну концепцію влади, пропонуючи аналізувати владу у трьох вимірах: матеріальному, психологічному та духовному. Матеріальна природа влади – це сукупність об'єктивних, речово-енергетичних, технологічних, антропологічних передумов та умов, під визначальним впливом яких сутнісні відносини влади (владарювання, підпорядкування, вплив, контроль й управління) набувають своє видиме зовнішнє «соціальне тіло», організацію. Психологічний вимір влади показує залежність влади від соціально-психологічних детермінант (традицій, звичок, коливань суспільних настроїв, особистих якостей суб'єктів влади); вказує на ступінь соціалізації влади та її адаптованість у тому соціокультурному просторі, в якому вона функціонує. «Тому онтологічні засади влади на рівні психологічної природи владної взаємодії асоціюються й ототожнюються, передусім, з розумною «осмисленістю», адекватністю, адаптивністю взаємодії суб'єкта влади та об'єкту впливу», - робить висновок Р. Хомєлєва. Нарешті, духовна природа влади виявляє себе в якості сутності політичної волі, «турботи», що охоплює усі сфери й аспекти людського буття. Дослідниця зазначає: «Така влада стає «волею, що творить», причому вона не виключає і не пригнічує інші різновиди людського воління – волю до життя, господарчу волю, моральну волю, не прагне витіснити з повсякденного життя «дух народу», а робить спробу поєднати їх у певній гармонійній єдності» [7].

Значення розгляду філософських концепцій влади полягає, на переконання автора, у тому, що вони є невід'ємною складовою кратології як особливого наукового напрямку, бо саме філософський, більш абстрактний, умоглядний погляд на владу як соціальний феномен був історично першим. А відтак, завдяки знанню цього конгломерату дослідницьких концепцій не лише розширюються обрії наукового світогляду кожного окремого науковця, але й забезпечується певне його відсторонення (ступінь якого є суто індивідуальною) від суто утилітарного розуміння політичної влади.

Юридичні концепції влади представлені у роботах відомих французьких правознавців Ж. Веделя, М. Дюверже, Ж. Бюрдо, які займалися дослідженнями на перетині юридичної та політичної наук. Так, професор права Жорж Бюрдо у десятитомному «Трактаті з політичної науки» (G. Burdeau «Graité de scince politique») визначає політичну владу як чинність на

службі ідеї. Це чинність, яка породжена суспільною свідомістю, вона призначена вести групу у пошуках загального добра і здатна, якщо буде потреба, зажадати від членів групи підпорядкування. Французький вчений розрізняє три аспекти влади: юридичний, психосоціологічний та історичний. Влада як юридичний феномен, наприклад, є енергією правової ідеї, що склалася у суспільній свідомості в рамках глобального суспільства [1, с. 21]. Отож, не дивно, що Ж. Бюрдо є одним з найбільш авторитетних представників того наукового напрямку, для якого сферу політичної науки утворює усе те, що належить до влади та її відносин. «Універсум, поляризований феноменом влади», - саме так французький дослідник визначає предмет політології [8, с. 543].

Саме юридичні концепції влади дозволяють науковцю-досліднику структурувати феномен влади, надати йому більш чітко окреслених обрисів завдяки акцентуванню увагу саме на специфіці аспектів функціонування влади, які мають нормативно-правовий характер. Вивчення політичної влади крізь призму права, на наше переконання, найбільш доречним є у контексті досліджень сучасної демократії, політичних систем та політичних режимів.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що розмаїтість концепцій влади, теоретико-наукових підходів до тлумачення її природи та соціального призначення витікає з самої природи цього складного соціополітичного явища. Це пояснюється тим, що усі наявні у сучасній політичній науці парадигми та концепції влади спираються на різні методологічні підстави, принципи наукових пошуків, методи соціального пізнання. Зазвичай вони є складовими більш загальних теорій, адже влада тільки в останні десятиріччя почала вивчатися в рамках новітнього напрямку соціально-гуманітарних досліджень – кратології, а до того цей феномен розглядався у контексті, скажімо, біхевіористських концепцій, концепцій соціального контролю або теорій демократії тощо. Тому, на нашу думку, частково можна погодитися з думкою видатного французького філософа Мішеля Фуко, який писав: «…теорія влади як основа глобального політичного аналізу ще не створена і всі реальні прояви влади продовжують і до сьогоднішнього дня залишатися чимось загадковим, невпізнаним, навіть демонічним» [9, с. 206].

Література:

1.Цокур Є.Г. Легітимність політичної влади: джерела, особливості, перспективи: Монографія / Є.Г. Цокур. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 330 с.
2.From Max Weber: Essays in Sociology. Translated, edited and with Introduction by H.H. Gerth and C. Wright Mills. – N.Y.: Oxford University Press, 1949. – P. 50 – 112.
3.Желтов В.В. Теория власти: Учебное пособие / В.В. Желтов. – М.: Флінта: МПСИ, 2008. – 584 с.
4.Дем'янчук О. Державна політика і державне управління: політологічні аспекти: Монографія / О. Дем'янчук. – К.: Факт, 2008. – 272 с.
5.Lukes S. Introduction // Power (Readings in Social and Political Theory). – Oxford: Blackwell, 1986. – № 4. – P. 1 – 18.
6.Здравомыслов А. «Об одном умственном эксперименте, обращенном к российским реалиям». Микку Кивинен «Прогресс и хаос: социологический анализ пришлого и будущого России» / А. Здравомыслов. // Социологическое обозрение. Московская школа социальных и экономических наук. Центр фундаментальной социологии. – 2005. - № 1. – Т. 4. – С. 82 – 93.
7.Хомелева Р.А. К построению онтологической концепции власти: теоретико-методологический поход / Р.А. Хомелева. // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Выпуск 1. – Том III. – С. 54 – 63. (http://www.soc.pu.ru/publications/jssa/2000/1/05homeleva.html)
8.История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под ред. докт. юрид. наук, проф. О. Э. Лейста. – М.: Издательство «Зерцало», 2006. – 568 с.
9.Власть: Очерки современной политической философии Запада / Отв. ред. В.В. Мшвениерадзе. – М.: Наука, 1989. – 325 с.

Козьма Василь Васильович
ст. викладач кандидат політичних наук,
кафедра політичних наук НПУ ім. М.П. Драгоманова

УДК:323.28

ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОР: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ КОНТРОЛЮ

У статті відображені матеріали лекції, підготовленої у межах навчальної дисципліни «Радикалізм та екстремізм у політичному житті».

Ключові слова: *тероризм, екстремізм, екстремістські ідеології, політичний тероризм.*

Статья отображает материалы лекции, подготовленной в рамках учебной дисциплины «Радикализм и экстремизм в политической жизни».

Ключевые слова: *терроризм, экстремизм, экстремистские идеологии, политический терроризм.*

In this article lecture materials, prepared within the discipline "radicalism and extremism in politics.

Keywords: *terrorism, extremism, extremist ideology, political terrorism.*

Політичний тероризм в XX столітті став універсальним феноменом, який обумовлений розширенням міжнародних зв'язків та взаємодією країн та народів в різних сферах. Як негативне соціально-політичне явище він переріс рамки національних кордонів та перетворився в масштабну загрозу для всього світового співтовариства, набув глобального характеру. Широка інтернаціоналізація політичного тероризму – це факт, перед яким опинилось людство сьогодні.

В сучасних судженнях про політичний тероризм спостерігаємо велику кількість різних точок зору. Жодна з сучасних теорій тероризму поки що не дає повної відповіді на питання пов'язані з політичним тероризмом. Немає чітких критеріїв ідентифікації суспільно небезпечних акцій, які визнавались би терористичними, причому це притаманно не лише політикам та публіцистам, але й дослідникам та науковцям. Це говорить про те, що вироблення адекватних уявлень про особливості та основні параметри таких дій залишаються актуальними. Глибоке науково-теоретичне вивчення політичного тероризму, знання основних механізмів детермінації політичного тероризму та умов його функціонування мають велике значення для здійснення заходів щодо виявлення причин та умов, що породжують це явище.

Дослідження тероризму невід'ємне від вивчення екстремізму, що дозволяє зрозуміти їх взаємозв'язок та взаємообумовленість. В снові політичного екстремізму як ідеології лежить нігілістичний світогляд. Можливо саме ця обставина обумовлює агресивність терористичних груп. Тероризм є практичним втіленням екстремістського світогляду, його крайнім проявом, можна навіть сказати продовженням. Виростаючи з крайнощів екстремізму, тероризм сам починає розшаровуватись на все складніші та витончені форми. Частіше за все політичний екстремізм розуміється як конкретні ідеї, тоді як політичний тероризм треба розуміти як дії, направлені на втілення цих ідей в життя. Проте зазначимо, що самостійно такі ідеї не виникають, наявність невирішених протиріч в суспільстві, політичні та економічні кризи та потрясіння провокують їх появу. Чим більше таких протиріч, чим гостріші конфлікти тим родючішим буде грунт для дозрівання різноманітних екстремістських ідеологій, тим більше з'являється прихильників таких поглядів.

Екстремістська ідеологія формує особливий тип особистості, здатної до екзальтації, втраті контролю над своєю поведінкою та готовою, в підсумку, на будь-які терористичні акції.

Водночас, на нашу думку, неправильно стверджувати, що «тероризм – це соціальна практика екстремізму» [1]. В екстремізму є своя практика. Відмінність тероризму від цієї практики полягає в тому, що терорист доводить до логічного завершення розпочату справу з дестабілізації суспільства, тоді як екстреміст зупиняється на половині шляху.

Досить точно ця думка висловлена німецьким автором Манфредом Функе в статті «Тероризм—спроба розслідування виклику»: «Екстреміст бореться з системою, відносно центру якої він знаходиться в крайній позиції, але все таки всередині системи. Екстреміст завжди може замість перевороту забажати зміни курсу та прагнути тільки до прискорення еволюційних змін. Екстреміст в своїй основі стоїть по відношенню до системи не на позиції революціонера, уповноваженого своєю совістю, а як супротивник уряду та певної політичної структури, тобто він стоїть на позиції реформатора, на відміну від терориста, який перш за все має на меті розвалити, знищити, залякати» [3].

Знання сутності політичного тероризму, його залежності від геополітичних, соціально-політичних, економічних, психологічних та інших умов відкриває можливості для прогнозування його проявів. Вирішення цих завдань дозволить своєчасно попереджувати нові теракти, здійснювати підготовку та проведення антитерористичних заходів.

В рамках політологічного аналізу тероризму поки що не приділена належна увага. Але саме в рамках політології раціонально досліджувати такі важливі питання, як роль політичного тероризму в дестабілізації політичної системи суспільства.

Контроль над політичним терором – одне з найважливіших завдань які постають тепер перед сучасними державами, від ефективності вирішення цього завдання залежить національна безпека, стабільність в суспільстві, довіра громадян до органів державної влади та системи управління в цілому.

Сучасний тероризм потрібно розглядати не тільки як кримінальне явище, але і як багатогранний соціально-політичний феномен, боротьба з яким потребує створення багатофункціонального підходу.

Зазначимо, що розглядаючи проблему протидії тероризму в сучасних умовах, в жодній країні світу не існує якоїсь універсальної технології, яка могла б гарантувати попередження терористичних атак або знищення цього явища як такого. Наука знаходиться на тому етапі досліджень, де вивчаються напрямки, які можуть найбільше вплинути на попередження терористичної діяльності. Ключовим з цих напрямків є зменшення кричущої соціальної нерівності на різних рівнях, адже саме це явище найбільше провокує появу екстремізму та прояви терористичної діяльності. Поки існує соціальна нерівність в її крайніх проявах говорити про те, що тероризм, як явище, можна побороти за допомогою сили безглуздо. З боку держави потрібно критично переглянути дії державних структур які провокують, або можуть провокувати у громадян прояви екстремізму викликані саме створенням системи несправедливого розподілу національних багатств та ресурсів, обмеження прав та свобод тощо. Якщо громадяни обмежені у відстоюванні своїх прав законним шляхом, рано чи пізно «точка кипіння» досягне апогею, прояви екстремізму та тероризму – питання часу.

Політичний тероризм має тісний зв'язок із станом конфліктності суспільних відносин. Він є наслідком існуючих протиріч, які лежать в основі конфлікту, політичний тероризм має деструктивний вплив на протікання конфлікту, провокуючи подальшу ескалацію. Тому політичний тероризм необхідно трактувати як певний інструмент конфліктного соціально-політичного зіткнення, який виникає на певній стадії розвитку суспільних протиріч, коли вони своєчасно не знімаються та одна з конфліктуючих сторін (або разом), враховуючи справжні або надумані обмеження своїх інтересів та прав, вдаються до терору, щоб в радикальний спосіб вирішити конфлікт.

Тому справедливою є думка, що війна, яку оголосили сьогодні тероризму, не більше ніж химера. Заявити про те, що можна ліквідувати тероризм, те саме що сказати, про можливість подолання явища злочинності. Злочинність, як відомо, невід'ємна риса людського роду, що має тісний зв'язок з його інстинктами. Це явище можна зменшити тільки

шляхом викорінення причин, які її породжують. Так само потрібно досліджувати і явище тероризму, виявляючи перш за все причини що породжують терор.

Виникає глобальне питання кризи сучасної цивілізації та пошуку нових форм її розвитку. Безперечно, визнаючи пріоритетним напрямок, щодо контролювання явища тероризму саме в усуненні соціально-економічних та політичних протиріч потрібно одночасно визнати, що ліквідація нерівності та зменшення протиріч не гарантія остаточного зникнення тероризму. В суспільстві завжди знайдуться носії екстремістських ідей та прихильники різних екстремістських течій. Саме в середовищі таких ідеологій виникає фанатизм як явище непримиренної боротьби всіх зі всіма. Якщо такі ідеології вільно пропагуються та розповсюджуються, рано чи пізно суспільство опиниться серед бурхливого моря терору, де звичайні поліцейські засоби будуть вже недієвими. Межа переходу радикально налаштованих груп від акцій протесту до актів терору дуже тонка і являє собою реальну загрозу як для окремих індивідів, так і суспільства в цілому. Глобальність терору як явища не можна заперечувати і та невелика кількість «спокійних» країн серед яких і Україна, де випадків терактів на щастя не було, сьогодні не можуть відчувати себе в цілковитій безпеці. Тероризм стає розповсюдженим засобом вирішення міжетнічних, міжконфесійних, територіальних суперечок, входить у практику досягнення антиконституційних цілей націоналістами, сепаратистами, релігійними радикалами тощо. Існуючі конфлікти та хронічні проблеми в нашій країні також можуть викликати радикальні настрої у суспільстві та стати передумовою появи таких методів їх вирішення, як терористичні дії.

Тому одним з найголовніших завдань щодо попередження тероризму є боротьба з екстремізмом в будь-яких проявах, як провідної ідейної бази тероризму. Ідеологічний вакуум українського суспільства який виник після розвалу радянської імперії намагаються заповнити різними ідеологіями самого широкого діапазону, від етнічного екстремізму до реанімації ідеї про homo sovetikus. Тому основним завданням державної стратегії анти тероризму є вироблення чітких базових ідеологічних принципів на яких би велась розбудова незалежної української держави. В основу такої ідеології мають бути покладені перш за все цінності гуманізму. Необхідно враховувати, що особливість політичного екстремізму полягає в тому, що він живить тероризм ідейно та духовно, має схильність та тенденцію набувати терористичного характеру. Для протидії екстремізму та тероризму потрібна світоглядна чіткість. Реальними кроками в сфері протидії можуть бути:

- Формування загальної та визнаної всім суспільством системи цінностей, ідей та цілей;
- Створення загальнонаціональної ідеології яка спиралась би перш за все на патріотизм та розвинене політично свідоме громадянське суспільство.

Загальнонаціональна ідеологія покликана забезпечити єдність ціннісних орієнтацій, інтегрувати існуючі соціальні, етнічні, конфесійні та інші групи в цілісність. Все це відіграє позитивну роль та позбавляє тероризм його ідеологічної бази.

Держава несе основну відповідальність за протидію екстремізму та тероризму, саме вона повинна ініціювати всі необхідні дії щодо захисту суспільства. О.Лафонтен писав, що держава зобов'язана втручатися в суспільне життя, виявивши в ньому дефіцит розумних дій, намагаючись поповнити його: «Відповідальна політика будується на профілактиці, на попередженні; попереджуюча політика не зупиняється перед рішучим втручанням з метою регулювання. Безсилля держави, яке так часто критикують, витікає з постійного запізнення в прийнятті рішучих заходів. Політика тягнеться слідом за подіями, намагається боротися з симптомами замість того щоб боротися з причинами»[2].

Наступним пріоритетним напрямком державної політики в сфері попередження тероризму повинна стати робота серед молоді, оскільки саме свідомість молоді в першу чергу попадає під вплив різних екстремістських ідеологій, які згодом переростають в терористичні погляди.

Важливого значення у справі профілактики та попередження екстремізму та тероризму відіграє ефективно функціонуюча система освіти, в тому числі пропаганда

правових знань. Складовою частиною цього процесу повинно стати поширення серед молоді політичних знань з метою формування в них свідомих поглядів на політичне життя суспільства, вмінні орієнтуватися в бурхливому потоці інформації та здатності не піддаватися на пропаганду різних екстремістських ідеологій. Без викладання у вишах такої дисципліни як «Політологія» зробити це практично не можливо.

Не останню роль в процесі попередження тероризму відіграють і засоби масової інформації. Зазначимо, що більшість терактів направлені саме на залякування великої кількості людей. Такого ефекту можна досягти переважно через ЗМІ. Тому, широко висвітлюючи події, вдаючись до кровавих подробиць журналісти деколи навіть не замислюються, що в такий спосіб їх робота використовується саме з зазначеною вище метою. Для прикладу достатньо подивитися деякі українські телеканали які невідомо з якою метою позиціонують себе з різною кримінальною тематикою створюючи країні імідж кримінального гетто. Масовий психоз викликається дуже легко. Згадайте так звану пандемію «свинячого» грипу. За цим самим принципом поширюються екстремістські погляди та заклики до радикальних дій.

Одним з основних компонентів державної стратегії щодо адекватної відповіді терору та проявам екстремізму повинна стати боротьба з організовано-ідейними структурами, що включає в себе, в першу чергу, боротьбу з фінансуванням таких організацій. В цьому напрямку роботи виникають певні складнощі. По перше, специфіка боротьби з фінансуванням тероризму та екстремізму включає в себе взаємозв'язок розвідувальних та правомочних дій, яка може зачіпати таку специфічну сферу, як банківська таємниця, яка безпосередньо пов'язана з економічною безпекою цілих держав так і з правом окремих громадян.

По-друге, цілеспрямована боротьба з фінансуванням тероризму стикається з відсутністю координаційних дій між різними службами, які займаються встановленням, попередженням чи розкриттям фактів фінансування терористів.

По-третє, ускладнює роботу щодо недопущення фінансування терористичних організацій глобалізація фінансових операцій.

Тому одне з найважливіших питань, яке виникає під час вирішення проблеми фінансування тероризму, є вдосконалення міжнародного співробітництва та вироблення правової практики в сфері перекриття світових та внутрішньодержавних фінансових потоків, які направляються на підтримку терористів.

Подальший аналіз нинішньої політичної ситуації дозволяє з впевненістю стверджувати, що переважна більшість сучасних терористичних організацій є досить небезпечними та особливо законспірованими гілками організованої злочинності. Захоплення банків, рекет, взяття в заручники з метою отримання викупу, піратство перетворились у різновид високоприбуткового бізнесу. Більше того, різні терористичні організації намагаються завербувати агентів серед працівників державного апарату, мати «своїх людей» в промисловому та фінансовому світі.

З іншого боку, як свідчить сучасна практика, одним з основних джерел фінансування терористів є наркобізнес. Необхідно проблему боротьби з тероризмом тісно пов'язувати з питаннями боротьби з наркоманією та організованою злочинністю, які також все частіше переходять національні кордони та набувають міжнародного характеру.

Для вироблення сучасної стратегії контролю над тероризмом, на нашу думку, важливого значення має також врахування історичного досвіду боротьби з цим соціально-політичним явищем. В зв'язку з цим, використання апробованого позитивного досвіду включає в себе:

■Його вивчення, аналіз, виявлення сильних та слабких сторін та розробку на цій основі безпосередніх рекомендацій для законодавчої та правоохоронної діяльності;

■Включення його в тому чи іншому адаптованому вигляді в систему правової бази протидії тероризму, тобто інкорпорацію в законодавчу систему держави;

■Використання його під час навчання співробітників правоохоронних органів, в тому числі під час підготовки навчальних посібників, монографій, наукових статей;

■Безпосереднє його використання в попереджувальних антитерористичних операціях тощо.

Боротьба з тероризмом повинна проводитися виключно в рамках правового поля. Зрозуміла реакція людей, коли після захоплення заручників, чи вибухів житлових будинків, отруєнь в метрополітені у них виникає бажання повернути так звані сталінські методи. Але потрібно пам'ятати, що саме ці методи – репатріація цілих народів, репресії, штучний голод та ін. заклали «міну уповільненої дії», яка спрацювала після розвалу Радянської імперії масою тісно переплетених політичних, соціальних, міжетнічних конфліктів на всьому пострадянському просторі. Щоб розплутати цей Гордіїв клубок знадобиться життя не одного покоління і лише за умови, що меч залишиться недоторканним.

Особливого занепокоєння викликає зростання «інтелектуального» рівня тероризму, намагання використовувати у своїй діяльності останні досягнення науки та техніки. В зв'язку з цим суспільство все частіше буде стикатися з новими прояви тероризму а саме:

■Спроби вивести з ладу системи управління авіаційним та залізничним сполученням, силових ліній енергопостачання, засобів зв'язку, комп'ютерної техніки та інших електроприборів; атаки на важливі комп'ютерні мережі;

■Порушення психофізичного стану людей шляхом програмування поведінки та діяльності цілих груп населення;

■Поширення через ЗМІ інформації, яка може викликати викривлену суспільну думку, безлад в суспільстві;

■Проникнення в інформаційні мережі стратегічно важливих баз даних;

■Штучне розповсюдження збудників інфекційних хвороб тощо.

Реалізація терористичних загроз може призвести до великої кількості жертв, створити атмосферу страху та порушити на тривалий період нормальне життя в місті, регіоні чи країні.

Можна зробити висновок, що до основних принципів антитерористичної стратегії як складової загальнонаціональної концепції безпеки відносяться наступні базові правила: гуманізм, соціальна справедливість, ефективність, об'єктивність, ефективно діюча система централізації та децентралізації, підтримка народу.

Дотримання всіх принципів та правил контролю над тероризмом безперечно залежить перш за все від політичної волі керівників країни протистояти тероризму; від гнучкої реакції на зміни криміногенної та оперативної обстановки; від особливості політичних традицій та культури в країні.

У підсумку зазначимо, якщо ще років 20 тому громадяни нашої країни були впевнені, що тероризм не може стати масштабною загрозою сучасності, то тепер політичний тероризм, як метод боротьби, як достатньо дешевий та дієвий засіб досягнення різноплановий цілей, взяли на озброєння різні суб'єкти політичної боротьби. При цьому сучасні умови та цілі використання тероризму в політичній боротьбі на національному (державному) та міжнародному рівнях ведуть до суттєвої зміни змісту тероризму, рівно як і організація та тактика. Відключення від теплопостачання взимку житлових будинків – це також тактика, тактика *боротьби*…

Доводиться констатувати зміцнення тісних відносин між терористичними організаціями та різними політичними рухами та структурами. Специфіка сучасного тероризму полягає в підпорядкуванні діяльності багатьох терористичних організацій певним довгостроковим політичним цілям. Таким чином, політичний тероризм зразка XXI ст. несе серйозну загрозу не тільки різним регіонам світу а й Україні як невід'ємній його частині.

Історією людства неодноразово доведено, що тероризм частіше за все виникає в умовах ускладнення соціально-економічної та політичної обстановки, в періоди криз та формаційних зрушень. Україна з моменту набуття незалежності інших умов ще не знала,

саме ця обставина актуалізує для нас проблему протидії політичному тероризму в нашій країні.

В цій ситуації на нашу думку необхідно задіяти всі можливі важелі для ліквідації соціально-економічних, політичних, ідеологічних детермінант цього небезпечного явища.

Література:

1. Грачев А.С. Политический экстремизм. - М., 1986. - С. 146
2. Лафонтен О. Общество будущего. Политика реформ в изменившемся мире. - М., 1990. - С. 152
3. Сборник переводов № 3/29-185. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1978. - С. 28

Торяник Володимир Миколайович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри загально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

УДК 323.234+323.25+323.262

ПОЛІТИЧНИЙ КОНСУМЕРИЗМ ЯК СПОСІБ ДЕЛЕГІТИМАЦІЇ ВЛАДИ

У статті розглядається тенденція щодо поширення консумеристських технологій під час проведення кампаній з делегітимації влади, визначаються причини нелегітимності традиційних інститутів влади й ефекти здійснення делегітимаційних заходів.

Ключові слова: *політичний консумеризм, делегітимація політичної влади, традиційні (конвенціональні) форми політичної активності, чинники делегітимації інститутів політичної влади, технології делегітимації влади.*

В статье рассматривается тенденция, касающаяся распространения консьюмерских технологий во время проведения кампаний по делегитимации власти, определяются причины нелегитимности традиционных институтов власти и эффекты осуществления делегитимационных мероприятий.

Ключевые слова: *политический консьюмеризм, делегитимация политической власти, традиционные (конвенциональные) формы политической активности, факторы делегитимации институтов политической власти, технологии делегитимации власти.*

In article the tendency of distributions technologies of consumer is considered during carrying out of campaigns of delegitimation of power, the reasons of non-legitimation of traditional institutes of the power and effects of realisation of delegitimational activity are defined.

Keywords: *political consumerism, delegitimation of the political power, traditional (conventional) forms of political activity, factors of delegitimation of institutes of the political power, technology of delegitimation of power.*

Низький рівень легітимності, що у сприйнятті громадян означає значну міру незадоволеності владою, викликає протестні настрої та поведінку, конфронтаційні настанови та участь щодо діючої влади, її інституцій та рішень, дестабілізують політичну обстановку, провокують опозиційні політичні сили та еліти до повалення чинної влади. Причини нелегітимності влади можуть бути різними – від незадоволення соціально-економічним становищем, рівністю, справедливістю у суспільстві до негативного сприйняття зусиль чинної влади щодо вирішення суспільних проблем та дотримання демократичних принципів.

Традиційні (конвенціональні) форми політичної участі, що передбачають членство в соціально-політичних організаціях, останніми роками почали поступатися неформальним

практикам відрізняє відсутність стабільної організації, індивідуальний характер дій і сітьові способи мобілізації. Такі форми політичної участі прийнято називати політичним консумеризмом (від англ. *consumer* – споживач), оскільки вони відтворюють логіку споживання. До конкретних форм політичного консумеризму можна віднести: існування локальних груп, в т.ч. в Інтернеті (соціальні мережі), рух антиглобалістів, організація петиційних кампаній через електронні поштові сервери, інші спонтанні акції, що не передбачають членства в якихось організаціях.

Проблема делегітимації політичної влади у вітчизняному політологічному дискурсі ще недостатньо вивчена. Серед авторів, що досліджують ці питання, можна назвати О.Ю. Висоцького [1], Г.Г. Почепцов [2], С.Н. Пшизову [3], А.В. Скіперських [5], Є.Г. Цокур [7] та ін. Розгляд процесів делегітимації крізь призму неформальних практик політичного консумеризму є одним з перспективних напрямів дослідження нетрадиційних форм політичної участі.

Метою даної статті є визначення делегітимаційної сутності неформальних практик політичного консумеризму.

Делегітимаційні форми політичної участі значною мірою пов'язані з поняттям «стійкість політичної влади». Як справедливо зазначає відомий американський політолог С. Хантінгтон, стійкість політичної влади залежить багато в чому від того, як її представники, політичні лідери, які займають державні пости, реагують на ерозію легітимності [6, с. 67].

З метою зміцнення легітимності влади називають такі технологічні інструменти підтримки легітимності влади, як: 1) відмова від публічного визнання слабкості суспільної підтримки влади; 2) перестановки у політичному керівництві країни; 3) провокація зовнішнього конфлікту та гра на національних почуттях; 4) відновлення демократичної легітимності через перемогу на виборах; 5) демократизація режиму чи зміна політичного керівництва країни шляхом висування та підтримки наступника [6, с. 67-70]; 6) використання економічної функціональності для підтримки легітимності [6, с. 63]; 7) створення механізмів оновлення режиму (наприклад, часове обмеження правління лідера країни) [6, с. 60]; 8) виправдання політичного режиму за допомогою демократичної риторики [6, с. 59]; 9) кооптація опозиції та укладення угод та пактів з її поміркованими угрупованнями [6, с. 152-153]. Все це може стати серйозною перешкодою для досягнення успіху кампаній з делегітимації та зміни режиму, що ініціюються опозиційними політичними силами.

Кампанії з делегітимації влади останнім часом здійснюються за допомогою консумеристських технологій. Прихильність політичному консумеризму корелює із скептичним ставленням до конвенціональних форм політичної активності, невір'я в ефективність традиційних політичних інститутів. У той же час, як засвідчує російська дослідниця С.Н. Пшизова, консумеристи частіше за інших категорій громадян позитивно відносяться до таких дій, як вуличні демонстрації, електронні звернення або дотирування коштів. Дослідниця підкреслює, що консумеристи «вірять в потенційні можливості суспільного впливу на прийняття рішень, проте вірять у здатність традиційних політичних інститутів і організацій виконувати цю функцію» [3, с. 107]. Взагалі, за спостереженням західних учених, для консумеристів притаманні «антиінституційні настрої», при цьому критиці піддаються всі види інституціоналізованої влади і політичного впливу, незалежно від їх рівня та статусу [9; 16].

За допомогою консумеристських форм активності нове покоління критично налаштованих громадян частіше виражають своє ставлення не до політиці національних урядів, а до суб'єктів, що діють на споживчому ринку та у сфері виробництва, і критикує практики, що мають глобальне поширення і вплив перш за все в сфері праці та виробничих відносин. У зв'язку з цим Д. Стоулл, М. Хогі та М. Мічелетті відмічають: «Ці акти політичної участі спрямовані не на чинні політичні інститути і системи, а на різних учасників ринку. Така нова локалізація політичних дій ставить під сумнів наші уявлення про політичну участь» [15, p. 264].

Проте і традиційні форми політичної активності набувають нової якості, оскільки до них привноситься новий зміст. Ставлення до традиційних контрагентів політичної взаємодії, зовнішньо зберігаючись незмінним, по суті принципово змінюється. Громадянська участь все більше асоціюється з прагматичним обміном, перетворюючи, таким чином, громадянське суспільство в співтовариство споживачів [3, с. 108].

Для досягнення результативності кампаній з делегітимації влади мають бути нейтралізовані можливі позитивні ефекти кампаній із легітимації чинної політичної влади. Як зазначає Г.Г. Почепцов, «можна говорити про певну «арифметику революції», що пов'язана з взаємозалежністю влади та опозиції; будь-який крок вперед можливий лише при нейтралізації протилежної сторони… Для цієї нейтралізації є внутрішні та зовнішні ресурси. Зовнішній ресурс являє собою опору на зовнішні сили як у цілях легітимізації своїх дій, так і у цілях ресурсної підтримки… Якщо зовнішній ресурс іноді виступає в ролі причини дій зі зміни режиму, то внутрішній ресурс також може виступати у цій же ролі, оскільки він включає як саме населення, так і різного роду внутрішніх союзників» [2, с. 22-24].

Нейтралізація позитивних ефектів кампаній з делегітимації влади є однією з головних умов дієвості технологій делегітимації влади. В.Ю. Висоцький, аналізуючи технології делегітимації чинної політичної влади, підкреслює, що подібні технології «набувають особливої ефективності при низькій функціональності діючої політичної влади, особливо в економічному та комунікативному аспектах» [1, с. 71]. Так, ілюструє свою думку український політолог, економічна дисфункціональність неминуче послаблює легітимність діючої політичної влади, яка вимушена своєчасно компенсувати таке послаблення, використовуючи ідеологічні та комунікативні ресурси підтримки легітимності. Одним із важливих завдань, які мають виконати комунікативні технології легітимації, є забезпечення впевненості більшості суспільства у принциповій безальтернативності здійснюваного політичного курсу. Це, у свою чергу, передбачає налагодження та підтримку зворотного зв'язку діючої влади з суспільством, головним критерієм ефективності якого виступає своєчасне та гнучке реагування влади на причини та прояви суспільного невдоволення.

Одним з головних моментів ефективності кампаній з делегітимації влади, на що справедливо звертає увагу Г.Г. Почепцов, є досягнення нестабільності [2, с. 27], тобто послаблення владного контролю над подіями та ситуаціями, що відбуваються у суспільстві, з боку владних сил. Нестабільність, що означає нездатність діючої влади контролювати розвиток подій та неготовність відповідати за їх наслідки у майбутньому, породжує невпевненість суспільства та недовіру до представників офіційної влади. Це, у свою чергу, дає можливість опозиції перехопити ініціативу у офіційних владних кіл та нав'язати свій сценарій досягнення бажаного майбутнього, свою інтерпретацію причин та можливих варіантів розвитку наявної конфліктної ситуації, свою модель контролю розвитку подальших подій.

Відповідно, у контексті бажаного майбутнього, рушійними силами якого виступають опозиційні групи, представники, органи, ідеї та рішення офіційної влади втрачають легітимність, а діячі опозиції та ініційовані ними протестні заходи знаходять розуміння у суспільства та сприймаються як легітимні на фоні будь-яких контрзаходів нелегітимних владних структур. Тут можна вести мову про застосування принципу «легітимності майбутнього», про застосування якого при зміні режимів згадує С. Хантінгтон [6, с. 161]. Данину поваги до принципу «легітимності майбутнього» віддає також відомий французький політтехнолог Ж. Сегела, коли зазначає, що «голосують за майбутнє, а не за минуле», оскільки «у народів немає ні пам'яті, ні вдячності» [4, с. 194].

Досягнення нестабільності, послаблення владного контролю, що може призвести до зміни політичного режиму у результаті ефективних кампаній з делегітимації влади з боку опозиції, на думку Г.Г. Почепцова, відбувається у трьох просторах – інформаційному, когнітивному та фізичному [2, с. 24]. На інформаційному просторі однією з головних технологій делегітимації влади виступає агітація, яка виконує функцію активізації масової свідомості та підключення широких мас до суспільно-політичної діяльності. На

когнітивному просторі технології делегітимації реалізують функцію впровадження моделей суспільно-політичної реальності, які посилюють легітимність опозиційних сил та делегітимують структури та представників офіційної влади, тим самим роблячи на фізичному просторі будь-які дії опозиції легітимними, а дії структур офіційної влади нелегітимними, оскільки вони входять у протиріччя з інтерналізованим на рівні індивідуальної свідомості сценарієм досягнення бажаного майбутнього. У здійсненні технологій делегітимації влади на когнітивному просторі одна із головних ролей належить політичним лідерам, які для впливу на суспільне сприйняття наявної ситуації та очікуваного майбутнього застосовують технології вербалізації, метафоризації, міфологізації, маніпуляції, нейролінгвістичного програмування.

На думку О.Ю. Висоцького, основою делегітимації політичної влади є відсутність контролю правлячих суб'єктів за тими сферами, процесами та ситуаціями в суспільстві та за його межами (наприклад, конфлікти з іншими країнами), що масова свідомість схильна відносити до відповідальності правлячих сил. Тут може бути декілька стратегічних напрямів розгортання технологій легітимації, покликаних подолати делегітимаційні тенденції. Одним з таких напрямів може бути реальне чи формальне розширення участі громадян у прийнятті політичних рішень, результатом чого стає символічне розділення відповідальності за наслідки рішень між владою та громадянським суспільством. Іншим напрямком легітимаційно-технологічного впливу у ситуації наростання делегітимаційних тенденцій є перекладання відповідальності на окремі органи влади чи посадових осіб, внаслідок розпуску, зміни функцій чи відставки яких мінімізуються делегітимаційні ризики політичного режиму у цілому [1, с. 81-82].

Серед чинників та причин делегітимації часто виокремлюють такі: інституціоналізована корупція в державному управлінні та в судових органах [10, p. 120; 14, p. 411; 8, p. 288], домінування медіаполітики та політика скандалів в управлінні суспільними відносинами. У зв'язку з цим М. Кастельс зазначає, що скандали делегітимують тих політиків, яких вони стосуються, і, навпаки, роблять більш легітимними тих, яких не зачіпають, на контрасті з втягнутими у скандал. Цей ефект політики скандалів багато в чому залежить від рівня знань про політичну сферу, оскільки громадяни з низьким рівнем знань під впливом скандалів схильні відмовляти у легітимності усім політикам та політичному режиму в цілому [8, p. 289].

М. Кастельс також відзначає неоднозначну роль мас-медіа в процесі делегітимації політичної влади. З одного боку, внаслідок специфічної уваги медіа до негативних явищ виникає «недуг медіа» серед громадян, коли посилюються почуття неефективності, цинізму, ізольованості, недовіри до політичних інституцій, що є наслідком негромадянської політичної поведінки, якій піддаються громадяни завдяки ЗМІ, зокрема, телебаченню. З іншого боку, мас-медіа створюють міцний зв'язок між владою та підвладними, приводячи до «кола доброчинності» посилення громадянських зобов'язань [8, p. 289-290]. Проте, як вважає М. Кастельс, політика скандалів більш безпосередньо пов'язана з кризою легітимності політичної влади, ніж медіаполітика сама по собі [8, p. 290].

Вказуючи на те, що медіаполітика та політика скандалів мають вплив на делегітимацію влади політичних інститутів, М. Кастельс [8, p. 254, 293] аналізує можливі стратегічні альтернативи політичної поведінки громадян в умовах делегітимації чинної влади. По-перше, вони можуть мобілізуватись проти існуючого політичного вибору, негативно поставившись до усіх політичних сил, по-друге, вони можуть мобілізуватись на ідеологічній основі, змусивши одну з основних партій політичної системи враховувати їх організаційний потенціал, по-третє, вони можуть на знак протесту підтримати кандидатів не провідних партій, як, наприклад, Роса Перо на президентських виборах 1992 р. у США, соціал-демократів чи ліберальних демократів у Великобританії, по-четверте, вони можуть консолідуватись навколо бунтівливого кандидата, який кидає виклик політичному істеблішменту або в межах системи як Л.І. Лула да Сілва в Бразилії у 2003 р. чи Б. Обама в США в ході президентської кампанії 2008 р., або за рамками системи як початково робили У.

Чавес у Венесуелі, Е. Моралес у Болівії чи Р. Корреа в Еквадорі, по-п'яте, вони можуть «голосувати ногами» (звичайно, крім таких країн як Італія та Чилі, де голосування є обов'язковим), хоча це й останній та некращий вихід для людей, у яких є невеличка надія змінити політику відповідно до власних інтересів, по-шосте, посилення соціальної мобілізації поза рамками політичної системи, тобто покладаючись виключно на себе у реалізації власних насущних інтересів та не сподіваючись на позитивні для себе зрушення з боку політичних структур, іноді емігруючи з країни у пошуках кращих умов для влаштування життя [8, p. 293-294].

Стійка тенденція делегітимації влади може загрожувати не лише правлячій політичній силі позбавленням владного становища, але й звуженням можливостей політичних інститутів, зокрема партій, мобілізовувати та спрямовувати політичну активність суспільства. Одночасно делегітимаційна ситуація як наслідок прогресуючих делегітимаційних процесів є сприятливою умовою для здійснення технології легітимації, побудованої на консолідації протестних настроїв суспільства та їх персоналізації у бунтівливому кандидаті. В основі цієї технології знаходиться радикальне протистояння бунтівливого кандидата (та, можливо, його політичної сили) проблемам суспільно-політичного розвитку як природного наслідку байдужості, нездатності та зловживань представників мейнстрімних політичних сил. Так, у результаті ефективного здійснення цієї технології політичний режим може зазнати істотних змін, як це відбулось, зокрема, після приходу до влади в 1999 р. у Венесуелі У. Чавеса [11, p. 3; 12, p. 81-88; 13, p. 4].

Таким чином, кампанії з делегітимації влади все частіше звертаються до консумеристських технологій, що підвищує їх ефективність і залучає до політичного процесу велику кількість критично налаштованих до влади громадян, які не вірять у дієвість традиційних (конвенціональних) форм участі.

Література:

1. Висоцький, О.Ю. Технології легітимації політичної влади: теорія та практика [текст] / О.Ю. Висоцький. – Д.: Пороги, 2010. – 318 с.
2. Почепцов, Г.Г. Революция.com. Основы протестной инженерии [текст] / Г.Г.Почепцов. – М.: Европа, 2005. – 532 с.
3. Пшизова, С.Н. От «гражданского общества» к «сообществу потребителей»: политический консьюмеризм в сравнительной перспективе (I) [текст] / С.Н. Пшизова // Полис. – 2009. – № 1. – С. 100-117.
4. Сегела, Ж. Национальные особенности охоты за голосами. Так делают президентов [текст] / Ж. Сегела; пер. с франц. – М.: Вагриус, 1999. – 264 с.
5. Скиперских, А.В. Легитимация и делегитимация постсоветских политических режимов [текст] : монография / А.В. Скиперских. – Елец: ЕГУ им. И.А. Бунина, 2006. – 142 с.
6. Хантингтон, С. Третья волна. Демократизация в конце XX века [текст] / С. Хантингтон; пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2003. – 368 с.
7. Цокур, Є.Г. Криза легітимності та особливості делегітимаційних процесів [текст] / Є.Г. Цокур // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2009. – Вип.29. – С. 394-400.
8. Castells, M. Communication power [text] / M. Castells. – Oxford; N.Y.: Oxford University Press, 2009. – 571 p.
9. Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance [text] / P. Norris (ed.). – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 256 p.
10. Dogan M. Conceptions of Legitimacy [text] / M. Dogan // Encyclopedia of government and politics / M. Hawkesworth, M. Kogan (eds.). – N.Y.: Routledge, 1992. – P. 116-128.
11. Kozloff N. Revolution!: South America and the rise of the new left [text] / N. Kozloff. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2008. – 249 p.
12. Levin J. Hugo Chavez [text] / J. Levin. – N.Y.: Chelsea House, 2007. – 127 p.

13. Nelson B.A. The silence and the scorpion: the coup against Chávez and the making of modern Venezuela [text] / B.A. Nelson. – N.Y.: Nation Books, 2009. – 355 p.
14. Seligson M.A. The Impact of Corruption on Regime Legitimacy: A Comparative Study of Four Latin American Countries [text] / M.A. Seligson // The Journal of Politics. – 2002. – Vol. 64, № 2. – P. 408-433.
15. Stolle D. Politics in the Supermarket: Political Consumerism as a Form of Political Participation [text] / D. Stolle, M. Hooghe, M. Micheletti // International Political Science Review. – 2005. – Vol. 35, № 1. – P. 245-269.
16. Zijderveld A.C. The Institutionalist Imperative [text] / A.C. Zijderveld. – Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000. – 261 p.

Панченко Тетяна Василівна,
кандидат політичних наук,
докторант кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова

УДК 321.014: 351.752:342.55

ПРИНЦИП СУБСИДІАРНОСТІ У ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ «ВЛАДА – ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ»

Досліджуються взаємовідносин влади, громадянського суспільства та місцевого самоврядування в контексті доктрини субсидіарності. Вивчаються можливості застосування субсидіарності на трьох стадіях розвитку громадянського суспільства Дж. Александера, які виявляються цілком придатними для періодизації розвитку місцевого самоврядування..

Ключові слова: *субсидіарність, громадянське суспільство, місцеве самоврядування.*

Исследуются взаимоотношения власти, гражданского общества и местного самоуправления в контексте доктрины субсидиарности. Изучаются возможности применения субсидиарности на трех стадиях развития гражданского общества Дж. Александера, которые оказываются подходящими для периодизации развития местного самоуправления.

Ключевые слова: *субсидиарность, гражданское общество, местное самоуправление.*

This article researches the relationship power – civic society – local self-government in the context of subsidiarity doctrine. It investigates possibilities of using subsidiarity on the three stages of Jeffery C. Alexander's civic society development, which are considered suitable for periodization of local self-government development.

Key words : *subsidiarity, civic society, local self-government.*

Інтерес до принципу субсидіарності, особливостей його інтерпретації та реалізації викликаний його закріпленням в установчих документах Європейського Союзу та Європейській Хартії місцевого самоврядування. При цьому делегування повноважень та розподіл відповідальності між органами влади різних рівнів зазвичай трактується як безпосередня сфера його застосування. В меншій мірі акцентується увага на тому, що субсидіарність також передбачає тісну взаємодію між громадянським суспільством та демократичними перетвореннями. При значній увазі наукової спільноти до проблематики взаємовідносин держави, місцевого самоврядування та громадськості, лише окремі дослідники звертаються до принципу субсидіарності в контексті регулювання на демократичних засадах цих взаємовідносин, вважаючи, що він виступив для багатьох європейських країн основою побудови суспільства, де на низові системи залучалися громадяни, які брали участь у прийнятті політичних рішень [1, 2, 3]. На тлі усвідомлення необхідності

утвердження громадсько-публічного врядування, вважаємо, що не достатньо ураховується цей аспект субсидіарних відносин та їх вплив на соціально-політичну активність громадян.

У даній статті здійснимо спробу дослідження взаємовідносин влади, громадянського суспільства та місцевого самоврядування в контексті доктрини субсидіарності. В такому контексті нас цікавить передусім не територіальна (горизонтальна) субсидіарність, яка вимагає автономії особи та природних суспільних об'єднань. Вона виходить з того, що вищі суспільні одиниці не мають права посягати на свободу та відповідальність нижчих суспільних утворень (негативна субсидіарність), однак вони мають надавати підтримку щоразу, коли зусиль низових одиниць недостатньо для досягнення цілей, необхідних для підтримки людської гідності (позитивна субсидіарність). Цей принцип суспільної організації, хоча знаходив прихильників у різні історичні епохи, лише сьогодні відповідає суспільному призначенню громадянського суспільства та місцевого самоврядування. Щоб довести цю тезу розглянемо можливості його застосування на трьох стадіях розвитку громадянського суспільства, запропонованих професором соціології Йєльського університету Дж. Александером [див. 4], які, на нашу думку також цілком придатні для періодизації розвитку місцевого самоврядування. Після чого вдамося до аналізу сучасних тенденцій розвитку досліджуваних взаємовідносин та здійснимо спробу визначити можливості принципу субсидіарності у їх регулюванні та оптимізації.

Для першої стадія світового розвитку громадянського суспільства – «громадянське суспільство І» (охоплює період від кінця XVII до першої половини XIX ст.), що грунтувалась на договорній концепції громадянського суспільства, властиве певне протиставлення держави та суспільства, яке втілюється у поділі суспільної системи на дві взаємообумовлені, проте відмінні і, в ідеалі, автономні сфери: політичну і громадську (соціальну, соцієтарну). За таких умов принцип невтручання (негативна субсидіарність) визначає характер взаємовідносин держави та суспільства. Механізми ринкової саморегуляції звільняють неполітичну сферу від потреби в державній регламентації, будуючи ліберальну доповнюваність на різниці між тим, на що здатна людина, й тим, у чому безсила.

Аналогічне протиставлення держави та суспільства властиве для перших теоретичних концепцій місцевого самоврядування, які отримують розвиток на початку XIX сторіччя. Зокрема, представники «теорії вільної громади» доводили, що право громади самостійно вести свої справи має такий же природний і невідчужуваний характер, як права і свободи людини. [5, с. 9-10]. Закладені ранніми теоріями самоврядування пріоритетність спонтанності та ініціативності у діяльності індивідів, самоврядність громад у відстоюванні свобод досі залишаються базовими характеристиками громадівської моделі місцевого самоврядування, у межах якої місцеве самоврядування виступає як самостійна діяльність громад з вирішення питань місцевого значення.

Однак, договірна концепція громадянського суспільства та похідна від неї громадівська модель місцевого самоврядування, виконавши за словами Дж. Александера «героїчну роль натхненника утопії для ранніх демократичних революцій» втратили свої прихильників, «коли з'явились більш суспільно та економічні орієнтовані програми реформ» [6, с. 9].

На стадії «громадянського суспільства ІІ» (з середини XIX до другої пол. XX ст.) під впливом соціалістичних концепцій відбувається злиття держави та суспільства в теорії та розчин громадянського суспільства в державі на практиці, коли класичні уявлення про громадянське суспільство «жорстко подавлялися, заперечувались… тоталізуючими хрестоносцями революційного соціалізму» [6, с. 9]. Аналогічні процеси властиві для теоретичних концепцій місцевого самоврядування, коли на зміну громадівській теорії у другій половині XIX – початку XX ст. приходить державна. Державна теорія розглядає місцеве самоврядування як частину держави або складову державного управління. Самоврядування зводиться до покладання на місцеве суспільство, точніше, на його виборні органи, здійснення завдань державного управління [5, с. 11]. Не відокремлення суспільства

від держави, а навпаки, підпорядкування суспільства державним інтересам і цілям складає головний зміст як місцевого самоврядування так й суспільних відносин в цей період.

Лише стадії «громадянського суспільства ІІІ» (з 70-80-тих років ХХ ст.) коли класична ідея громадянського суспільства «відроджується інтелектуалами, які ідеалізують антикомуністичні революції 1980-х років, та стає нормативним стандартом для тих, хто скидає без насилля авторитарні диктатури в Латинській Америці, Азії» [6, с. 8], а потім й в Центральній і Східній Європі, відносини держави й громадянського суспільства поступово урівноважуються. Це відбувається спочатку через суперництво, а потім поступове зближення держави й інститутів громадянського суспільства на основі розуміння взаємозумовленості їх розвитку. Приходить усвідомлення, що ліберальний дух громадянського суспільства, який уособлює самообмеження, індивідуальну автономію та плюралізм, благотворно відтворюється в умовах «довіри, співробітництва, солідарності й критицизму по відношенню до ієрархії та нерівності» [6, с. 8], які стають можливими, коли держава сприймає громадянське суспільство якщо не як партнера, то принаймні не як опонента. Тобто держава і громадянське суспільство більше не протистоять один одному, не зливаються, а просто різними засобами виконують однакову місію – задовольняють потреби людини та забезпечують загальне благо. Напевно свою роль у становленні таких відносин відіграла досить популярна у Західній Європі у другій половині ХХ ст. доктрина християнської демократії, яка керуючись принципом субсидіарності суспільство розглядає як органічну цілісність, що має власну внутрішню ієрархію, а державу як засіб свободи і відповідальності громадян для вирішення загальних проблем та забезпечення правового і мирного співжиття.

Місцеве самоврядування у другій половині ХХ ст. стає місцем зустрічі держави та громадянського суспільства. Відносини, що реалізуються в сфері місцевого самоврядування зосереджені як в політичній (державній) сфері, так й в сфері громадянського суспільства. Тому у сучасній науці домінує концепція дихотомічної природи місцевого самоврядування, яка виходить з того, що природа органів місцевого самоврядування має ознаки і держави, і громадянського суспільства, які органічно поєднані між собою в системі управлінської діяльності органів місцевого самоврядування. Місцеве самоврядування постає як важливіша сфера застосування принципу субсидіарності, який не лише визначає компетенцію органів місцевого самоврядування, але й відкриває простір для громадських ініціатив на місцевому рівні, адже місцеве самоврядування найбільше наближено до населення, зачіпає інтереси кожної людини та вирішує більшість її насущних проблем. У цьому смислі воно займає провідну позицію між державою та суспільством та виступає одним з основних інститутів громадянського суспільства.

Аналізуючи останні здобутки соціальної теорії, Дж. Александер у своїй відомій у праці «Громадянська сфера» (2006) цілком у дусі субсидіарності схиляється до комунітаристської інтерпретації громадянського суспільства, беручи за основу солідарність індивідів та асоціацій. Солідарність, за Александером, виступає базовою соціальною силою, що створює внутрішні та зовнішні структури, й одночасно пропонує засоби для «починки» цих структур. Водночас вона не є абсолютною силою, тому не здатна знищити підгрунття для дискримінації, геноциду, війн та інших бід. Але солідарність – єдина наша надія: лише усередині світу громадянських цінностей та інститутів суспільство може виробляти здатність до соціальної критики та демократичної інтеграції [7, с. 153-154]. Глибоко вкорінений у політичній і моральній філософії та одночасно новаторський підхід Джефрі Александера, який ґрунтується на солідарності як почутті співпричетності між людьми, що накладає на людей обов'язки та дозволяє поділяти переконання й почуття, повертає нас до комбінації ціннісних основ, на яких ґрунтується доктрина субсидіарності: свобода, відповідальність, справедливість та загальне благо.

Таким чином, сучасні соціальні теорії державу (владу), громадянське суспільство та місцеве самоврядування в основному характеризують не як протилежні, а як взаємодоповнюючі поняття, що цілком узгоджується з доктриною субсидіарності. Попри можливі суперечності та конкуренцію між державою (або інститутами наддержавного

врядування), органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства у вирішенні суспільних завдань, з точки зору функціонування суспільного організму вони є взаємозалежними. Хоча б тому, що ні влада, ні місцеве самоврядування, ні громадянське суспільство не спроможні самостійно розв'язати всі суспільні проблеми. Тому наскільки це можливо, держава має передавати їх розв'язання зацікавленим спільнотам і організаціям, створювати для них сприятливі законодавчі умови, надавати організаційну і фінансову підтримку. Саме таким чином втілюється в життя принцип субсидіарності, який забезпечує автономію відповідних спільнот та ефективність виконання управлінських послуг.

Субсидіарність таким чином виступає принципом побудови взаємовідносин:

- влади (держави) і громадянського суспільства.
- влади (держави) і місцевого самоврядування,
- місцевого самоврядування і громадянського суспільства,

У двох перших видах взаємовідносин субсидіарність постає як підстава для делегування повноважень держави інститутам громадянського суспільства та органам місцевого самоврядування відповідно. Механізм передання повноважень виходячи з принципу субсидіарності дозволяє заощадити кошти, виключивши необхідність створення територіальних структурних підрозділів державних органів, та сприяє підвищенню якості управлінських послуг.

Місцеві співтовариства історично крім власних питань місцевого значення виконували певну частину державних повноважень – вирішували проблеми соціально-культурного й господарського будівництва, забезпечували дотримання законів, прав громадян. В організації взаємодії органів влади й місцевого самоврядування важко переоцінити значення принципу, який забезпечує примусову рефлексію учасників управлінського процесу, спрямовану на відтворення легітимності влади й розвиток її інститутів. У цьому смислі субсидіарність виступає основою для корпоративності сучасної бюрократії.

Досвід передання державних функцій інститутам громадянського суспільства не такий давній. На хвилі зростання ролі громадянського суспільства відбуваються реформи державного управління, орієнтовані спочатку на концепцію «Нового державного менеджменту», потім «Governance» або «Good governance». В результаті цих реформ у багатьох країнах державні установи виступають у ролі поручителів, стаючи замовниками або покупцями послуг для громадян. Як наслідок посилюється орієнтація на конкуренцію органів управління й відкриваються можливості для широкого залучення громадян та суспільних груп до виробництва та надання послуг. Саме така контрактна модель взаємовідносин між державними установами та інститутами громадянського суспільства останніми роками запроваджується в Україні. Проте сьогодні у розвинених демократичних країнах на зміну контрактній моделі приходить модель партнерства або співробітництва, яка передбачає вироблення єдиної платформи взаємодії зі спільним ризиком та відповідальністю за отримані результати. За таких умов держава створює зовнішні умови для прояву активності громадян, груп або організованих інститутів та надає підтримку у разі необхідності. Більш того, саме на модель партнерства орієнтуються наднаціональні інституції, коли комунітарні органи ЄС намагаються залучити громадянське суспільство та місцеве самоврядування у європейську публічну політику, прагнучи зробити процес формування політики більш підзвітним і відкритим для участі громадян.

Втім найбільш розвиненою сьогодні є практика передання повноважень органів місцевого самоврядування інститутам громадянського суспільства та комерційним організаціям на місцях. При цьому передання функцій приватним компаніям, яке частіше називають зовнішнім контактуванням, більш давня та поширена практика. Ще сто років тому реформатори Прогресивного руху одним з головних завдань поставили боротьбу з корупцією у сфері муніципальних закупівель, наполягаючи на запровадженні відкритих конкурсів. Тому сьогодні у більшості демократій муніципалітети дуже успішні у придбанні послуг за оптимальними цінами у відкритій і прозорій манері. Причому до надання суспільних послуг

все частіше на конкурсній основі через муніципальні гранти залучаються неприбуткові громадські організації.

Втім, співпрацю органів державної влади та місцевого самоврядування з громадськими організації на контрактній основі врядчи можна вважати загальною тенденцією. Благодійність й волонтерство залишаються головними рушійними силами для діяльності суб'єктів «третього сектору» у соціальній сфері. Спільними для громадянського суспільства й місцевого самоврядування є соціальна основа, оскільки суспільний характер діяльності індивідів та їх об'єднань у рамках муніципального утворення часто збігається з політикою, здійснюваної органами місцевого самоврядування. Тому найбільш розповсюдженою у світі сферою співпраці органів місцевого самоврядування та громадських організацій є реалізації програм соціального розвитку громади чи допомоги окремим соціально вразливим групам населення. Громадські організації беруть на себе відповідальність за надання соціальних благ, особливо коли державні ресурси і можливості для цього досить обмежені, чи в тих випадках, коли дуже важливо використати місцеві знання і заручитися допомогою місцевих громад.

Втім не лише соціальний, але й самоорганізаційний та демократичний аспекти функціонування громадянського суспільства знаходять своє продовження у місцевому самоврядуванні. Місцеве самоврядування бере активну участь у розвитку громадянського суспільства через залучення громадян у взаємодію з органами місцевого самоврядування із приводу прийняття управлінських рішень органів влади, створення ефективних механізмів контролю населення за діяльністю органів місцевого самоврядування, розвитку самоорганізації громадян.

Здійснений аналіз світовий тенденцій розвитку взаємовідносин «влада – громадянське суспільство – місцеве самоврядування» дозволяє розглядати субсидіарність, яка захищає свободу та відповідальність людей, соціальних спільнот та суспільства в цілому, у якості регулятора цих взаємовідносин. Вона означає, що влада будь-якого рівня від локального до наднаціонального не має права порушувати індивідуальну свободу й відповідальність, до яких необхідно виявляти найбільшу повагу. Однак вони мають надавати підтримку щоразу, коли індивідуальної свободи і відповідальності недостатньо для досягнення цілей, необхідних для підтримки людської гідності. Й її вони повинні здійснювати тими способами, які сприяють розвитку природного потенціалу людей, соціальних спільнот та суспільства. Державні установи (а у випадку ЄС й наддержавні органи) повинні надати суспільні блага (такі як захист, правосуддя, фінансова та валютна політика), суспільство має надати соціальні блага (такі як культура, освіта та допомога потребуючим), а місцеве самоврядування – комунальні блага (пов'язані з наданням базових місцевих послуг – водопостачання, прибирання відходів, громадського транспортного обслуговування тощо).

Література:

1. Амарал К. Автономия и субсидиарность в возникновении новой пардигмы: Европейское региональное государство автономий / Аморал Карлос Эдуардо Пачеко [пер. с англ. Почта Ю.М.] // Весник Российского университета Дружбы народов. — Серия «Философия». — 2001. — № 2. — С. 19—48.
2. Ароян А. С. Субсидиарность как концептуальная основа взаимодействия государства, местного самоуправления и гражданского общества : Автореф. дис. к. п. н. / А. С. Ароян ; Северокавказкая академия государственной службы. — Ростов на Дону, 2010. — 16 с.
3. Бєльская Т. В. Взаємовідносини органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства : Автореф. дис. к. н. з держ. управління / Т. В. Бєльская ; Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. —Х., 2010. — 19 с.

4. Alexander J. Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concept from Normative Controversies and Historical Transformations / Jeffry C. Alexander // In the book: Real Civil societies. Dilemmas of Institualization. [ed. by Jeffrey C. Alexander]. — London etc. : Sage, 1998. — P. 1—19.
5. Політико-управлінський потенціал органів місцевого самоврядування міста : [моногр.] / В. В. Лісничий, В. В. Наконечний, В. А. Шумілкін та ін. ; За заг. ред. В. В. Лісничого. — Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2007. — 155 с.
6. Александер Дж. Прочные утопии и гражданский ремонт / Джефри Александер [перевод В. Н. Романовского] // Социологические исследования. — 2002. — № 10. — С. 3—11.
7. Титаренко Л. Г. Рецензія на книгу Jeffrey Alexander. The Civic Sphere. – New York; Oxford university press, 2006. — 816 pp. (Александер Дж. Гражданская сфера. Нью – Йорк. 2006) / Л. Г. Титаренко // Социологические исследования. — 2008. — № 2. — С. 151—154.

Богайчук Уляни-Юлії Вадимівни
студентка ІІІ курсу
Інституту політології та права

УДК: 342

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОНЯТТЯ “ВЛАДА”

У статті розглядаються підходи щодо сутності, природи виникнення, структури та ознак політичної влади, що сформувався в політичній науці.

Ключові слова: *політична влада, концепції, структура, форма, суб’єкт, об’єкт.*

В статье рассматриваются подходы к сущности, природы возникновения, структуры и признаков политической власти, сформировавшийся в политической науке.

Ключевые слова: *политическая власть, концепции, структура, форма, субъект, объект.*

The article examines the approaches of the essence, nature, structure and characteristics of political power that emerged in political science.

Keywords: *political power, conceptions, structure, form, subject, object.*

Актуальність проблеми. Поняття “влада” є одним із центральних у політології, що пояснює природу соціальних та політичних інститутів, соціально-політичних рухів і самої політики, а також особливого типу суспільних відносин – владно-вольових.

Мета статті – дослідити сутність, структуру та ознаки політичної влади.

Влада є однією з фундаментальних основ людського суспільства. Слово влада – походить від грец. - панувати, управляти, володіти. Влада - право і можливість розпоряджатись чимось і кимось, підкоряючи своїй волі. Та сприймаючи владу лише як потенціал примусу і насилля, не можна. Якщо міра законності - показник ступеня поваги суспільства до уряду, а забезпечити суверенітет - показник поваги до держави, то влада - це повага конкретного політичного лідера її здійснюючого, повага народу [2;125].

Будь-яка система має системоутворюючий компонент. Для політичної системи ним є політична влада. Вона інтегрує всі елементи системи, навколо неї точиться політична боротьба, вона - джерело соціального управління, яке, в свою чергу, є засобом здійснення влади. Отже, влада є необхідним регулятором життєдіяльності суспільства, його розвитку та єдності [3;211].

Влада - організована і регулятивно-контролююча основа політики, одне з важливіших і найстародавніших політичних знань управління суспільством, культурною діяльністю, конкретним життям людини.

У науковій літературі існує багатьох концепцій , що розкривають сутність феномену влади. Звернемося до основних із них.

Реляціоністська концепція влади. Латинське слово relatio означає "донесення". Влада постає як відносини між особами, які дають змогу одному індивіду або групі їх змінювати поведінку іншого індивіда або групи. Цей напрям влади бере початок від М. Вебера і передбачає можливість вольової дії одних індивідів чи груп, що дає змогу змінювати поведінку інших. Реляціоністські трактування влади розглядаються у трьох основних варіантах теорій: "опору" (психологічний акцент у системі владовідносин), "обміну ресурсами" (соціологічний акцент), "розподілу зон впливу" (політичний акцент) [4;240].

Теорія "опору" (Д. Картрайт, Дж. Френч, Б. Рейвен та ін.) основну увагу приділяє класифікації різних форм і ступенів опору в системі владних відносин, опору, підвладного тискові з боку суб'єкта влади [4;240].

Теорія "обміну ресурсами" (П. Блау, Д. Хіксон, К. Хайнінгс та ін.) за основу аналізу владних відносин бере нерівний розподіл ресурсів між володарем і підвладним. Прагнення підвладного до отримання певних благ зумовлює наявність влади у того, хто такі блага має. Отже, влада є функцією залежності індивіда від розподілу ресурсів [4;240].

Д. Ронг, автор теорії "розподілу зон впливу", вважає, що в системі владних відносин особи постійно обмінюються ролями - володар влади і її об'єкт [4;240].

Системна концепція влади. Основним поняттям системної концепції влади є політична система. Існує три підходи до визначення поняття влади:

макро підхід - влада як властивість або атрибут макросоціальних систем (Т. Парсонс, Д. Істон). Вона є способом організації, посередником у політичній системі, умовою її виживання, засобом прийняття рішень і розподілу цінностей;

мезо підхід - влада на рівні конкретних систем - сім'ї, виробничих груп, організацій (М. Кроз'є, К. Дойч, Н. Луман). Влада аналізується у співвідношенні з підсистемами суспільства, з його організаційними структурами;

мікро підхід - влада як взаємодія індивідів у рамках специфічної соціальної системи (Т. Кларк, М. Роджерс). Суб'єктом влади є передусім особа, дії якої є визначальними у рамках певної соціальної системи [4;240].

Телеологічна концепція влади інтерпретує владу як засіб досягнення певних цілей, запланованих результатів. Згідно з цим напрямом, влада існує для того, щоб реалізувати важливі суспільні цілі, вона є засобом обміну, тобто її віддають тим політикам, які найбільш ефективно можуть задовольнити базові потреби соціальної спільноти. Влада, як і всяка інша річ, є засобом ринкових відносин і здобувається через жорстку конкуренцію [1;74].

Структурно-функціональна концепція. Влада постає як особливий вид відносин між підлеглими і керівниками. Саме суспільство влаштоване ієрархічно. Воно диференціює управлінські та виконавські соціальні ролі. Залежно від того, як функціонує система стимулів між владою і соціальними групами, забезпечується механізм розв'язання конфліктів, стабілізації суспільства [4;241].

Конфліктна концепція влади. Представники її розглядають владу як можливість прийняття рішень, що регулюють розподіл благ у конфліктних ситуаціях [4;241].

Психологічна концепція влади виводять владу з психології людини, з волі до влади. Трактування первинних імпульсів варіюється у різних дослідників. У послідовників З.Фрейда такими є бажання здійснити лібідо або агресивний потяг, підлеглість інших індивідів визначається бажанням останніх бути прислужливими, потребою приєднання до більш сильної волі. Згідно з підходом О.Адлера, влада виступає засобом компенсації відчуття власної неповноцінності, наприклад, фізичної, сексуальної, інтелектуальної. Карл Густав Юнг трактує владу як психічну енергію [4;241].

Нормативно-формалістична концепція. Згідно з нею джерелом і змістом влади є система норм, передусім, правових. Інколи цю концепцію називають легітимістською (лат. legitimus - законний). Вона виходить з того, що закон виступає і як правовий, і як моральний чинник, який має юридичну силу. Як політична доктрина вчення постало в IX—III ст. до н. е.

за існування абсолютної монархії. Тоді державна влада реалізовувала абсолютну владу правителя, діяла деспотично, а в управлінні була вкрай бюрократизованою. Нині в демократичних державах легітимізм базується на звеличенні закону - основної регулюючої норми [3;214].

Органістична концепція, її змістом є різні версії функціоналізму, структуралізму й солідаризму, що визначають загальносуспільні функції влади, які применшують або ігнорують її класовий характер. Роль особи в політичній системі чітко визначена: підтримка існуючої суспільної системи [3;214].

У річищі органістичної концепції влади перебуває й елітна теорія влади. Виникнення її обґрунтовується існуванням у суспільстві еліти (фран. lite - краще, добірне, вибране), покликаної управляти масами людей неелітного стану, усіма соціальними процесами в суспільстві (італійські вчені Моска, Парето, німецький дослідник Міхельс та ін.). Щодо розуміння сутності еліти нині немає одностайності. Одні відносять до неї найактивніших у політиці, інші - високопрофесійних чи багатих осіб. Так чи інакше, ця концепція стверджує винятковість носіїв влади, вважаючи еліту суто політичним явищем, незалежно від сфери впливу. Стрижнем теорії еліт є абсолютизація відносин владарювання одних і підкорення інших. Влада виникає як іманентна (внутрішньо зумовлена) властивість постійно існуючої в суспільстві еліти. Правда, деякі західні дослідники критикують цю теорію за те, що вона не враховує існування «середнього класу», який становить більшість населення розвинутих суспільств, нівелюючи їхню соціальну поляризованість та елітність [3;214-215].

Суб'єктивно-психологічна концепція. Вона пояснює владу як вроджений інстинктивний потяг людини до влади, панування аж до агресії. Серед доктрин - біхевіористська теорія влади. Політичний біхевіоризм (від англ. behaviour - поведінка) зводиться до намагання маніпулювати поведінкою на рівні окремої людини заради стабільності політичної системи). Влада розглядається як вихідне начало, яким детермінуються всі політичні дії особи.

До суб'єктивно-психологічного напряму примикає інструменталістська концепція влади представники якої тлумачить владу як набір певних інструментів, з допомогою яких вона здійснюється. На думку Олвіна Тоффлера, базовими інструментами влади є сила, багатство і знання. О. Тоффлер підкреслює, що знання (інформація) є наймогутнішими, але без розвинутих механізмів громадського контролю може перетворитися на засіб владного маніпулювання людьми [1;66].

Індивідуалістично-соціологічна концепція, її прихильники розглядають владу як гру інтересів - особистих суперечностей між свободою одних та її обмеженнями щодо інших. Цю «гру» забезпечують угоди, переговори. її успіх залежить від здібностей, волі, гнучкості суб'єктів, правил «політичної гри» тощо [3;215].

Марксистська концепція влади. Беручи за основу передусім економічні інтереси, що визначають зміст і форму реалізації класових інтересів, вона тлумачить політичну владу як панування певного класу. За Марксом, той клас, який володіє засобами виробництва, а отже, й більшою частиною національного багатства, диктує свою волю в суспільстві. У його руках державна влада, що захищає його ж інтереси. Для нього існує і демократія. У наступних працях К. Маркс і Ф. Енгельс указували, що головне місце в системі соціальної влади посідає державна, політична влада [3;215].

Антропологічний підхід випливає з природи людини. Одна з оригінальних теорій була створена Е.Канетті. Джерело влади - страх кожного окремого індивіда, який породжується загрозою насильницької смерті. Цей страх заставляє людей об'єднуватися в масу. Влада діє на індивіда і масу наказом і загрозою смерті, чим сильніше від влади виходить загроза смерті, тим ця влада більш абсолютна. Диктаторська влада спирається на зростання маси мертвих і є тріумфом живого. Найпатологічніший випадок, на думку Канетті, - А.Гітлер і Й.Сталін, в основі влади яких лежала величезна маса мертвих ворогів і співвітчизників [6;82-83].

Отже, зазначені підходи до вивчення влади свідчать про великий інтерес науковцій до проблем влади, про надзвичайну складність її.

У найзагальнішому вигляді влада є взаємодією суб'єкта і об'єкту, при якому суб'єкт за допомогою певних засобів контролює об'єкт. Одне з найбільш поширених в рамках соціологічного підходу визначень влади належить М.Веберу. Влада – це здатність одного суб'єкта проводити свою волю усередині даних соціальних відносин, не дивлячись на опір іншого. У структурному відношенні основними компонентами влади є суб'єкт, об'єкт, засоби (ресурси).

Суб'єктом політичної влади є безпосередній носій влади, який організовує поведінку об'єкта владними засобами відповідно до інтересів цього об'єкта. Існує думка, що поняття «суб'єкт влади» і «носій влади» нетотожні. Суб'єкт влади - це соціальні групи, насамперед панівні класи, політичні еліти, окремі лідери; носії влади - державні та інші політичні організації, органи і установи, утворені для реалізації інтересів політичне домінуючих соціальних груп. Такий поділ є відносним. Існує підхід до класифікації владних суб'єктів. Згідно з нею суб'єкти влади умовно поділяють на первинні й вторинні:

1. Первинним суб'єктом за республіканського, демократичного правління є народ - носій суверенітету і єдине джерело влади в державі. Він здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування. Поняття народ неоднорідне: основними суб'єктами влади є великі групи населення, об'єднані спільністю корінних інтересів і цілей; неосновними - невеликі етнічні групи, релігійні громади тощо.

2. Вторинні суб'єкти носіїв влади - малі групи, представницькі колективи, партії, асоційовані групи, групи партикулярних (приватних, неофіційних) інтересів тощо. Суверенним суб'єктом політичної влади є громадянин держави, наділений конституційними правами та обов'язками. Суттєву роль у владних відносинах відіграють політичні лідери. Наслідки їхньої політики, як відомо, різні: прогресивні й регресивні, плідні та безплідні, благополучні й трагічні. І, нарешті, сукупним (колективним) носієм політичної влади є сама політична система суспільства як спосіб організації і розвитку соціальних спільнот і їх стосунків [3;213].

Об'єктом політичної влади є явища і процеси політичної сфери, на які спрямована дія суб'єктів політики. До розуміння об'єкта влади треба підходити діалектично, оскільки певні суб'єкти і об'єкти влади можуть мінятись місцями залежно від обставин і ролі. Скажімо, класи, соціальні групи, етнічні спільноти, окремі громадяни, громадсько-політичні організації є суб'єктами або носіями політичної влади, водночас вони і стосунки між ними є об'єктами владного впливу. До об'єктів політичної влади відносять також усі сфери суспільного життя - економічну, духовну, соціальну, науково-технічну тощо, суспільство загалом [3;213-214].

До структури влади входить такий компонент як ресурси. За Р. Далем засоби влади (ресурси) «все те, що індивід або соціальна спільність можуть використати для впливу на інших». Використовувані засоби або ті, які можуть бути використані для здійснення влади називають основами або ресурсами (засобами) влади. Структурні засоби (ресурси) влади: закони, суд, державний апарат, загони примусу (міліція, поліція), партійна дисципліна, авторитет політичного лідера, центральна і регіональні структури тощо. Виділяють і такі типи ресурсів влади: страх, інтерес, переконання. Проте межі, що відділяють один ресурс (засіб) влади від іншого, умовні.

Природно, засоби (ресурси) влади - всі ті засоби, використання яких забезпечує вплив на об'єкт влади відповідно з метою суб'єкта влади. Засоби (ресурси) влади - це або важливі для об'єкта цінності (предмети споживання, гроші тощо), або засоби, здатні вплинути на внутрішній світ, мотиви людини (телебачення, радіо, преса та ін.), або знаряддя, інструменти, механізми підкорення і владарювання - зброя, каральні загони та ін., з допомогою яких можна позбавити людину тих або інших цінностей, найвищою з яких вважається життя [2;133].

Засоби влади різноманітні. Багатоманітні і способи, методи задоволення різних потреб і інтересів людей. Американський соціолог Амітай Вернер Етціоні ділить засоби влади на утилітарні, примусові і нормативні. Утилітарні засоби влади - це матеріальні та інші соціальні блага, зв'язані з повсякденними інтересами людей. Примусові засоби влади звичайно виступають як заходи адміністративного покарання, якщо не спрацьовують утилітарні. Нормативні засоби влади включають засоби впливу на внутрішній світ, свідомість, ціннісні орієнтації і норми поведінки людини, забезпечують схвалення дій суб'єкта влади, прийняття його вимог. Якщо утилітарні і примусові засоби влади впливають на реальні обставини і через них на поведінку людей, то нормативні засоби влади впливають безпосередньо на свідомість і поведінку людей [2;133].

Класифікуючи ресурси Е.Тоффлер виділяє три основні - сила, багатство, знання. На його думку, в сучасному суспільстві вирішальним ресурсом є знання, а сила і багатство втрачають свій вплив.

Відповідно до найважливіших сфер життєдіяльності ресурси влади підрозділяються на: економічні (багатство), соціальні (здатність зміни статусу в соціальній стратифікації), інформаційні (знання і інформація), примусові або силові (різні засоби фізичного примушення, зброя

Залежно від засобів здійснення влади розрізняються різні її види - економічна, соціальна, політична, духовно-інформаційна, сімейна тощо [5;173].

Політична влада є найважливішим видом влади в суспільстві. Оскільки основні види влади - економічна, соціальна, духовно-інформаційна, сімейна - розрізняються залежно від засобів їх здійснення і мають специфічні особливості, то й політична влада мусить мати притаманні лише їй особливості й засоби здійснення. В політологічній літературі немає визначеності щодо особливостей політичної влади. «Політична влада, - зазначає російський дослідник В. М. Мазаєв, - усяка організована воля однієї групи людей стосовно іншої, яка здійснює підпорядкування в ім'я спільних цілей». Але те саме можна сказати й про інші види влади, які також є організованим вольовим підпорядкуванням одними людьми інших з метою досягнення певних спільних цілей. Б. І. Краснов дає таку характеристику політичній владі: «Політична влада як один із найважливіших проявів влади характеризується реальною здатністю класу (групи, індивіда) проводити свою волю, виражену в політиці». Це твердження є тавтологічним, оскільки в ньому політична влада визначається через політику, котра сама є діяльністю щодо здійснення політичної влади [5;177].

Політична влада - це реальна здатність соціальної спільноти, індивіда до виявлення своєї волі у політиці на основі осмисленого політичног інтересу і сформованих політичних потреб [4;242].

Конкретизуючи характеристику політичної влади, можна виокремити такі її основні особливості: верховенство, публічність, моноцентричність, легальність, різноманіття ресурсів [5;177-178].

Форми політичної влади розрізняють і за критерієм головного суб'єкта правління. До них належать:

- монархія- єдиновладне (абсолютне чи з конституційним обмеженням) спадкоємне правління однієї особи (монарха);
- тиранія - одноосібне деспотичне правління внаслідок насильницького захоплення влади;
- аристократія - влада кращих, тобто верхівкової, знатної, привілейованої групи;
- олігархія - влада небагатьох багатих;
- тимократія - особлива форма олігархії, за якою державна влада належить привілейованій більшості, яка володіє високим майновим цензом, часто - військовою силою;
- теократія - влада церкви;
- охлократія - влада натовпу, що спирається не на закони, а на миттєві настрої та примхи юрби, яка часто піддається впливові демагогів, стає деспотичною і діє тиранічно;

- демократія - влада народу на основі закону та забезпечення прав і свобод громадян [3;216].

Сучасні дослідники виокремлюють ще владу партократї (партійної верхівки, номенклатури), бюрократії (панування вищого державного чиновництва, засилля надцентралізованості й заформалізованості в державі), технократії (вирішальний вплив у суспільстві здійснює науково-технічна еліта; панування технологічного мислення) [3;217].

Політична влада втілюється через механізм владних відносин. Польський політолог Єжи Вятр запропонував таку його структуру:

- наявність у владних відносинах не менше двох партнерів;
- волевиявлення володаря здійснюється у вигляді певного акту, який передбачає санкції за непідкорення його волі;
- обов'язкове підкорення тому, хто здійснює владу;
- соціальні норми, що закріплюють право одних видавати акти, інших їм підкорятися (правове забезпечення) [3;217].

Такий механізм владних відносин, чітко працюючи, забезпечує оперативність і дієвість взаємозв'язку суб'єкта і об'єкта, реалізацію функцій. Такими функціями є:

- інтегративна (полягає в об'єднанні соціально-політичних сил суспільства);
- регулятивна (спрямовує політичну волю мас на регулювання життєдіяльності суспільства, правотворчість);
- мотиваційна (формування мотивів політичної діяльності, передусім загальнозначущих);
- стабілізуюча (націленість на стійкий розвиток політичної системи, громадянського суспільства) [3;217].

Підсумовуючи вище викладену інформацію, слід наголосити на тому, що, оскільки влада є ключем до розуміння держави і суспільства, необхідно розуміти особливості влади і застосовувати її принципи структуру для стабілізації державних, політичних і соціальних комунікацій.

Література:

1. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія: Навч. посіб. / С. Д. Гелей, С. М. Рутар – 7-ме вид., перероб. і доп. -К.: Знання, 2008. – 415с.
2. Політологія. [Підручник] // За загальною редакцією проф. Кремень В. Г., проф.. Горлач М. І. – Харків: Друкарський центр «Єдинорог», 2001.-640с.
3. Політологія: [підручник]/ За. Ред.. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенька. – 3-те вид., перероб., доп.-К.: ВЦ [«Академія»], 2010.-568с.
4. Політологія: Підручник / І. С. Дзюбко, К. М. Лемківський, В. П. Андрущенко та ін.;За заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Лемківського. 2-ге вид., і допов. – К.:Вища шк., 2001. – 415с.
5. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): [Підручник].-К.: Либідь, 2002. – 576с.
6. Юрій М. Ф. Політологія: [Підручник]. - К.: Дакор, КНТ, 2006. – 416с.

ПРИКЛАДНА ПОЛІТОЛОГІЯ

Агарков Олег Анатолійович
доцент, кандидат соціологічних наук
Запорізький національний технічний університет

УДК: 323.2:339.138

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ МАРКЕТИНГ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В статті розглядаються теоретико-методологічні засади дослідження соціально-політичного маркетингу як технології управління соціальними процесами.

Ключові слова: *маркетинг, соціальний маркетинг, державний маркетинг, маркетинговий підхід, соціально-політичний маркетинг.*

В статье рассматриваются теоретико-методологические принципы исследования социально-политического маркетинга как технологии управления социальными процессами.

Ключевые слова: *маркетинг, социальный маркетинг, государственный маркетинг, маркетинговый подход, социально-политический маркетинг.*

In the article theoretical and methodological principles of research of the socio-political marketing as management technologies are examined by social processes.

Keywords: *marketing, social marketing, state marketing, marketing approach, socio-political marketing.*

Розглядаючи роль держави в сучасному суспільстві, треба виділити три її основні функції. Перша – функція економічної ефективності, реалізація якої здійснюється через використання таких економічних регуляторів ринку, як цільове фінансування державні закупівлі, податкова, валютна політика тощо. Друга – функція стабільності, яка забезпечується правовою основою функціонування й розвитку суспільства, виконанням усіма його суб'єктами своїх обов'язків. Третя – функція справедливості, що має, безумовно, соціальний характер, пов'язана з можливістю реалізації всіма громадянами своїх прав і свобод, а у ринковому середовищі - всіма суб'єктами ринку. Безумовно, для реалізації цих функцій потрібен механізм, забезпечуючий їхню реалізацію. Такою технологією, на нашу думку, виступає соціально-політичний маркетинг як технологія впровадження суспільно значущих ідей на рівні всього суспільства.

Для дослідження соціально-політичного маркетингу як механізму управління соціальними процесами в дискурсі становлення соціальної держави в Україні в умовах глобалізації, необхідно уточнити головний концепт дослідження – «соціально-політичний маркетинг».

В українській соціологічній та політичній науках питання маркетингу в тих чи інших відношеннях досліджуються в працях В. Бебика, О. Вишняка, Є. Головахи, О. Донченко, О. Князєвої, В. Королька, Н. Костенко, О. Куценко, Н. Лисиці, С. Макеєва, Н. Паніної, А. Петрова, В. Пилипенка, Г. Почепцова, В. Полохало, Л. Хижняк, В. Хмелька та інших. Широкий спектр проблематики маркетингових досліджень у політичній сфері представлено у працях В. Полторака.

Останнім часом плідно розвивається наука державного управління (В. Князєв, В. Нижник, О. Оболенський, М. Пухтинський, І. Розпутенко, В. Скуратівський, В. Тронь та інші), що сприяє більш змістовному аналізу досліджуваної проблеми.

Разом з тим, незважаючи на істотні науково-дослідні досягнення в галузі теорії соціального управління, політичного маркетингу, державного управління, не до кінця розробленими і обґрунтованими як у вітчизняній науці, так і у світовій практиці залишаються механізми використання маркетингових підходів, методів і процедур у діяльності органів державного і соціально-політичного управління.

Маркетинг як ринкова концепція управління поступово розповсюджується в різні сфери суспільного життя, що підтверджує її універсальний і міжгалузевий характер. Так, ідеї маркетингу почали втілюватися в сферу управління: наприклад, з'явилася концепція макромаркетингу – державна концепція управління економікою на макрорівні, прихильниками якої виступають Р.Недер, Е.Мерле, Г.Абрамішвілі, А.Браверман, В.Лобанов [2].

Аналізуючи теорію макромаркетингу, професори Дж.Шіт, Д.Гарднер і Д. Гарет визначили предметом макромаркетингу (як соціального феномену) «взаємовідношення між маркетинговою діяльністю і суспільством» [4, с.63]. При цьому основне завдання макромаркетингу полягає, на їхню думку, в аналізі суспільних запитів і потреб. Цікавий також загальносистемний підхід Р.Холовея, Р.Хінкока і Дж.Фіска, які розглядають маркетинг як вид діяльності суспільства. Тому, на думку вчених, проблеми маркетингової діяльності повинні розглядатися з точки зору інтересів суспільства, соціальних наслідків впливу маркетингу на суспільство.

На думку А.Бравермана, в 90-х роках роль макромаркетинга посилилася. Зявляються терміни «мегамаркетинг», який увів Ф.Котлер, а також «глобальний маркетинг», визначною частиною якого виступає, на думку І.Ронкайнена, «реалізація концепції державного управління через спільні маркетингові зусилля з боку уряду і бізнесу» [1, с.66].

Ретроспективний аналіз маркетингу в його еволюційному аспекті вказує на те, що маркетинг виступає тією концепцією, яка здатна реалізовувати свої функції як складова частина державної концепції управління на макрорівні, виконуючи основні завдання з своєчасного професійного обслуговування громадян і надання якісних послуг, які затребувані населенням.

Надалі поняття «мегамаркетинг» знаходить своє втілення у «соціальний маркетинг». Так, В.Гордін трактує соціальний маркетинг саме як маркетинг ідей. Проте аргументація практичної потреби такого маркетингу виводить за рамки вузької спрямованості на цільову групу, оскільки як його особливості можна відзначити наступні [3]:

1) регулювання суспільством соціальних змін методами переконання, різного роду стимулювання, що відповідає маркетинговому інструментарію;

2) посилення ролі неприбуткового сектора у вирішенні більшості соціальних проблем;

3) проникнення ринкових відносин в усі сфери життя суспільства, хоча при цьому в просуванні соціальних ідей як платіжний засіб виступають не гроші, а інші засоби платежу, наприклад, кредит довіри до різних державних і соціальних інститутів.

Отже, соціальний маркетинг — це вивчення і формування потреб покупців і задоволення їх більш ефективнішими методами, ніж конкуренти, за умови підвищення добробуту всіх членів суспільства. При цьому під добробутом мається на увазі сукупність матеріальних, духовних, соціальних благ, якими володіє суб'єкт добробуту і які використовує для задоволення своїх потреб. Соціальний маркетинг є, таким чином, механізмом узгодження потреб і інтересів споживачів, потреб і інтересів підприємства та потреб і інтересів суспільства за допомогою обміну. Тобто, соціальний маркетинг виступає як триєдина методологія, основними складовими якої є наступні. По-перше, соціальний маркетинг – це дійсно сучасна технологія організації функціонування соціальної сфери постіндустріального суспільства. По-друге, соціальний маркетинг, в його сучасному розумінні, - це соціальна спрямованість маркетингу, бізнесу загалом. По-третє, соціальний маркетинг можна ефективно застосовувати як технологію просування соціально значущих проблем, коли спеціальні маркетингові механізми застосовуються з метою реалізації в суспільстві важливих ідей та конкретних проектів.

Виходячи з концептуального аналізу поняття «соціальний маркетинг», можна казати, що, соціальний маркетинг в сучасному суспільстві представляє собою не тільки управлінську технологію в соціальній і некомерційній сфері, але й включає сферу державного управління (як маркетинг на макрорівні – рівні суспільства і держави в цілому).

На відміну від соціального маркетингу, політичний маркетинг в сучасній літературі визначається як різновид маркетингу, діяльність, яка спрямована на створення, підтримку чи зміну поведінки людей щодо конкретних політичних лідерів, організацій, ідей громадського значення. Вдале застосування прийомів маркетингу в політиці дозволяє досягти популярності, перемогти на виборах і утриматись на вершині політичного олімпу. Зміст політичного маркетингу полягає у вивченні існуючої та формуванні бажаної громадської думки щодо образу (іміджу) політика, політичної організації чи ідеї.

Політичний маркетинг - це різновид некомерційного маркетингу, діяльність, спрямована на створення, підтримку чи зміну поведінки людей щодо конкретних політичних лідерів, організацій, ідей громадського значення, спрямованості розвитку держави в загалі.

Цілями політичного маркетингу є ретельне і всеосяжне вивчення ринку, його потреб і характеру попиту; адаптація політичного продукту до запитів ринку, адресність продукту; активна дія на ринок і існуючий попит, формування потреб і переваг.

Політичний маркетинг — можна розглядати на чотирьох рівнях аналізу:

- як філософію взаємодії тих, що керують і тих, ким керують в контексті демократичної політичної системи, правової держави і громадянського суспільства;
- як концепцію політико-управлінської діяльності із забезпечення взаємодії між лідерами і масами, державою і суспільством;
- як теоретико-прикладне знання про способи забезпечення переваг партії, лідера, програми, проекту в ринково-конкурентному політичному середовищі;
- як сукупність технічних прийомів для досягнення мети конкретної політичної кампанії.

Стратегічною метою України (яка закріплена в конституції) виступає формування її як соціальної держави, ґрунтуючись на засадах і принципах демократичного, правового і громадянського суспільства.

Можна зазначити, що соціально-політичний маркетинг в контексті модернізації перехідного суспільства і розбудови соціальної держави є суспільним видом діяльності, пов'язаним із процесами реалізації державної економічної і соціальної політики, спрямованих на задоволення потреб різноманітних соціальних груп та суб'єктів виробництва і споживання. З одного боку, розвиток глобальних ринкових відносин вимагає застосування прийнятих в усьому світі маркетингових методів управління розвитком країни. З іншого — інтереси суспільства, їх збалансованість і ступінь задоволення багато в чому визначаються діяльністю її соціально-політичних інститутів і органів управління, особливо в дискурсі формування рис соціальності в українському суспільстві. Поєднання цих двох факторів спричинило нагальну необхідність становлення соціально-політичного маркетингу в Україні. Включення соціально-політичних інститутів як суб'єктів маркетингу означатиме, що маркетингові відносини розвиваються не тільки між ринковими партнерами, але й втягують у відтворювальні процеси інститути влади, політичні сили, які функціонально зайняті організацією задоволення економічних і соціальних потреб населення, забезпечення суспільними благами і розподілом матеріальних і нематеріальних ресурсів на основі принципу соціальної справедливості.

Соціально-політичний маркетинг спрямований, насамперед, на формування соціальних рис держави і відображає певну концепцію розвитку сучасних держав добробуту, які в свою чергу мають певну спрямованість соціальної політики. Саме тому змістом соціально-політичного маркетингу виступає спрямованість соціальної політики, що і визначає конкретні технологічні дії та операції в рамках маркетингової діяльності суб’єктів соціально-політичного маркетингу. Аналіз взаємозв’язку соціальної політики і соціально-політичного маркетингу дозволить виділити концептуальні основи розвитку соціальної держави в Україні.

Отже, соціально-політичний маркетинг – це технологія управлінської діяльності соціально-політичних агентів, яка спрямована на задоволення потреб та узгодження інтересів різних прошарків суспільства за допомогою обміну, на забезпечення громадян суспільними

благами і розподілом матеріальних і нематеріальних ресурсів на основі принципу соціальної справедливості, метою якої є зміна поведінки органів державного управління та соціально-політичних організацій для досягнення справедливості, солідарності і стабільності в суспільстві.

Соціально-політичний маркетинг спрямований на забезпечення ефективного надання якісних соціальних товарів/ послуг в просторово-часовому континуумі відповідній аудиторії. Він виступає як соціальна технологія прогнозування соціально значущих проблем, регулювання соціального, політичного та державного ринку, функціонування на ньому різноманітних соціальних продуктів, його ефективність залежить від наявності необхідних комунікацій. Соціально-політичний маркетинг – технологія управління суспільними процесами, філософсько-методологічною основою якої виступає принцип соціальної справедливості.

В якості перспективних напрямків дослідження даної проблематики можна виділити наступне : суб'єкти, об'єкти, соціально-політичного маркетингу, механізм функціонування соціально-політичного маркетингу.

Література:

1. Браверман А.А. Маркетинг в российской экономике переходного периода: методология и практика. – М.: «Экономика», 1997. – 621 с.
2. Голубков Е.П. Маркетинг: стратегии, планы, структуры. – М.: Дело, 1995. – 532 с.
3. Гордин В.Э. Социальная политика и социальный маркетинг. – СПб.: Питер, 1993. – 317 с.
4. PR в органах державної влади і місцевого самоврядування: Монографія / О.В.Бабкіна, В.В. Басалюков, В.М. Бебік та ін.; За аг ред. В.М. Бебіка, С.В.Куніцина. – К.: МАУП, 2003.-240 с.

Кавка Віктор Васильович
Вінницький національний технічний університет
доцент кафедри політології і права
кандидат історичних наук

УДК 32

КОМПРОМАТ В ІНТЕРНЕТІ ЯК ЗАСІБ БОРОТЬБИ ЗА ПОЛІТИЧНУ ВЛАДУ

Стаття присвячена дослідженню компромату на сайтах Інтернету як засобу політичної боротьби. Проаналізовано матеріали з метою виявлення специфіки компромату і технологій його побудови. Показано, що основний потік компрометуючої інформації спрямований насамперед на впливових політиків.

Ключові слова: *компромат, компрометуючі матеріали, способи організації компромату, Інтернет.*

Статья посвящена исследованию компроматов на сайтах Интернета как средства политической борьбы. Анализируются материалы с целью выявления специфики компромата и технологий его построения. Показано, что основной поток компрометирующей информации направленный прежде всего на влиятельных политиков.

Ключевые слова: *компромат, компрометирующие материалы, способы организации компромата, Интернет.*

The article is devoted to the research of compromising evidence on internet sites as means of political struggle. Materials are.analysed for the purpose of revelation of compromising evidence specific character and it`s techniques. It is shown that the main stream of compromising information is aimed at influential politicians first of all.

Key words: *compromising evidence, compromising material, means of compromising material organization., Internet.*

Сьогодні використання компромату для дискредитації конкурентів і опонентів в ході політичної боротьби є як об'єктивною реальністю сучасної політики, важливим елементом політичних технологій і комунікацій, так і основою такого явища, як «війна компроматів». Звичайно, «війна компроматів» інтенсивно розгорається в період виборчих кампаній різних рівнів. Її сутністю є те, що кандидати прагнуть за будь-яку ціну потрапити в певну виборну структуру, використовуючи могутній потік негативної інформації не тільки один на одного, але й на потенційних виборців.

«Жертвою» викиду компроматів, перш за все, стають громадяни, на яких така акція і розрахована. Сучасні фахівці в галузі політичних технологій на досить високому рівні володіють мистецтвом дискредитації і приниження політичних супротивників. Проте компрометуюча інформація, що тисне на виборця, будучи своєрідним різновидом психологічного терору, приводить до того, що у виборця свідомо чи несвідомо виникає негативне ставлення до самого інституту виборів та інших демократичних інститутів. Все це завдає істотного збитку як громадянам, так і державі в цілому. Актуалізує вивчення теми і відсутність дієвих засобів захисту від таких способів усунення конкурента. Звичайно, об'єкт компромату має можливість захищатися як публічно, так і в суді, проте на практиці це зробити досить складно.

Сьогодні компрометуюча інформація найчастіше з□являється на сайтах в Інтернеті. Вона виступає не тільки у вигляді тексту, але у формі візуальних образів, звуків, що посилює її вплив на громадян. Тому є потреба у дослідженнях, здатних надати основу для загальнотеоретичного осмислення феномену компромату, створення методологічної і методичної бази аналізу.

В науковій літературі досить багато праць, в яких піднімаються проблеми, пов'язані із використанням різноманітних технологій у боротьбі за політичну владу. Найчастіше автори аналізують місце і роль ЗМІ в цьому процесі. Тут варто назвати таких науковців, як А. Акопов, Г. Акопов, О. Андрєєв, С. Батманова, М. Колесникова [1; 2; 3; 4]. Звертають увагу на зростаючий вплив Інтернету на політичні процеси такі дослідники, як Н. Войтович, А. Готун, С. Денисюк, О. Маліс, А. Шинкарук та інші.

Вивченню сучасних політичних технологій, які використовуються у період виборів, приділяють увагу такі дослідники, як О. Бабкіна, В. Бех, В. Бебик, О. Бойко, М. Головатий, В. Горбатенко, В. Корнієнко [5], О. Кукуруз, В. Моісєєв, Г. Почепцов, І. Шовкун та інші.

Отже, існує досить значний масив праць, в якому розглядаються роль ЗМІ у політичному житті суспільства, різноманітні технології політичної боротьби тощо. Однак недостатньо є наукових розробок щодо вивчення ролі і місця компромату, розміщеного на певних сайтах Інтернету. Також існує дефіцит міждисциплінарних досліджень, перш за все, таких, які розкривають зазначену проблему на стиках політології і психолінгвістики, політології і соціальної психології, психології впливу тощо.

Виходячи із вищезазначеного, метою даної статті є вивчення компромату в Інтернеті як засобу боротьби за політичну владу. Емпіричною базою для нашого дослідження були матеріали сайтів, що містять компромат, а саме: compromat.in.ua, compromat.ru, dossier-ua.com, www.anti-orange.com.ua/article, job-sbu.org/tag, stringer.ru/list.mhtml?Part, surr.su/kompromat, politics.comments.ua/wikileaks-opublikoval-kompromat, forum-msk.org/kompromat.

Почнемо з того, що під поняттям «компромат» маються на увазі докази, матеріали, компрометуючі кого-небудь. Це слово утворене шляхом скорочення словосполуки «компрометуючий матеріал». Компромат зазвичай представлений документами (папери, фотографії, відео і звукозапис), що містять інформацію, викривають темні сторони діяльності людини або організації, які вона прагнула не розголошувати.

Взагалі компромат може містити як достовірну, так і недостовірну інформацію. Тому

наше визначення цього поняття таке: компромат – це достовірна/недостовірна інформація, публічне розповсюдження якої впливає або здатне вплинути на владний ресурс політика — його офіційний статус або імідж в очах громадськості. Принциповими положеннями є: достовірність інформації і шляхи її розповсюдження (публічний шлях як формальний, так і неформальний).

Виходячи з нашого визначення, власне до компромату відносимо інформацію, що задовольняє таким умовам: матеріали повинні містити вказівки на вчинки політика, які можуть викликати несхвалення, засудження, повне неприйняття громадськістю в цілому, з погляду релігійних, традиційних, моральних, професійних, етичних, правових норм; бути звинуваченням в цих вчинках; містити факти або домисли, що підтверджують обвинувачення, яке висувається на суд громадської думки.

Як відомо, використання певних видів компромату в політичній боротьбі відоме досить давно. Наприклад, за часів Цезаря для усунення конкурента «глашатаям доручалося вимовляти едикти, в яких мова йшла про неприваблівi деталі особистого життя суперників, їх надмірне честолюбство, моральну неохайність» [6]. Так, Н. Макіавеллі писав про те, що піддані зневажатимуть правителя в тому випадку, якщо він виявляє непостійність, жадність, легковажність, нерішучість. Отже, саме за цими напрямами його необхідно компрометувати в очах підданих [7].

Й сьогодні прикладів використання компроматів проти високопосадовців з метою їх усунення з посади чимало. Так, наприклад, міністра внутрішніх справ Ірану Кордана, який вважався найосвіченішим політиком в оточенні президента Махмуда Ахмадінежада, скомпрометували розповсюдженням інформації про фальшивий диплом доктора юриспруденції Оксфордського університету, що стало однією з причин звільнення з посади. Жертвами компромату були міністр праці Греції Цитурідіс в кабінеті К. Караманліса, М.Салін- жінка -головний претендент на пост прем"єр-міністра Швеції , міністр освіти Великої Британії Д. Бланкетт та міністр торгівлі і промисловості Мандельсон (кабінет Т. Блера) та інші [8].

Широко висвітлювалась в Інтернеті президентська виборча кампанія в США 2008 р., в ході якої прихильники колишнього кандидата в президенти Б. Обами поширювали інформацію про Дж. Маккейна щодо його зради в період знаходження у в'єтнамському полоні. Прихильники Дж. Маккейна, в свою чергу, звинувачували Б. Обаму в отриманні грошових винагород від нелегалів. В цей же час були публіковані квазівибачення К. Райс за війну в Іраку, а Дж. Буш звинувачувався в державній зраді.. Розголосу світового масштабу набули й «витівки» американського президента Б. Клінтона та ін.

Як відомо, є професійні структури і окремі фахівці, які здійснюють планування, розробку і впровадження компромату як на рівні масових комунікацій, так і на індивідуальному рівні. Значна кількість повідомлень компрометуючого характеру виходить в друкарських виданнях, спеціально створених штабами кандидатів на виборні посади. Проте пряма фальсифікація відомостей однозначно переслідується законом, тому в більшості випадків для дискредитації конкурента використовуються факти, які складно однозначно трактувати [9]. Що стосується Інтернету, то публікації матеріалів важко контролювати і притягувати до відповідальності авторів.

В сучасній Україні розповсюдження різної компрометуючої інформації набуло масового характеру. Інтернет насичений матеріалами про всіх відомих політиків, подробицями з їх особистого життя тощо. Аналіз матеріалів із перерахованих вище сайтів дозволив виявити декілька видів компроматів, що використовувались в боротьбі за політичну владу. За цільовою спрямованістю можна виокремити такі види компроматів: компромат-викриття — пов'язаний з виконанням тією чи іншою особою своїх професійних функцій; компромат особистого плану — розглядається персона, яка викликає негативне відношення до себе на підставі інформації про її приватне життя; компромат-звинувачення — пов'язаний з будь-якою галуззю діяльності і сферою життя об'єкту, але вимагає того чи іншого виду переслідування, судового або суспільного покарання; компромат-напад — це

емоційно насичене повідомлення, що містить в основному епітети або описування від іронічного до образливого відтінку; компромат-чутки — в завуальованій формі передане негативне повідомлення, що спирається на неперсоніфіковані джерела; компромат-образа — навмисне або «з необережності» приниження гідності іншої особи, що виражається в непристойній формі.

Компромат з Інтернету має досить складну структуру, яку утворюють такі компоненти як дифамація, інсинуація, наклеп, образа, брехня, чутки. Компромат має специфіку у зв'язку з аспектами, що мають свої особливості: суб'єкт і об'єкт інформації, цільова аудиторія, форми компромату, жанри і стилі подачі інформації, канали її донесення, час подачі компромату.

В процесі дослідження нам вдалося виявити низку схем організації компромату, яким ми надали умовні назви. Так, автори відповідних сайтів Інтернету використовують різні способи організації компромату: ідеологічний, наукоподібний, психіатричний, ейджістський, фізіологічний, ігровий, схему допущеної помилки, кримінальний, характерологічний, мілітаристський, образливо-вульгарний, моралізаторський, художній. Схеми мають термінологічну, жанрову і тематичну специфіку. Найбільш універсальною стає кримінальна схема компрометації, що добре проглядається практично в усіх матеріалах згаданих сайтів.

В більшості випадків компромат в тексті вибудовується за однією схемою, що краще відповідає певному об'єкту. Робота за певною схемою припускає використання відповідного словника стандартних зворотів, метафор, асоціацій, спеціальної політичної термінології.

Досить широко задіяна авторами сайтів фізіологічна схема дискредитації політика, яка розпадається на психіатричний, ейджістський і безпосередньо фізіологічний варіанти. Ця схема компрометації політика припускає набір термінів з відповідної галузі медицини і в серйозній, метафоричній або сатиричній формі апелює до психічних дефектів об'єкту компромату. Психіатрична схема використовує такі терміни, як «клініка», «шизофренія», «комплекси», «обмовки», «психоз», «недоумство», «несвідоме», «психіатр», психіатрична «лікарня», «хвора уява», «ілюзія» тощо. Тут експлуатуються ідеї несвідомих проявів.

Ейджістський варіант побудови компромату припускає акцентування на віці об'єкту: дуже старий або дуже молодий, підкреслення «дряхлості», пенсійного віку або наївності. Фізіологічна схема припускає акцент на фізичному дефекті політика, його зовнішостіі, хворобі або просто «життєвій втомі». Нерідко використовуються такі вислови, як «вичерпав себе, свій ресурс», «втомився як політик», «політичний труп».

Найширше представлена характерологічна схема, що використовує прийом гіперболи щодо рис вдачі політика. Автор тексту «переходить на особи», лексика рясніє епітетами, порівняннями — грубий, аморальний, корисливий, нещадний. Мета тексту — активізація емоційного неприйняття об'єкту. До певної міри схожою може бути образливо-вульгарна схема компрометації. Використовуються вульгарні епітети, анекдоти, відповідна лексика, груба лайка. Доказів не передбачається, оскільки основна мета — виведення читача з рівноваги будь-яким способом. Моралізаторська схема використовує компромат, що описує порушення норм суспільної моралі, перш за все, те, що прийнято називати сексуальною розбещеністю, аморальною поведінкою.

Популярною схемою подачі компромату в період виборів є мілітаристська. Використовується відповідна термінологія: «війна», «атака», «оборона», «зондер-команда», «удари», «стратегія». Значною мірою спорідненою і не менш популярною схемою організації компромату є ігрова, ознаками якої є слова і вирази: «шоу», «шоумен», «блазень», «актор», «екзот», «феєрверки», «масовка», «сценарій», «режисура», «маска», «цирк», «зміна ролі», «амплуа». Акцентується той або інший ступінь несерйозності того, що робить об'єкт, а саме його схильність до маніпуляцій, розваг, «пускання пилу в очі», легковажність щодо виконання своїх обов'язків, безвідповідальності. Тісно пов'язана з ігровою схема допущеної помилки, яка припускає випинання конкретних промахів об'єкту. Використовуються такі вирази, як «поставив не на того коня», «увійшов не до тих дверей», «промахнувся», «не уміє вибирати, з ким дружити», «зазівався», «не підстрахувався», «облом» тощо.

Сьогодні часто використовується ідеологічна схема організації компромату, що акцентує увагу на «зраді», «зміні прапора», «ренегатстві», «розколі», «невідповідності поведінки стандартам». Використовуються вирази, пов'язані з ідеологічними переконаннями, наприклад, «едроїд», «помаранчевий», «комуняка», "бандерівець".

Результати нашого дослідження показують, що підвищена ідеологічність політичних текстів в Інтернеті є особливою рисою взагалі українського політичного дискурсу. Зауважимо, що українські сайти є високополітизованими. Нерідко ідеологічна схема застосовується разом з наукоподібною, яка використовує соціолгічні та політологічні терміни. В цьому випадку невід"ємним елементом є рейтинги, інтерв'ю з експертами. Негатив в діях об'єкта треба подати розумно і доказово, він в певній формі повинен виходити від «експерта», авторитетної особи. Так створюється наукоподібність тексту.

Художня схема є досить важкою, але і найцікавішою. Поєднуючи всі попередні, вона припускає вміння автора писати, а читача — розуміти «між рядків». Характерна жанрова різноманітність — памфлети, казки, п□єси, пародії, вірші, частушки, карикатури. Схема впливає емоційно, але має недолік — обмежену аудиторію одержувачів, які спроможні розуміти дискурс твору. Майстерність автора тексту може варіювати від примітивізму до високоінтелектуального твору. Крім того, необхідний компромат слід помістити в певну жанрову форму, а іноді й підкріпити фактами та доказами.

Найпоширенішою схемою компрометації політичних діячів є кримінальна, що багатогранно представлена за допомогою різноманітних інтенцій, гіпербол і метафор. Кримінальна схема визначається нами за двома ознаками: використання певної лексики і наявність деякої фактології, що підтверджується документально. Схема представляє об'єкт як злочинця, порушника закону або ж людину, яка причетна до злочинів. Найчастіше використовуються такі вирази і слова: «суд», «прокурор», «злодій», «злодій в законі», «хуліган», «беззаконня», «розбирання», «корупція», «хабарництво», «закон», «справа», «слідство», «причетність», «кишені», «маржа», «відкат», «криміналітет», «кримінальний», «нари», «арешт», «нагляд».

Компромат сприяє тому, що сьогодні міністри і народні депутати, глави держадміністрацій і міські голови найчастіше мають негативний імідж в очах громадян. Як ми бачимо Інтернет-повідомлення рясніють інформацією про хабарі, розкрадання, нецільові витрати, незаконне придбання власності і нерухомості (зокрема, за кордоном), зловживання службовим положенням, любіювання законів, несплату податків, протиправні дії, розтрати, фальсифікації тощо.

Одним з найуніверсальніших прийомів компрометації політика є тексти, наповнені метафорами. Можливості метафори в розрізі дискредитації особи нам представляються вельми значними. Причинами цього є: виражена емоційна дія на людину; універсальність метафори як носія закодованої інформації; використання спеціально підібраних під аудиторію метафор за наявності відомого контексту ситуації приводить до правильного декодування змісту і викликає емоційний відгук у великої кількості людей; метафоричне послання має більше можливостей проникнення в галузь несвідомого, ніж послання логічне, раціональне, прив'язане до реальності; метафоричні посилання близькі за механізмами дії до метакомунікації — метафора містить певний елемент гри, несерйозність, що зближує її з сучасним станом «суспільства спектаклю»; метафоричні послання практично невразливі для правового регулювання.

В процесі політичних комунікацій, основу яких складає інформація компрометуючого характеру, найяскравіше виявляється функціональність компромату. В прагненні втопити свого конкурента політики самостійно або за допомогою фахівців «з головою» видають один одного, озвучуючи інформацію закритого характеру. Тому за своєю природою політичний компромат виконує як негативні, так і позитивні функції, тобто володіє подвійною функціональністю.

Використання компромату, з одного боку, посилює конфліктні ситуації, деморалізує учасників процесу, дестабілізує обстановку в суспільстві, підриває довіру громадян до

політиків, чинить руйнівний психологічний тиск, є засобом шантажу. З іншого боку, компромат є джерелом прихованої для громадян об'єктивної інформації, формою боротьби і самозахисту, способом придушення конкурентів, нейтралізуючи їх дії наявними відомостями. До того ж він мобілізує прихильників мирного врегулювання конфліктної ситуації. Підсилюючи суспільне розчарування і недовіру, компромат відіграє і важливу роль в становленні інформаційного імунітету громадян до сумнівних версій і незрілих фактів. А політиків стимулює не виходити за рамки правового поля.

Враховуючи різноманітність форм прояву компромату і його різновиду, можна побачити і його необхідніст як технології політичної боротьби. Сплески компромату в Інтернеті спостерігаються саме в період зміни влади. Активність публікацій компрометуючого характеру свідчить про ступінь впливу політика. Найбільшою мірою піддаються атакам компромату найвпливовіші фігури на рівні президента, урядовців, народних депутатів, лідерів політичних партій і рухів. Компромат практично не використовується проти маловідомих політичних персон, виключаючи ситуації непрямої дії через них на імідж ключових фігур. Однак слід відзначити, що компромат далеко не завжди заважає політику займати навіть найвищі пости. Таких прикладів в сучасній політичній історії України можна віднайти чимало. Невразливість щодо компромату може свідчити про належність об"єкта до дуже сильної та стійкої «групи впливу».

Компромат в Інтернеті є потужною зброєю в політичній боротьбі, яку сьогодні важко контролювати і авторів притягувати до відповідальності. Громадяни, отримуючи таку інформацію, опиняються в стані певної розгубленості, оскільки достовірність останньої практично неможливо перевірити. Тому тема нашого дослідження потребує подальшого опрацювання, враховуючи складність таких феноменів, як компромат і Інтернеті.

Література

1. Акопов А.І. Електронні мережі як новий вид ЗМІ / А.І. Акопов // Філологічний вісник Ростовського державного університету. – 1998. – № 3. – С. 43–51.
2. Акопов Г.Л. Глобальні проблеми і небезпеки мережної політики / Акопов Г.Л. – Ростов-на-Дону: ТОВ «Ростіздат», 2004. – С. 12.
3. Батманова С. До питання визначення поняття мережевих ЗМІ / С. Батманова // RELGA. – Назва з екрану: www.relga.ru. – 2004. – № 10 (100).
4. Колесникова М.М. Періодичні видання електронних мереж як вид ЗМІ (типологічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук за спец-сті 10.01.10 «Журналістика» / М.М. Колесникова. – Ростов-на-Дону, 2002. – 19 с.
5. Корнієнко В. О. Моделювання процесів у політико-комунікативному просторі: Монографія / Корнієнко В. О., Денисюк С. Г., Шиян А. А. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2010. – 210 с.
6. Гринберг Т. Э. Политические технологии: ПР и реклама / Гринберг Т. Э. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 317 с.
7. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия / Н. Макиавелли. – М.: Мысль, 1997. – 351 с.
8. Изюмов А. За что снимают министров / А. Изюмов // Коммерсантъ Власть. – 2008. – № 44. – С. 52–55.
9. Кудинов О. П. Большая книга выборов: Как проводятся выборы в России / Кудинов О. П. – М.: Издательство «Арт Бизнес Центр», 2003. – 663 с.

Капніст Георгій Сергійович,
аспірант кафедри політичних проблем
міжнародних систем та глобального
розвитку Університету «Україна»

УДК: 340 (477):657.421.3

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ, ЩО РЕГУЛЮЄ РОБОТУ З НЕМАТЕРІАЛЬНИМИ АКТИВАМИ

Сьогоденна політико-економічна ситуація в Україні концептуально загрозлива для нашої національної безпеки. Ситуацію, на думку автора, можливо виправити двома шляхами: 1) довгострокова природна еволюція нації; 2) концептуальні державотворчі реформи у короткостроковій перспективі. Розглядаючи другий варіант, ми приходимо до усвідомлення першочергової необхідності створення та реалізації національної духовно-культурної парадигми Розвитку. Це надскладне завдання вимагає забезпечення економічної основи фінансовими ресурсами суттєво нової якості. Віднайдення та розвиток таких ресурсів автор вбачає у нематеріальних активах (НМА) – активах Розвитку. Концептуальне реформування вітчизняного законодавства у сфері регулювання роботи з НМА на всіх економічних рівнях життя держави – тема даної статті.

Ключові слова: *нематеріальні активи,* права власності, незавершені капітальні інвестиції, гудвіл.

Сегодняшняя политико-экономическая ситуация в Украине концептуально угрожает нашей национальной безопасности. Ситуацию, по мнению автора, возможно исправить двумя путями: 1) долгосрочная естественная эволюция нации; 2) концептуальные государственніе созидательные реформы в краткосрочной перспективе. Рассматривая второй вариант мы приходим к осознанию первоочередной необходимости создания и реализации национальной духовно-культурной парадигмы Развития. Эта сверхсложная задача требует обеспечения экономической основы финансовыми ресурсами существенно нового качества. Отыскание и развитие таких ресурсов автор видит в нематериальных активах (НМА) – активах Развития. Концептуальное реформирование отечественного законодательства в сфере регуляции работы по НМА на всех экономических уровнях жизни государства – тема данной статьи.

Ключевые слова: *нематериальные активы, права собственности, незавершенные капитальные инвестиции, гудвил.*

A today's political and economic situation in Ukraine conceptually threatening for all our national safety. In opinion of author, it is possible to correct a situation dvaoma ways: 1) long-term natural evolution of nation; 2) conceptual state creative reforms are in a short-term prospect. Examining the second variant we come to the awareness of near-term necessity of creation and realization national spiritually cultural paradigms of Development. Given a very difficult task requires providing of economic basis financial resources substantially new quality. An author sees searching for and development of such resources in immaterial assets – assets of Development. Conceptual reformation of domestic legislation in the field of adjusting of work from immaterial assets on all economic standards of living of the state is a theme of the dannoy article.

Keywords: *immaterial assets, ownership rights, capital investments are uncompleted, gudvil*

Мета даної статті зробити статистичну аналітику існуючого вітчизняного законодавства, що регулює роботу з НМА.

Актуальність дано статтії виходить із самої глобальної тенденції розвитку світової економіки – розвиток у сферу управління інформацією та новітніми технологіями (ноу-хау, корисні моделі управління, імідж тощо). Для України, на її сучасному етапі становлення, найбільшої актуальності набуває адаптація законодавства до тих глобальних політико-

економічних тенденцій, які визначають життєдіяльність нашої країни, як такої. Необхідність переведення пріоритетів вітчизняної економіки із сфери матеріального виробництва у сферу управління інформаційними технологіями (базовою одиницею яких є НМА) – актуальне практичне завдання пошуку шляхів розвитку України.

Серед вчених, які фундаментально розкрили тематику НМА і на яких у своєму дослідженні спирається автор, є: Сунь Лінь, М.В. Дишкант, І.А. Бігдан. Їхні дисиртаційні дослідження розкривають великі сегменти тематики НМА вітчизняного підрпиємництва (аналіз та висновки в цих працях повністю відповідають національному законодавству, враховують міжнародний досвід та досвід законодавств інших країн).

Стаття вирішує завдання вперше провести загальний статистичний аналіз законодавства України, що регулює роботу з НМА.

Новизною статті – є системний підхід до збору та аналізу законодавтва, регулюючого роботу з НМА, за категоріями:

1) Статистика діючих законодавчих документів (за видами) України прямо або опосередковано регулюючих роботу з НМА;

2) Статистика років, у яких набули юридичної сили законодавчі документи прямо або опосередковано регулюючі роботу з НМА

Значення цієї статті полягає у тому, що матеріал статті може стати однією із теоретичних складових нової української економіки – економіки Управління Знаннями.

Ступінь наукової розробки даної теми автором перебуває на стадії закінчення системного аналізу реалій роботи з бухгалтерським обліком НМА вітчизняних підприємств.

Статистика вітчизняного законодавства, регулюючого роботу з НМА

Джерело пошуку: http://zakon1.rada.gov.ua/

Критерій пошуку: «всюди»

Пошук за назвою (корені слів): «Немат актив»; «Гудвіл» («Ділов репутаці», «Імідж»); (*як окремий приклад)* «Прав користуван природн ресурс» («Прав користування надрами»)

Правочинний статус законодавчих документів (на 2.09.2010): мають юридичну силу (є діючими; дію відновлено) – 1015 документів (із них: базових законів – 854; законодавчих змін та доповнень – 161); не мають юридичної сили (втратили чинність; дію зупинено; не набрали чинності; набирають чинності) – 242. Загальна кількість знайдених автором законодавчих документів (діючих і таких, що втратили юридичну силу) регулюючих роботу з НМА (безпосередньо або опосередковано) скаладає **1257**.

Табл. 1

Статистика діючих законодавчих документів України прямо або опосередковано регулюючих роботу з НМА

Назва законодавчого документу	**Базові закони**	**Зміни та доповнення**	**Усього**	**% щодо всіх законів**
Акт	–	17	17	1,67
Витяг	1	1	2	0,2
Вказівки	1	–	1	0,1
Декларація	1	–	1	0,1
Директива	13	3	16	1,58
Довідка	1	–	1	0,1
Договір	8	–	8	0,79
Заходи	1	–	1	0,1
Звернення	1	–	1	0,1

Закон	45	21	66	6,5
Інструкція	3	21	24	2,29
Кодекс	8	2	10	0,99
Комюніке	1	–	1	0,1
Конвенція	7	–	7	0,69
Конституція	1	–	1	0,1
Лист	80	4	84	8,28
Модель	1	–	1	0,1
Наказ	157	39	196	19,31
Перелік	1	–	1	0,1
План рахунків бухгалтерського обліку	–	5	5	0,5
Положення	5	15	20	1,97
Порядок	1	18	19	1,87
Послання	1		1	0,1
Постанова	372	–	372	36,65
Правила	3	7	10	0,99
Принципи	2	–	2	0,2
Програма	2	–	2	0,2
Протокол	2	1	3	0,3
Регламент	1	–	1	0,1
Рекомендації	8	1	9	0,88
Рішення	21	–	21	2,07
Розпорядження	34	3	37	3,65
Роз'яснення	3	1	4	0,4
Стандарт	1	–	1	0,1
Статут	1	–	1	0,1
Угода	13	–	13	1,28
Узагальнення судової практики	2	–	2	0,2
Указ	16	–	16	1,58
Ухвала	33	1	34	3,35
Форма	1	1	2	0,2
Хартія	1	–	1	0,1
Разом	**854**	**161**	**1015**	**100**

Як ми бачимо, найбільшу питому вагу серед законодавчих документів України регулюючих роботу з НМА займають накази (19,31%) та постанови (36,65%). Зміни та

доповнення до законодавчих документів становлять 18,9% від загальної кількості базових законів. Положення (стандарти бухгалтерського обліку) та план рахунків бухгалтерського обліку, як основні регулюючі законодавчі документи по роботі з НМА, п'ятиразово видозмінювались.

Табл. 2

Статистика років, у яких набули юридичної сили законодавчі документи прямо або опосередковано регулюючі роботу з НМА

Роки	**Кількість прийнятих законів**	**% щодо всіх законів**
1947	3	0,3
1973	1	0,09
1979	1	0,09
1984	1	0,09
1986	1	0,09
1988	1	0,09
1990	1	0,09
1991	5	0,49
1992	4	0,39
1993	9	0,89
1994	15	1,48
1995	16	1,58
1996	35	3,49
1997	30	2,96
1998	28	2,76
1999	34	3,35
2000	42	4,14
2001	61	6,01
2002	41	3,04
2003	66	6,5
2004	116	11,43
2005	191	18,82
2006	81	7,98
2007	68	6,7
2008	50	4,93
2009	74	7,29
2010	40	3,94
Разом	**1015**	**100**

Аналіз порічної статистики вказує на наступну тенденцію у прийнятті законодавчих документів по регулюванню НМА: до 1991 року приймались міжнародні документи, які давали глобальну основу для майбутнього впровадження та захисту НМА. З 1991 року вітчизняні законодавці починають активно розглядати міжнародний досвід роботи з НМА і поступово нарощують темпи прийняття відповідних законів для підприємств та банків (методологія роботи з державними НМА у вітчизняному законодавстві відсутня). Найбільша кількість прийнятих законодавчих документів припадає на 2004-2005 роки (враховуючи те, що переважна кількість цих документів це типові постанови вищого господарського суду).

Аналіз законодавства, регулюючого роботу з НМА

Аналіз законодавства виявив:

1. Наявність суттєвих розбіжностей у законодавстві.

2. Відсутність системного підходу у законотворців.

3. Закони описують тільки облікову частину роботи з НМА, фактично обходячи всі інші важливі для ефективної роботи з НМА фактори: сутність НМА, повний реєстр дозволених і недозволених НМА, розрахунок вартості НМА, аудит НМА тощо.

4. Закони не передбачають пільги при оподаткуванні НМА як активу.

5. Закони для фінансово-кредитних установ прописані вкрай недостатньо.

6. Закони написані вкрай плутано та, відповідно, незрозуміло.

7. Відсутність офіційних методичних розробок по регулюванню роботи з НМА, а також відсутність офіційного інформаційного джерела, в якому можливо отримати компетентні відповіді.

Пропозиції по формуванню стратегічних напрямів «Концепції управління НМА держави»

КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ НМА ДЕРЖАВИ

I КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ НМА ПІДПРИЄМСТВА
1. Методологія обліку та аудиту НМА підприємства
1.1. Методологія універсального обліку та аудиту НМА
1.2. Методологія індивідуального обліку та аудиту окремих НМА
2. Методологія економіко-фінансового управління НМА підприємства
2.1. Методологія економічного управління НМА
2.2. Методологія фінансового управління НМА
3. Методологія організаційного управління НМА підприємства
3.1. Методологія стратегічного управління НМА
3.2. Методологія підготовки підприємства до роботи з НМА
3.3. Методологія пошуку та систематизації потенційних НМА
3.4. Методологія автоматизації роботи з НМА
3.5. Методологія комерційного управління НМА
3.6. Методологія управління безпекою НМА
3.7. Методологія інвестиційного управління НМА
Додаток: концепція управління НМА бюджетного підприємства.

II КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ НМА БАНКУ
1. Методологія обліку та аудиту НМА банку
2. Методологія економіко-фінансового управління НМА банку
3. Методологія організаційного управління НМА банку
Додаток: концепція управління НМА фінансово-кредитної організації.

III КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ НМА
3.1. Методологія обліку та аудиту державних НМА
3.2. Методологія економіко-фінансового управління державних НМА
3.3. Методологія організаційного управління державних НМА
Додаток: концепція управління НМА глобальної економіки.

У **висновках** внесемо декілька пропозицій.

Стратегічними завданнями для законодавця у сфері регулювання роботи з НМА є:

1. Систематизація існуючих нормативних актів.

2. Проведення критичного аналізу, враховуючого:

1) Норми законів розвинених країн та міжнародного законодавства.

2) Рекомендації вітчизняних та закордонних вчених по вдосконаленню регулювання роботи з НМА.

3. Співвіднесення реалій з необхідністю еволюційного економічного державотворення

і формування відповідного законодавства.

4. Створення універсальної ефективної методології окремо для НМА підприємств, окремо для НМА фінансово-кредитних установ, окремо для НМА держави.

5. Створення та надання пріоритетності новій економічній науці: економіці управління Розвитком.

6. Проведення дієвої мотиваційної роботи по заохоченню бізнесу щодо переходу на роботу з управління НМА.

7. Поступова концептуальна перебудова державної політики щодо переводу вітчизняного бізнесу у сферу управління ресурсами Розвитку – нематеріальними активами.

Перспективи використання результатів дослідження можуть полягати у створенні для законодавця практичної основи для подальших розробок у частковому спрямуванні (повної переорієнтації) української економіки у сферу економіки Управління Знаннями.

Література:

1. Бакшинскас В.Ю. Нематериальные активы: правовое регулирование, учет, налогообложение / В.Ю.Бакшинскас, С.А.Николвева, М.Ю. Скапенкер. – М.: Аналитика –Пресс, 1998.– 132 с.
2. Бігдан І.А. Облік і аудит нематеріальних активів / І.А. Бігдан // Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.04. / Харківський держ. ун–т харчування та торгівлі. – Х., 2003. – 19 с.
3. Вимоги до аудиторського висновку по підсумках перевірки річного балансу і річній звітності у відповідності з п.1 ст.10 Закону України "Про аудиторську діяльність" Затв. АПУ 14.02.95 протокол №25 // Бухгатерский учет и аудит. – 1995. – №2. – С. 38–39
4. Восходова А.Н., Тимофеева А.В. Осознание АРМ бухгалтера / А.Н.Восходова, А.В.Тимофеева // Бухгалтерский учет. – 1998. – №1. – С. 28–30
5. Голов С.Ф. Учет хозяйственных операций по новому Плану счетов / С.Ф. Голов // Бухгалтерский учет и аудит. – №10. – 1999. – С. 3–29
6. Дубров А.М. Многомерные статистические методы / А.М. Дубров. - М.: Финансы и статистика. –1998. – 352 с.
8. Дишкант М.В. Моделювання управління нематеріальними активами на підприємстві // Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.03.02 / Київський національний економічний ун–т. – К., 2003. – 20 с.
9. Завгородний В.П. Бухгалтерский учет, контороль, анализ и аудит / В.П. Завгородний. - К.: Валер, 1997.– 976 с.
10. Кармайкл Д.Р., Бенис М. Стандарты и нормы аудита [Пер. с англ.] / Д.Р.Кармайкл, М. Бенис. – М.:Аудит, ЮНИТИ. – 1995. – 526 с.
11. Лопатина В.М. Оценка стоимости объектов промышленной и другой интеллектуальной собственности, расчет размера уставного капитала, который формируется объектами нематериальных активов [Методические рекомендации] / В.М. Лопатина. – М.: А/В ВНПЕТО, 1993.– 43 с.
12. Луговой В.А. Учет основных средств, нематериальных активов и долгосрочных инвестиций / В.А. Луговой. - М.: Финансы и статистика, 1996. – 71 с.
13. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку [Перекл. з англ. За ред. Голова С.Ф.] – К.:Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2000. – 1272 с.
14. Петрік О.А. Аудит в Україні за 1995 рік: теорія і практика / О.А. Петрік // Бухгалтерський облік і аудит. – 1995. – №10. – С. 24–28.
15. Полковский Л.М. Обработка учетных данных на персональных ЭВМ / Л.М.Полковский // Бухгалтерский учет. – 1990. – №7 .– С. 3–6.
16. Сунь Линь. Методика оценки стоимости объектов нематериальных активов // Сборник Киевского национального университета им. Тараса Шевченко. Экономика. – 2000. – №41. – С. 56–59

17. Томас Ричард Количественные методы анализа хозяйственной деятельности / Ричард Томас. - М.: Дело и сервис, 1999. – 428 с.
18. Хендриксен Элдон С. Теория бухгалтерского учета / С. Хендриксен Элдон. - М.: Финансы и статистика, 1997. – 576 с.
19. Handbook CICA.toronto, CICA – Volute 2. Intelnatioanal Federation ofAccontants. Toronto, Canada. – 1996. – 644 p.
20. Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/

Смола Лідія Євстахіївна
кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри політології та державного управління
Інституту політології та права
НПУ імені М.П.Драгоманова

УДК 32.019.5

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ У ФОРМУВАННІ ПЕРЕКОНАНЬ ОСОБИСТОСТІ

Розглядаються теоретичні аспекти використання методів інформаційно-психологічному впливу. З'ясовується специфіка їх застосування та шляхів протидії.

Ключові слова: *інформаційні процеси, інформаційно-психологічний вплив, методи впливу, переконання.*

Рассматриваются теоретические аспекты использования методов информационно-психологическому воздействию. Выясняется специфика их применения и путей противодействия.

Ключевые слова: *информационные процессы, информационно-психологическое воздействие, методы воздействия, убеждения.*

The theoretical aspects of the methods of information-psychological influence. It turns out specific applications and ways to counter.

Keywords: *information processes, information and psychological effects, methods of influence, persuasion.*

Досягнення в сфері інформаційних технологій надали великі можливості інформаційно-психологічному впливу та використанню маніпуляцій в комунікативних процесах. Фактично зросла тенденція до використання новітніх технологій та методів впливу на психіку людини, особливо це стосується аспектів політичних процесів. Якщо враховувати те, що влада функціонує як інформаційна система, де ключову роль відіграють політичні комунікації, роль методів впливу на суспільство значно зростає.

Сьогодні методи та способи впливу на поведінку людей стали більш різноманітними та дієвими завдяки сучасним науковим дослідженням, присвяченим контролю за поведінкою людини та створенню високотехнічних засобів зв'язку. Можливості нових та оперативних форм (телебачення, мобільний зв'язок, Інтернет) мобілізувати громадську думку і координувати подальші дії людей дають змогу дезорієнтувати соціально активну частину населення, збільшити соціальну напругу в суспільстві або навпаки – консолідувати спільноту. Цим зумовлена актуальність цієї проблеми та необхідність її аналізу. Дослідники по-різному підходять до визначення основних методів інформаційно-психологічному впливу. Слід зазначити, що на сьогодні немає єдиної думки щодо цього питання. На нашу думку, досить часто дослідники помилково ототожнюють детермінанти та методи впливу.

Більше того, серед частих соціальних психологів існує думка, що зазначена проблематика в контексті загальних методів впливу втратила актуальність[1, с.107-108]. Також необхідно підкреслити, що більшість авторів, аналізуючи вплив, трактують його як *психологічний*, заперечуючи *інформаційний складник,* що в умовах глобальних змін в світі, активізації інформаційних процесів, видається нам помилковим. Власне, цей момент не дає можливості всебічно проаналізувати вплив на індивідуума зокрема та суспільство в цілому. Виходячи з цього, метою статті є аналіз використання основних методів інформаційно-психологічному впливу та з'ясування специфіки їх застосування та шляхів протидії.

Такі дослідники, як Г.Андреєва, М.Корнєв, А.Коваленко виокремлюють основні методи впливу, як: *зараження, навіювання, наслідування, мода, чутки*, які є чинниками соціалізації та об'єднання людей у групу. Нам видається не зовсім правильним таке трактування. Так зараження як неусвідомлювана схильність індивіда до певних психічних станів (Г.Андреєва) є, на наш погляд, проявом його архетипу та ментальності, особливості яких використовують для *навіювання та переконання* і тому виокремлювати його в окремий спосіб видається нам недоцільним. Чутки є складником методу маніпуляції. Їх застосовують в певному комплексі, а не як окремий метод впливу. Наслідування є результатом ефективного застосування методу переконання, що детально було описано ще в Х1Х ст.. Г.Тардом. Дослідник Є.Сидоренко у своїй концепції психологічного впливу подає такі види (методи) психологічного впливу: переконання, самопросування, навіювання, зараження, маніпулювання, примус, прохання, пробудження імпульсу до подразнення та деструктивна критика [2, с.11].

Виходячи з основних принципів здійснення впливу, застосовування примусу не можна, на нашу думку, розглядати як метод впливу, лише як форму управління. Стосовно інших методів, запропонованих автором, вважаємо, що було роздроблено основні методи (вже зазначені) та певні прийоми. Психолог Т.Кабаченко класифікує методи відповідно до сфери їх практичного застосування:

- методи впливу на джерела активності;
- методи впливу на чинники, що регулюють прояв активності;
- методи впливу на фонові психічні стани [3].

Дослідження зазначеного автора певною мірою йдуть в руслі робіт психолога А.Леонтьєва ("зсув мотиву та мету"), проте носять узагальнювальний характер. Окремо слід наголосити на дослідженні Е.Ященка, який зазначає, що вплив не може бути однобічним процесом, а інтегрує три різновиди психологічних явищ, що формують механізм дії психологічного впливу:

- вивчення особливостей адресата та ситуації, в якій реалізується вплив;
- вибір стратегії, способів, методів та засобів дії;
- врахування зворотного зв'язку з боку адресата, що здійснюється за природою самого процесу;
- організацію протидії адресата у ситуації можливого контр впливу на ініціатора [4, с.50].

Одним з небагатьох авторів, що враховують інформаційний складник впливу є дослідник В.Крисько, який під інформаційно-психологічними діяннями розуміє вплив інформації. Автор ґрунтовно аналізує зміст психологічного впливу [5, с.177]. Окремо треба зазначити, що автор подає механізми психологічного впливу – переконання, навіювання, зараження, наслідування, гіпноз, які в нього збігаються з методами впливу. Під механізмами автор розуміє закономірності здійснення впливу за певних обставин. На нашу думку, це не є тотожними поняттями. Крім того, помилковим також є виокремлення методу жахання, який є одним з наслідків застосування методу навіювання. Хоча загалом роботи В.Крисько є одними з найбільш об'єктивних у сфері інформаційно-психологічному впливу. Однак перш ніж проаналізувати методи інформаційно-психологічному впливу на особистість та суспільство, слід розглянути питання формування переконань особистості. Американський психолог Р.Чалдіні в роботі «Психологія впливу» зазначає основні принципи, враховуючи

які можна пояснити механізми мотивації, прийняття рішень індивідом у процесі суспільного життя: зобов'язання та послідовність; взаємообмін, соціальний доказ, авторитет, прихильність, дефіцит [6].

Ці механізми функціонують при сприйнятті ідей, що безпосередньо стосуються переконань, поглядів, звичок, світогляду, життєвих інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій та інших вагомих для індивідуума, групи, спільноти духовних цінностей. Ідеї, що сприяють зміцненню, формуванню поглядів та переконань сприймаються схвально, а ідеї, які руйнують ці та інші духовні цінності, зустрічають, як правило, критичне або негативне ставлення. Ми можемо говорити про так звані „двері сприйняття", де суб'єкт впливу (в широкому розумінні) розкриває свої ідеї, обґрунтовує необхідність та вагомість їх для спільноти. Відповідно об'єкт впливу (аудиторія в широкому розумінні) співвідносить сприйняті ідеї із власною системою ціннісних орієнтацій. Регулятори людської поведінки (за Ж.Еллюлем) слід знаходити у внутрішньому світі індивідуума. У процесі співвідношення фіксуються факти збігу, розмінностей чи суперечностей. Відповідно, виникає доброзичливе чи негативне сприйняття – „двері сприйняття" відчиняються чи зачиняються перед інформацією, що надходить. Ці постулатні положення, в свою чергу, здійснюють відповідний вплив на владу, яка має на меті зберегти своє правління. Аналіз робіт з цієї проблематики потребує виокремити основні методи інформаційно-психологічному впливу у формуванні переконань особистості, серед яких слід виокремити: *маніпулювання, навіювання, переконання та дезінформування.*

Маніпуляція (з лат. *manus* – рука + *ple* – наповнювати), за визначенням російського психолога Є.Доценка, це вид психологічного впливу, мистецьке виконання якого веде до прихованого збудження в іншої людини прагнень, які не збігаються з його наявними бажаннями. На його думку, ступінь успішності маніпуляції здебільшого залежить від того, наскільки є широким арсенал засобів психологічного впливу, який використовує маніпулятор і наскільки гнучко його використовують [7, с.45]. Якщо радянські фахівці в основному увагу приділяли питанням політико-ідеологічних аспектів, то в західних дослідженнях підкреслювався вплив маніпулювання на моральні та інтелектуальні настанови людей, на формування їх переконань. Так Х.Ортега-і-Гассет зазначав, що феномен "маніпулювання" полягає у фатальній необхідності духовної диктатури. Без духовної влади, без маніпулювання громадською думкою та людьми у суспільстві панувала б анархія, що призвела б до його розпаду. Більшість людей не мають власної думки, твердить філософ, сучасна "масова людина" не вміє мислити і не хоче це робити, що і підтверджує історичний розвиток [8, с.34]. Глибинну причину маніпулювання визначив соціолог М.Чукас, який писав, що не прогрес техніки та масових комунікацій, а зіткнення інтересів соціальних груп, боротьба між впливовими групами, які відстоюють право на своє існування або намагаються зміцнити свою владу чи її захопити детермінують маніпулятивні процеси в суспільній взаємодії та в політиці зокрема. В основі таких маніпулювань лежить прагнення подати свої вузькі меркантильні інтереси як такі, що відповідають прагненням всього суспільства [9, с.210]. Можна погодитися з такою думкою, проте слід підкреслити, що технічні інновації та інформаційні технології дають можливість значно посилювати цю боротьбу як у політичній площині, так і в міжособистій взаємодії. Узагальнюючи досвід маніпулювання, суб'єкт управління маніпуляцією прагне врахувати сучасний стан масової свідомості, її очікування та прагнення, актуальні проблеми, останні сенсації, які недавно турбували і ще турбують громадську думку. Головна розбіжність між маніпулюванням масовою свідомістю та індивідуальним у міжособистісних відносинах полягає в характері зосередження відповідальності. У першому випадку з мас знято відповідальність. Кінцева мета маніпулювання масовою свідомістю – пасивність мас, їх інертність – навіювання думки "за вас думають правителі". Воля меншості (або окремої особистості) в завуальованій формі нав'язується більшості. В сучасних умовах в інформаційно-комунікативних процесах використовуються не лише окремі прийоми, а спеціальні маніпулятивні технології. Як найбільш універсальну технологію, яка активно використовується в масових інформаційних

процесах, слід назвати *формування та поширення образів*. Залежно від мети та конкретних завдань формують і поширюють завчасно "сконструйовані" образи або іміджі конкретних осіб, фірм, ідей, програм, товарів тощо, які як правило неадекватно відображають реальні їх характеристики і, таким чином, дезорганізовують людей, на яких було спрямовано інформаційно-психологічному вплив.

Маніпулювання (приховане апелювання до безсвідомих, ілюзорних, традиційних уявлень людей) та переконання (пряме, відкрите звернення до свідомих, критичних, інноваційних поглядів людини) доповнюють одне одного. Політика маніпулювання тісно пов'язана з систематичною дезінформацією населення, суспільства, певних груп людей. Маніпулювання фактами, приховування одних та інтерпретування інших унеможливлює формування якоїсь певної настанови. Проте перевірка отриманої інформації, зокрема уточнення даних через інші джерела, створення схожих ситуації, аналіз послідовності дій дають можливість виявити маніпулятивні прийоми та технології. Цілком зрозуміло, що успіх маніпуляції наполовину залежить від уміння нейтралізувати, відімкнути засоби психологічного захисту кожної особистості та суспільних груп. Відповідно, формування системи психологічного захисту слугуватиме запобіжником щодо таких дій.

Протягом усього життя людина формує певні погляди, судження, оцінки тощо. Іншими словами, відбувається процес переконання, засобами якого людина пізнає дійсність. Переконання – це не тільки уявлення про реальність, але й її оцінювання та певні норми. Можна розрізнити три основних шляхи цього процесу: практична діяльність (освоєння навколишнього середовища, діяльність і т.ін.), міжособистісне спілкування й організований вплив наприкл., ЗМІ. Переконання як певна якість утворення думки і емоцій та процес освоєння людиною зовнішнього світу є дієвим методом ІПВ, що пов'язаний практично зі всіма сферами людської діяльності. Якщо інтереси суб'єкта та об'єкта влади збігаються, хай навіть у загальному плані, в тенденції, то основною формою здійснення влади буде переконання. Якщо ж інтереси суб'єкта та об'єкта влади відрізняються, суперечать одне одному, тоді основним методом буде примус (здебільшого у тоталітарному суспільстві). Примус може проявлятися у фізичній та духовній формі. Фізичний примус є крайньою форму примусу, що спирається на фізичну силу. Духовний примус, на нашу думку, пов'язаний із впливом на свідомість, світогляд людей. Проте він є неконструктивним і не має відповідної ефективності.

Переконання є базовим елементом усіх соціальних систем. Міцне, глибоке переконання, як правило, не виникає в результаті "стихійного" пізнання, навколишньої дійсності. Необхідним є певний, досить суттєвий чинник, здатний перетворити засвоєні людиною достовірні знання в переконання. Таким чинником є відповідність знань матеріальним і духовним потребам, інтересам. Основу методу переконання складає відбір, логічне впорядкування фактів і висновків, їх розподіл і зв'язок згідно їх порівняльним значенням (ієрархія, послідовність, залежність). Логіка відіграє велику роль в оцінюванні партнера і його тексту, наприклад: обґрунтованими чи надуманими є його заперечення; чи суперечить партнер собі чи реальності; які варіанти партнер виключає; якщо він щось стверджує або заперечує, чи занадто він категоричний, захищений. На практиці переконання як метод ІПВ здійснюється з привертання уваги до обговорюваного питання. Перше завдання, яке може поставити перед собою комунікатор, – привернути увагу аудиторії до певної події, явища, проблеми. Привернення уваги містить два взаємопов'язані аспекти: створення "атмосфери" вагомості й актуальності навколо запропонованого питання та пробудження інтересу до нього. Наступне завдання – це спонукання до дії, хоча інколи дієва активність аудиторії можлива і на рівні сформованого вже ставлення. Спонукання до дії передбачає вплив на вольовий бік особистості, на готовність індивіда до мотивованих вчинків. Ще одним завданням переконливого впливу є формування звичок, способу поведінки, що набуває для людини характеру потреби. Переконання побудоване на тому, щоб за допомогою логічного обґрунтування отримати згоду від людини, що приймає інформацію і є переважно інтелектуальним впливом.

При формуванні та впливі на громадську думку часто використовують навіювання – метод інформаційно-психологічного впливу на особу або на групи людей шляхом некритичного сприйняття. Шляхом навіювання створюється потрібна психологічна атмосфера та сприятливі обставини для формування у відповідній соціальній сукупності необхідного настрою, думки чи ставлення до процесів, що відбуваються. Навіювання потребує пасивного стану свідомості. Таким є вплив звичок, традицій, звичаїв. Цей безперервний обмін сприячиняється до того, що кожному непомітно прищеплюють звички, погляди оточення. Навіювання характеризується тим, що об'єкт навіювання сприймає матеріал без будь-якої участі свідомості; навіювання унеможливлює роздуми з боку об'єкта навіювання. Основна умова для навіювання (сугестії) – об'єкт повинен слухати або читати, не протидіючи впливові агітатора. Відповідно, активна увага до предмета повинна бути розсіяна або заповнена ідеєю, що не припускає свідомого сприйняття матеріалу. Думка входить безпосередньо до сфери свідомості і закріплюється там. Можуть спрацьовувати чинники, що посилюють сугестивний вплив, наприклад, готовність до чуток, паніка на ґрунті заразливості страху (стихійні лиха, війна) або впевненість у силі. Під час навіювання спочатку відбувається сприйняття інформації, що містить готові висновки, а потім на її основі формуються мотиви та настанови певної визначеної поведінки. Відмітною особливістю навіювання від повідомлення і переконання є той факт, що за його допомогою від людини до людини передаються не стільки зовнішні моделі і образи поведінки, скільки думки, оцінки, соціальні цінності. І ще однією досить важливою ознакою навіювання є відсутність у формах впливу чітко виражених обґрунтувань, аргументів, що підтверджують навіювану думку. Шлях боротьби з навіюванням – поставити зміст навіювання під критику свідомого судження, залучення свідомої уваги. Часто виникає хибне уявлення, що методи переконання чи то навіювання використовують у малорозвинених країнах і неефективні в громадянському суспільстві, проте, наприклад, події в США, що були пов'язані з так званою "комп'ютерною помилкою 2000", свідчать про інше. Люди схильні зупиняти свій вибір на таких регулярних джерелах інформації, які підтверджують те, у що *вони звикли вірити і що їм подобається*. Подібно до того, як вони в умовах відокремленості і роздрібненості різних прошарків суспільства можуть встановити живий контакт з тими людьми, думки яких збігаються з власними.

У цих умовах дезінформування та поширення чуток посідає вагоме місце в політичних акціях. Дезінформація як метод впливу тісно пов'язаний з навіюванням, переконанням та маніпулюванням. Його метою є приховування істинної інформації, шляхом заміни її хибною або шляхом подання правдивої інформації таким чином, щоб у об'єкта впливу створилося помилкове уявлення про ситуацію чи стан справ. Межі між дезінформацією та брехнею, на наш погляд, неможливо чітко визначити. Як правило, ефект від використання брехливої інформації має короткочасний характер, в основному тоді, коли пропагандистський вплив здійснюється в умовах дефіциту інформації. Механізм дезінформації покликаний викликати у об'єкта впливу певний ступінь довіри. Це досягається перш за все емоційними засобами, прагненням відобразити інтереси та очікування конкретної аудиторії, групи, прошарку; вразити сенсацією, послатися на відомі раніше дані і факти. Проведені фахівцями експерименти показали, що характер спотворень інформації безпосередньо пов'язаний з наявними у людей соціальними настановами, так званими предиспозиційними чинниками – людина підсвідомо налаштована сприймати в першу чергу власне те, що вона очікує. Крім цього, спотворення також визначається особливостями та механізмами людського сприйняття та відношення між людьми в процесі спілкування.

Як висновок слід зазначити, що методи інформаційно-психологічного впливу використовують як поодинці, так і в певному поєднанні чи модифікації. Найбільш системно ці методи використовують у політичній боротьбі, під час виборчих перегонів та економічній конкуренції. Аналіз можливостей їх застосування, ефективності впливу дає змогу протистояти їм. Розвиток громадянського суспільства не тільки не зменшує, а навпаки –

розширює межі застосування різноманітних методів впливу на людину та суспільство загалом.

Література:

1.Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. – К., 1985.
2.Сидоренко Е.В. Личностное влияние и противостояние чужому влиянию//Психология влияния. – СПб., 2000.
3.Кабаченко Т. Методы психологического воздействия. – М., 2000.
4.Ященко Е. Види і методи психологічного впливу на особистість// Зб. мат. – Тернопіль, 2003.
5.Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, опыт). – Минск, 1999.
6.Чалдини Г. Психология влияния. – СПб., 2000.
7.Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. – М., 2000.
8.Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс //Вопросы философии, 1989. - №3.
9.Choukas M. Propaganda Comes of Age. - Washington, 1975.

Пояркова Тетяна Костянтинівна,
докторант кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова

УДК 328.161.2.005

КРИЗОВИЙ СИНДРОМ ЯК МУЛЬТИКРИЗОВЕ ЯВИЩЕ

У статті розглядається явище ураження політичної системи декількома кризами. Аналізуються особливості поняття «кризовий синдром» як певної послідовності криз, що супроводжують модернізаційний процес. Досліджуються менш відомі підходи до трактування сукупних послідовностей криз індустріальної та постіндустріальної фази розвитку. Вирішується питання про плюси та мінуси того або іншого підходу до кризового синдрому.

Ключові слова: *кризовий синдром, модернізаційна теорія, індустріальне суспільство, постіндустріальна фаза.*

В статье рассматривается явление поражения политической системы несколькими кризисами. Анализируются особенности понятия «кризисный синдром» как определенной последовательности кризисов, сопровождающих модернизационный процесс. Исследуются менее известные подходы к трактовке совокупных последовательностей кризисов индустриальной и постиндустриальной фаз развития. Решается вопрос о плюсах и минусах этих подходов к кризисному синдрому.

Ключевые слова: *кризисный синдром, модернизационная теория, индустриальное общество, постиндустриальная фаза.*

The phenomenon phenomen of defeat of the political system by several a little crises is examined consider in the article. The features of concept notion «Crisis syndrome» are analyzed assaid as to the definite definite sequence of crises, which accompany the modernization process Carbro. The less known approaches to the combined joint sequences of crises of industrial and postindustrial phases of development are probed explore . The problem concerning pluses and minuses of these approaches to crisis syndrome are solved.

Keywords: *crisis syndrome, modernization theory, industrial society, postindustrial phase.*

Для сучасності стала звичайною констатація того, що та або інша політична система переживає декілька криз одночасно. На противагу цьому політична наука має напрочуд

обмежений арсенал для дослідження множинних кризових уражень політичної системи. Виняток становить «кризовий синдром» модернізації.

Народження поняття «кризовий синдром» прийнято пов'язувати з працею колективу авторів (Дж. Коулмен, Дж. Лаполомбара, Л. Пай, С. Верба, М. Вейн) «Crisis and Sequences in Political Development» (1971 р.) під редакцією Л. Біндера [8]. Загальновизнаним є зведення уявлення про кризовий синдром до певної послідовності криз, що супроводжують модернізаційний процес. Якнайчастіше вказують на п'ять криз − ідентичності, легітимності, проникнення, участі та розподілу (іноді зосереджують увагу на трьох − легітимності, участі та кризи врегулювання конфліктів, використовують і схему із шістьох криз − проникнення, інтеграції, участі, ідентичності, легітимності, розподілу).

Поняття «кризовий синдром» має досить непросту наукову долю. Так, з одного боку − сорокарічна практика використання кризової схеми для аналізу особливостей переходів від традиційного до індустріального суспільства, ролі політичної еліти в «модернізації навздогін», аналізу етнополітичних загроз модернізаційним проектам, проблем адаптації нових цінностей до традиційних тощо [1; 7; 9; 11; 12].

З іншого боку − нищівна критика, започаткована одним з авторів твору «Crisis and Sequences in Political Development» С. Вербою. На його думку, запропонована концепція криз та подолання їх наслідків мала суттєву ваду, а саме − принципову неможливість відокремити причини криз від їх наслідків [13, с. 297]. Потрібно вказати на те, що сумніви стосовно доцільності використання поняття «кризовий синдром» не вщухли і до сьогодні [3].

Упереджене ставлення до кризового синдрому як схеми послідовності криз було похідним від особливостей самої теорії модернізації. На думку П. Штомпки, слабким місцем згаданої теорії є переконання в тому, що зміни: 1) однолінійні (тому менш розвинені країни повинні пройти той самий шлях, яким йдуть передові держави); 2) незворотні (неминуче ведуть процес розвитку до певного фіналу – модернізації); 3) мають поступовий, накопичувальний і мирний характер; 4) обов'язкові послідовні стадії, жодна з яких не може бути пропущена (наприклад, «традиційна − перехідна – сучасна»); 5) викликані ендогенними, іманентними причинами; 6) ведуть до прогресу, а модернізація несе загальне поліпшення соціального життя і умов людського існування [6, с.170-171, 172].

Саме цей фактор, на нашу думку, актуалізує необхідність пошуку таких теоретичних підстав для дослідження мультикризових явищ, які б були не тільки альтернативними вказаному підходу, а й дозволяли більш повно їх осмислювати.

В цьому контексті доречним є звернення до робіт Ю. Хабермаса. Так, у праці «Legitimation Crisis» (1973 р.) можна знайти відголос дискусій на тему долі кризового синдрому, де одним із завдань було спростування того, що кризи в модернізації не мають ні початку, ні кінця. Альтернативно пропонувалося виокремлювати кризи як об'єктивне явище й розрізнювати їх причини та наслідки. У роботі зазначалося, що дослідження модернізаційних перманентних криз має охоплювати зв'язок між системною інтеграцією і соціальною інтеграцією (де соціальна інтеграція проявляється в системі установ, пов'язаних спільними темами, а соціальні системи розглядаються як символічно структуровані життєві світи) [10, с. 4, 5].

У цих рамках кризовий процес набуває вигляду поступового наростання певних взаємозумовлених симптомів і є, власне, перманентним станом, де одна криза спричиняє іншу. Сутність кризового синдрому розкривається через вказівку на принципову відмінність природи криз традиційного та індустріального суспільства. У традиційних суспільствах кризи генеруються протиріччями між переконливістю заявлених системою норм і легітимністю, яка не може виправдати експлуатацію, класову структуру, привілеї, приватне привласнення соціально виробленого багатства.

У критичних ситуаціях традиційні суспільства розширюють контроль засобами експлуатації, фізичної сили, мобілізації, єднання. Тому кризи, як правило, є результатом проблем, що роблять необхідним зміцнення системи та здійснення репресивних заходів. Унаслідок такого «лікування» керівництво, у свою чергу, втрачає легітимність, а репресії

можуть довести до загострення класової боротьби. Такий стан суспільства остаточно загрожує соціальній інтеграції і може спричинити пошук нових підстав легітимності державного устрою.

Як видно, у традиційних суспільствах кризи з'являються лише тоді, коли проблеми не можуть бути вирішені в межах політичного простору, який є обмеженим принципом організації і тому виробляє небезпеки для системної інтеграції, що загрожують ідентичності суспільства.

На відміну від традиційного, в індустріальних ліберальних суспільствах кризи перетворюються на невід'ємну рису, оскільки існування капіталізму і демократії вимагає двох протилежних принципів соціальної інтеграції. Так, існування демократії вимагає збереження цілісності життєвого світу. В той самий час обмеження, що захищають «життєвий світ», а також вимоги легітимації, пов'язані з діями адміністративної системи, не повинні, по можливості, зачіпати рушійного механізму господарської системи, а саме − суспільного характеру виробництва та приватного привласнення надлишку.

На думку Ю. Хабермаса, модернізація взагалі є процесом, пов'язаним із кризами, які самі перетворилися в ньому на звичайне явище, оскільки він прискорює розвиток мобільного громадянського суспільства та капіталістичної системи господарювання [5, с. 59]. Найсильнішим каталізатором кризовості модернізаційного процесу є те, що «народ, від якого повинна походити державно-організована влада, не є суб'єктом, наділеним волею та свідомістю» [5, с. 65]. Системна специфіка ринку та адміністративної влади надає імперативам диференційованих економічних та управлінських структур переваг над політичною самоорганізацією суспільства.

Взагалі, розуміння того, що індустріальний спосіб виробництва несе в собі потенційні загрози, які каталізують кризи, з'явилося раніше, ніж поняття «кризовий синдром». Дж. Гелбрейт у роботі «Нове індустріальне суспільство» (1967 р.) відкрито писав про те, що панегірики досягнень капіталізму не враховують: по-перше, змін сутності держави, по-друге − набуття нового змісту політичною діяльністю, а по-третє − втрату суверенності особистості.

Зміну ролі держави Дж. Гелбрейт пов'язував із тим, що фактором виживання стала залежність індустріальної системи від «навіювання відповідних уявлень про стан, перспективи та завдання держави або загрози» [2, с. 464]. Те, що індустріальна система здатна отримати реакцію, що відповідає її потребам, перетворило державу на інструмент ведення бізнесу. Отже, держава регулює сукупний попит на продукти індустріальної системи, що і стає невід'ємною умовою її панування [2, с. 421, 423, 422]. Водночас на роль держави впливає залежність індустріальної системи від кваліфікованих кадрів, основним замовником яких виступає та сама держава.

Таким чином, кризи індустріальної доби спричиняються нестійкістю відносин між державою та підприємницькою корпорацією, закладених необхідністю балансування для того, щоб оминути панування держави над корпорацією або бізнесу над державою. Для подолання проблем необхідними є: 1) чітке розуміння дійсності та критичне ставлення до неї для забезпечення систематичної критичної перевірки переконань, що навіюються індустріальною системою; 2) політичний плюралізм, який забезпечує можливості захищати ідеї та прагнення тих, хто критикує [2, с. 524].

Ще одним чинником генерування криз виступає факт зміни сутності політичної активності. Це пов'язується Дж. Гелбрейтом із перевагою колегіальних відносин в індустріальну добу. Дійсно, вплив корпорацій як основних виробників індустріальної доби на соціум є фатальним: втрачається індивідуальна сила, необхідна для якісної політичної боротьби. Водночас кризовість додається через тотальну здатність індустріальної системи навіювати уявлення про існування непримиренного конфлікту для виправдання власного існування [2, с. 470]. Ще одна кризогенна складова є похідною від вказаного вище − втрата суверенності особистості через збільшення ваги політичного та рекламного навіювання [2, с. 458].

Ця тема знайшла продовження у сучасних дослідженнях множинних кризових станів. Найбільшою системністю відзначається підхід С. Переслєгіна (праця «Небезпечна бритва Оккама», 2011), де виміром аналізу слугує поняття «фаза розвитку», що характеризується типами діяльності, панівними соціальними інститутами, енергіями, що використовуються, швидкістю, демографічною динамікою, відносинами між соціосистемою та навколишніми екосистемами [4, с. 270].

Моделі фазових криз спираються на уявлення про соціосистему як форму існування, що визначається як економічна система, здатна до переробки інформації в інші форми ресурсів. Соціосистема відтворює чотири базових процеси – такі, як «освіта», «пізнання», «управління», «виробництво». Цим базовим принципам відповідають ілюзорні. Якщо базові принципи підтримуються будь-якою соціосистемою на будь-якій стадії свого існування, то ілюзорні залежать від цієї стадії. Соціосистемні кризи проходять такі етапи: 1) зростання суспільних протиріч; 2) суверенізація системи (окремі підсистеми припинять поводитися як частина цілого, виникає конфлікт інтересів між підсистемами, суспільна ефективність падає); 3) поява реліктів (ознак та відносин, притаманних для попередньої стадії розвитку суспільства); 4) спрощення з падінням різноманітності; 5) маргіналізація системи (руйнація найвищих, управлінських рівнів, вихід на управлінські ланки соціосистеми, які були раніше пригніченими та маргінальними); 6) у випадку подолання кризи розпочинається ускладнення системи [4, с. 274].

С. Переслєгін вказує на характерні риси фазових криз, які називає індикаторами. Так, фазова криза виникає тільки тоді, коли простір екстенсивного розвитку вичерпано, а світ-економіка є глобалізованою (фазовій кризі передує перехід межі у вигляді поширення глобалізації, яка повинна охопити всю територію і сприйматися як прагматично корисна) [4. с.275]. Для фазового переходу характерним є територіальне розмежування виробництва та споживання, проживання та діяльності, притаманне виникнення території, яку капіталізація перетворює на нерентабельну для будь-якої діяльності − антропустель [4, с. 277]. Фазова криза характеризується зміщенням соціосистемної рівноваги на користь тіньових та ілюзорних проявів (боротьба за контроль, упаковку та перепродаж) [4, с. 278]. Вона відрізняється амбівалентністю, тобто водночас є кризою надлишку та браку ресурсу. Кризі фазового переходу притаманна втрата спрямованості розвитку на тлі різкого зростання інтенсивності всіх форм руху [4, с. 280]. Пік попередньої фази розвитку переважає початок наступної.

Кризовий синдром набуває ознак сукупності криз, викликаних симетричними зрушеннями соціосистеми. Це проявляється в одночасній наявності в одних регіонах кризи закінчення індустріальної доби і розквіту цієї фази в інших. У сучасних умовах спостерігається множинність криз, спричинених різними процесами, а саме − модернізаційними, індустріальними та постіндустріальними. Кризи модернізації, як окремий приклад кризового синдрому, пов'язані з незбігом принципів розвитку традиційного суспільства, що базується на циклічному життєвому ритмі та лінійному розумінні часу індустріального суспільства [4, с. 68].

Для окреслення логічного завершення цього процесу вводиться поняття «фазовий бар'єр», що розглядається як етап у формі місцевої кризи, відмінність від якої проявляється в тому, що спроби знайти вирішення звужують простір рішень і заводять суспільство у воронку, з якої вже не існує виходу.

Сутність фазового бар'єру полягає в тому, що розплачуватися за отримання нових можливостей доводиться авансом. Першими кризовими явищами, що свідчать про наближення до фазового бар'єру, є падіння народжуваності, погіршення якості освіти, кадровий голод. Намагання подолати кризи за рахунок імпорту кадрів, навпаки, призводить до послаблення цивілізаційної ідентичності [4, с. 88].

Початковими симптомами фазового бар'єру є уповільнення розвитку з подальшим нарощенням випадкових ситуацій та катастроф, які з часом перетворюються на збої економічних, політичних та соціальних механізмів. Наступний етап характеризується різким

зниженням соціальної стійкості та розгортанням трендів, несумісних з існуючою фазою [4, с. 272, 273].

Якщо бар'єр буде подолано, то може бути розпочата нова фаза. У протилежному випадку суспільство буде відкинуте назад, і тоді фазова криза інституціолізується і стане способом життя наступних поколінь.

Важливою для розуміння природи множинних кризових уражень є вказівки на те, як саме фазовий бар'єр (як межа, спричинена відсутністю необхідного простору для розвитку індустріального виробництва) генерує кризи. Так, втрата масштабів управління спричиняє локальні кризи національної державності та сприяє заміні національної держави новою структурою − державою-ринком, державою-корпорацією [4, с. 102]. Проявом кризи управління є пошук нового типу державності (як його варіант розглядається ЕС, майбутнє якого пов'язане з боротьбою трьох незалежних компонент − постіндустріальної, індустріальної та традиційної) [4, с. 106].

Така риса фазового бар'єру, як зростання кількості керуючих елементів призводить до того, що прийняття рішень та процес узгодження позицій поглинає все більше ресурсу. Система втрачає зв'язок із реальним часом і перестає функціонувати як адміністративна через невідповідність швидкості прийняття рішень вимогам системи (процеси розвиваються в одному ритмі, а система працює в іншому) [4, с. 114].

Ще одна характеристика бар'єрної кризи – уповільнення технологічного прогресу − пов'язується з: 1) погіршенням людського матеріалу; 2) втратою соціумом змістовної зв'язності. Перший фактор є наслідком як демографічних реалій (збільшенням терміну життя і падінням народжуваності), так і дивергенції виробництва та споживання. Всі форми капіталу, в т.ч. людські, рушають до міст, де капіталізація є максимальною. А форми виробництва прямують туди, де капіталізація є мінімальною (де вода, земля та робоча сила найдешевші) [4, с. 300]. Другий фактор розглядається як результат змін характеру інформаційного середовища та падіння рівня освіти.

Цікаво, що глобалізація в цій концепції трактується лише як пошук виходу з індустріальної кризи − спроба проектного вирішення проблем скінченності земної кулі через оптимізацію логістики та усуспільнення ресурсів (робочої сили). Її ефективність триває досить недовго. Творення єдиного ринку праці, що дозволяє розвинутим країнам отримати доступ до необхідних людських ресурсів, водночас спричиняє нові кризові чинники – антропотоки, масштаби та значущість яких можна порівняти з великим переселенням народів. Реакцією на насилля стає відповідь тероризмом. У свою чергу, боротьба з тероризмом виправдовує збільшення юридичних обмежень, які самі обмежують продуктивність капіталізму. Спостерігається «ланцюг зворотного зв'язку»: збільшення контролю та регламентації призводить до наступного етапу кризи – падіння продуктивності капіталу та кризи його ліквідності [4, с. 184].

Таким чином, аналіз наукових досліджень, у поле зору яких потрапила проблема множинності криз, свідчить про те, що змінюються не тільки наші знання, а змінам підлягає й сам об'єкт досліджень. Це означає, що кризовий синдром модернізації із практикою його зведення до певної послідовності криз має суттєві методологічні вади: 1) відсутність врахування залежності кризових процесів від явищ більш високого рівня (напр., фазових бар'єрів); 2) розуміння того, що індустріальні та постіндустріальні процеси самі по собі генерують кризові явища; 3) кризовий синдром може бути станом патології, «зависання» системи, з подальшим відтворенням кризових явищ.

Література:

1. Балацька О.Б. Політична еліта в Україні в процесі демократичної модернізації / Олена Борисівна Балацька // Грані. − 2010. − №1 (69). Січень−лютий. − С. 132−136.
2. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество: Пер. с англ. / Джон Гэлбрейт. − М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига»; СПб.: Terra Fantastica, 2004. − 602 с. − (Philosophy).

3. Кутуев П. Сообщество ритуала модернизации: от логоса к культу / Павел Кутуев // Социология: теория, методы, маркетинг. − 2007. − № 3. − С. 106−127
4. Переслегин С. Опасная бритва Оккама / Сергей Переслегин. − М.: АСТ: Астрель, СПб.: Terra Fantastica, 2011. − 664 с. − (Philosophy).
5. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность: Московские лекции и интервью / Юрген Хабермас. − М.: АО «КАМІ» Издательский центр АКАДЕМИЯ, 1995. – 250с.
6. Штомпка П. Социология социальных изменений / Петр Штомпка / Пер. с англ.; под ред. В. А. Ядова. — М.: Аспект-Пресс, 1996. — 416 с.
7. Aklaev A. The Case of the Russian Federation Ethnopolitical Legitimacy and in the Early 1990s. Ethnic Conflict Management / Airat Aklaev // Berghof Occasional Paper. Berghof Research Center for Constructive Conflict Management. − 1996. − № 9, June. – P. 1−81.
8. Crisis and Sequences in Political Development / Ed. By L. Binder. – Princeton: Princeton University Press, 1971. – 320 p.
9. Dibua I. J. Modernization and the Crisis of Development in Africa: the Nigerian experience / Jeremian I. Dibua. − Aldershot: Ashgate, 2006. − 388 p.
10. Habermas J. Legitimation Crisis / Jurgen Habermas. – London: Heinemann Educational Books Ltd, 1973. – 164 p.
11. Sharabi H. Modernity and Islamic Revival / Hisham Sharabi // Contention. − 1992. − №2/1. − P. 127−138.
12. Strpic D. The Issues for 1999 and Paradigms for the Millenium / Dag Strpic // Politika misao. − 1998. − Vol. XXXV. − № 5. − P. 210−220.
13. Verba S. Sequences and Development / Sidney Verba / [Crises and Sequences in Political Development / Ed. By L. Binder]. − Princeton: Princeton University Press, 1971. − P. 283−316.

Шутов Роман Вікторович,
аспірант, відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

УДК:327: [(070=379.8): 159](477)

АГЕНТИ ЗОВНІШНІХ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ВПЛИВІВ В УКРАЇНІ: СПРОБИ ЗАГАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

В статті здійснено огляд моделей залучення українських організацій та інституцій до співпраці з суб'єктами зовнішніх інформаційно-психологічних впливів, визначено чинники, що сприяють їх залучення в якості агентів впливу. Дослідником надані рекомендації щодо державної політики з метою утримання цих інституцій від участі в інформаційно-психологічних операціях та мінімізації негативних наслідків цієї участі для інформаційної безпеки України.

Ключові слова: *інформаційний простір, державна політика, інформаційна політика, національна безпека, зовнішні інформаційно-психологічні впливи, агенти інформаційно-психологічних впливів.*

В статье проведен осмотр моделей привлечения украинских организаций и институций к сотрудничеству с субъектами внешних информационно-психологических влияний, определены факторы, содействующие их привлечению в качестве агентов влияния. Исследователем предложены рекомендации касательно государственной политики с целью воздержания данных институций от участия в информационно-психологических операциях и минимизации негативных последствий такого участия для информационной безопасности Украины.

***Ключевые понятия**: информационное пространство, государственная політика, информационная політика, национальная безопасность, внешние информационно-психологические влияния, агенты информационно-психологических влияний.*

The author reviews the models of engagement of Ukrainian organizations and institutions into collaboration with the actors of foreign psychological influences, draws the factors that enhance their engagement as agents of this influence. The recommendations to state policy are given to hold these institutions from participation in psychological operations and minimize the negative consequences of this participation for information security of Ukraine.

***Key words:** information space, state policy, information policy, national security, foreign psychological influences, agents of psychological influences.*

Стрімке підвищення ролі інформації в житті суспільства створює нові можливості для дестабілізації ситуації в державі. З огляду на це вагомим чинником формування державної політики в інформаційній сфері стає вплив закордонних суб'єктів на інформаційне середовище держави. Одним з пріоритетних завдань, що постали сьогодні перед політичною наукою, є розробка механізмів захисту, які б відповідали сучасним загрозам, що їх зумовлюють інформаційні процеси, і в той же час не суперечили демократичним імперативам свободи слова та економічної діяльності, інформаційної відкритості суспільства.

При аналізі зовнішніх інформаційних впливів в сучасній Україні особливе місце необхідно приділити діяльності агентів впливу. Специфіка їх полягає в тому, що будучи, як і суб'єкт, активною ланкою інформаційного впливу, вони перебувають на території України, є частиною українського соціуму, існують в площині українського правового поля. Отже, держава може прямо чи опосередковано впливати на агентів зовнішніх інформаційних впливів, тим самим контролюючи їх діяльність.

Об'єктом дослідження є національний інформаційний простір як середовище реалізації державної політики національної безпеки.

Предметом дослідження є агенти зовнішніх інформаційно-психологічних впливів як складові елементи механізму реалізації інформаційно-психологічних впливів.

Варто відмітити, що нами не було виявлено будь-яких ґрунтовних спроб аналізу агентів зовнішніх інформаційних впливів у вітчизняній науці. Оскільки факт існування і діяльність агентів не могла уникнути уваги дослідників, то вони в тих чи інших контекстах торкалися цієї проблеми, аналізуючи моделі спеціальних інформаційних операцій (О. Литвиненко), методи інформаційних воєн (Г. Почепцов), проблеми інтеграції національних меншин в український соціум (М. Вавринчук, М. Панчук). Деякі з них використовували для цього саме цей термін (М. Присяжнюк, Я. Жарков), дехто використовував інші: «п'ята колона» (О. Литвиненко), «імперські медіа» (В. Карпенко), їх розглядали як один з каналів впливу (Г. Почепцов). На нашу думку, яка збігається з позицією ряду інших дослідників, використання терміну «агенти» є найбільш влучним, оскільки за аналогією допомагає зрозуміти ряд принципових аспектів, що відрізняють їх від інших елементів механізму зовнішнього інформаційного впливу.

Агенти зовнішнього інформаційного впливу – це громадяни, групи громадян або інститути всередині країни, які активно створюють та поширюють інформаційний продукт, мета та зміст якого відповідає завданнями зовнішнього інформаційного впливу та сприяють досягненню ним свого результату.

Необхідно розділяти такі структурні елементи механізму впливу, як його суб'єкт та агент. *Суб'єктами* зовнішніх інформаційних впливів ми називаємо закордонні держави (в особі владних органів), інституції, іноземних громадян, які активно створюють та поширюють інформаційний продукт, який потрапляє до інформаційного простору України, призводячи до змін у свідомості чи підсвідомості громадян України. Суб'єкт є ініціатором і активним рушієм впливу, а агент сприяє поширенню цієї інформації в українському

суспільстві та власними діями допомагає суб'єктові реалізувати власні інтереси на території України. Так само агент не є *каналом* поширення інформації, оскільки канал є за своєю сутністю тільки сукупністю засобів і може набувати суто технічних форм (ЗМІ, Інтернет) або мати вигляд соціальних процесів (особисте спілкування, освіта), канал не є виробником інформаційного продукту. Натомість, агент є інституцією, особою або групою осіб, має мотивацію участі в процесі впливу, створює власний продукт та використовує для його поширення доступні йому канали.

В межах данного короткого огляду ми пропонуємо більш детально зосередитись на вітчизняних секторах та окремих інституціях, які виявляються найбільш схильними до участі в закордонних інформаційно-психологічних операціях в якості агентів, виявити основні чинники, що сприяють цій схильності, та спробувати окреслити основні напрями державної політики, які могли б привести до мінімізації можливостей використання українських суб'єктів з метою завдання шкоди інформаційній безпеці держави.

Засоби масової інформації. ЗМІ зазвичай виступають каналом поширення інформації, в рамках своєї регулярної діяльності поширюючи інформаційний продукт закордонного виробництва. Проте в Україні спостерігаються і такі факти, коли мас-медіа стають активними виробниками і поширювачами інформації в межах інформаційного впливу ззовні. Так, газета «2000» та її головний редактор Сергій Кічігін цілеспрямовано просувають в Україні російську мову, газета «Русское слово Севастополя» поширює проросійські настрої та веде відповідну пропагандистську роботу в Севастополі, «Наше Радіо» з січня 2009 року випускає цикл передач, присвячених проектам Європейського Союзу за фінансування ЄС, Міжнародний фонд «Відродження» та Посольство США в Україні мають окремі лінії грантової підтримки ЗМІ, що впливає на зміст інформаційної діяльності цих медіа. В пресі Сходу та Півдня України часто можна зустріти тенденційні публікації, в яких необ'єктивно та в емоційних тонах висвітлюються неоднозначні питання національної історії в ключі, який співпадає зі стратегією інформаційно-психологічного впливу Росії.

Багато сказано про економічну вразливість як передумову залежності їх від спонсорів. В умовах відсутності державної протекціоністської політики сектор друкованих ЗМІ в Україні залишається економічно вразливим. Високі ціни на папір зумовлюють нерентабельність більшості українських газет і журналів. Рентабельним в нашій державі може бути видання накладом більше 100 тисяч примірників – а таких одиниці, в середньому ця цифра складає 3000–4000 примірників. Ані держава, ані вітчизняний бізнес практично не контролюють телевізійний простір. Український сегмент Інтернету зростає надто недостатніми темпами. Російські Інтернет-джерела залишаються головним постачальником інформації для українців у всесвітній мережі: за даними Gemius Україна, у серпні 2010 року найбільше активних користувачів мали російський mail.ru та український сегмент російського «Яндекса» yandex.ua (джерело: Gemius Ukraine, gemiusAudience, серпень 2010, [1]).

Не варто забувати, що не в останню чергу контент медіа залежить від редакційної політики. У випадках, коли редакція співчуває суб'єкту зовнішнього впливу, поділяє та підтримує установки, які він поширює, вона може активно підключитися до поширення цих ідей в Україні. Так залучення ЗМІ як агентів відчасти є як причиною, так і наслідком інформаційно-психологічних впливів.

Враховуючи це, а також належність ряду впливових українських ЗМІ до іноземних медіа холдингів, часто важко визначити в кожному конкретному випадку, чи ЗМІ діє як канал, чи як агент. Так, насиченість українських телеканалів «Інтер» та «1+1» російським ідеологізованим продуктом може бути викликано як одним, так і іншим, хоча більш доцільно визнати, що ці два чинники діють у комплексі.

Бізнес-структури зі сфери виробництва, торгівлі, послуг. Як агенти впливу вони цікаві тим, що використовують як канал психологічного впливу не стільки медійні засоби, скільки власну продукцію. Так, в Україні виробляється Coca-Cola, в усіх великих містах діють заклади McDonald's, українські продюсерські кампанії переносять закордонний

формат у вітчизняний шоу-бізнес, українці відвідують семінари Forex, українські поліграфісти пропонують учням зошити з зображенням героїв закордонних фільмів, українські видавці популяризують фен-шуй та інші світоглядні течії, чужі для української культури, тільки для поширення своєї продукції відповідного змісту.

Причини такої ситуації є суто економічні і полягають вони в низькій конкурентоспроможності українського виробника, який міг би запропонувати автентичний продукт як потужну альтернативу закордонному. Ситуація, яку ми маємо наразі, загрожує витісненням українського автентичного продукту з обігу, «відмиранням» українських традицій. Це знову нагадує нам про те, що процеси в інформаційній площині не тільки впливають на політичну та економічну системи, а й зазнають потужного впливу від інших сфер суспільства, і вирішення проблем в інформаційному середовищі вимагає зокрема чіткої стратегії економічної політики держави.

Церква. Церква в Україні, особливо в західних регіонах, є потужним чинником впливу на громадську думку. В сільських громадах батюшка є завжди однією з найавторитетніших персон, і його думка є завжди впливова.

Церква несе в собі потужний заряд ідеології не тільки релігійного, а й національного, культурно-цивілізаційного, політичного характеру. Церква є одним з основних чинників формування національної та цивілізаційної ідентичності. Так, прихожани Української Православної Церкви Московського Патріархату долучаються до російської церковної та культурної традиції, переймають відповідне бачення політичних та історичних процесів, прив'язуються до російськомовного середовища. Прихожани Католицької церкви відповідно долучаються до західної традиції, зокрема польської. Можна говорити про інші, дрібніші релігійні групи (протестантські, будистські, євангелістські та інші), які теж несуть заряд чужоземної культури та традиції.

З огляду на останні події, особливе занепокоєння викликає активна підтримка Православної Церкви в Росії ідеологічної політики Кремля, про що ми говорили в попередньому розділі. Наразі УПЦ МП проводить активну політику, спрямовану на поширення російської національної ідентичності серед етнічних українців та насадження відповідних ідеологічних концептів. А як відомо, Московському Патріархату належить майже 70% всіх православних громад України, і її прихожанами вважають себе 18,3% громадян України [8, 65-66]

Організації громадянського суспільства, які в Україні перебувають у стані перманентного «фінансового голоду». Філантропія в Україні тільки починає розвиватися, в той час як самі громадські організації не володіють достатніми навичками локального фандрейзингу. Грантові програми з державного та місцевого бюджету впроваджуються рідко, робота з державою як донором зазвичай переобтяжена бюрократичними процедурами та надто ускладненою звітністю. Через це більшість організацій орієнтується на роботу з міжнародними донорами.

За даними дослідження Творчого центру ТЦК [7, 42], в 2010 році з усього обсягу коштів, що їх залучили українські НУО до своєї діяльності, 43% надійшло від зарубіжних донорів, при чому з 2002 року спостерігається стійка тенденція до зростання цієї частки. Як правило, однією з умов надання донорської допомоги є інформаційний (медійний) супровід проектів, що виконуються; протягом 2000-2010 років активно підтримувалися проекти, що містили в собі проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, навчання для різних категорій населення (в тому числі представників медіа та органів влади), навчальні візити за кордон (в першу чергу в країни Європейського Союзу). Активно ця робота здійснюється в межах європейських проектів транскордонної співпраці, європейського волонтаріату; проекти польських організацій, спрямовані на навчання українських ОГС, підтримуються Міністерством закордонних справ Польщі; візити молодих українців до Росії підтримує Фонд «Русский мир». Ряд держав підтримує грантами організації, створені для поширення їх мови та культури серед українців (мережа євроклубів, «Французький Альянс», Товариство румунської молоді ім.Емінеску, Українська академія русистики та інші).

Чорноморський Флот Російської Федерації – потужний агент закордонного інформаційно-політичного впливу, окремий від всіх інших категорій. Унікальна ситуація, коли всупереч Основного Закону України на її території перебуває іноземна військова база. В силу історичних обставин, зокрема складних подій у 1991-1993 роках, недостатньої дипломатичної активності нашої держави у 1993-2010 роках, а потім ще й грубих помилок української влади у 2010 році Чорноморський Флот досі перебуває і ще протягом багатьох років залишатиметься в Севастополі, Серед інструментів інформаційно-психологічного впливу варто відмітити особливе місце Чорноморського Флоту, який базується в Севастополі. Не будучи навіть каналом поширення інформації, флот відіграє потужну символічну роль, яка підтримує критичну масу громадян з російською національною та державною ідентифікацією, цементує в масовій свідомості всіх українців та росіян міфи щодо «Севастополя – міста російської слави», «історичної помилки», «російських територій під владою інших держав». Спостерігачі свідчать про зв'язок командування Флоту з екстремістськими організаціями Криму, фінансування антиукраїнської пропаганди від імені громадських організацій та політичних партій, що категорично заперечується російськими посадовцями. Президент України В. Ющенко визначив Чорноморський Флот у Севастополі «фактором дестабілізації» (прес-конференція 16 лютого 2010 року), В. Горбулін та О. Литвиненко характеризують політику Москви по відношенню до Криму «створенням зони контрольованої нестабільності» [2]. Маємо підстави стверджувати, що ця діяльність проводиться в тісній координації з роботою відомств, що відповідають за зв'язки з співвітчизниками.

Політичні партії в сучасній Україні також часто демонструють схильність до виконання агентських функцій. Основна риса політичної партії як суспільного інституту полягає в її меті – отримання, утримання та реалізації політичної влади. Реалізовуючи цю мету, партії входять в протиборство одна з одною, і їх діяльність у часовому проміжку між виборами полягає в пошуку додаткових переваг над опонентами.

«Деякі з партій дозволяють собі неприховано вести пропаганду насильства, вбивати клин на національно-мовному грунті, демонструвати власну готовність до збройних конфліктів, порушення суверенітету і цілісності держави, – пише український дослідник М. Дмитренко. – Усе це дехто намагається трактувати як вияв демократії, хоча людство вже має гікий досвід того, чим така «демократія» закінчується.» [3, 171] В країнах стабільного політичного розвитку, де державницька (якщо не національна) ідея є достатньо сильною для об'єднання населення в політичну націю, можливості партій такого штибу не є широкими. Натомість українське суспільство, перебуваючи в стані глибокої ідеологічної кризи та ерозії національної свідомості, пропонує таким структурам широке поле для дії.

Найбільш активними наразі залишаються політичні партії проросійського спрямування. Так, зв'язки з Росією демонструють Прогресивна соціалістична партія України, Партія «Родина», Слов'янська партія, партія «Вітчизна»; партія «Російська єдність» веде в Криму відверту пропаганду антиукраїнського та російсько-мілітаристського характеру. Українські аналітики стверджують про фінансову підтримку цих партій з боку Росії; хоча ці факти не є доведеними, потужність їх ресурсів змушує замислитися над їх джерелами (в першу чергу «Російська єдність», яка в 2010 році заповнила весь Крим рекламними бордами пропагандистського характеру). В будь-якому випадку ці партії агресивно просувають ідеї, що відповідають новій російській інформаційно-психологічній стратегії щодо України.

Іншим представником політичного спектру, інформаційна політика якого діє паралельно з російським впливом, є Комуністична партія України. Партія Регіонів, яка протягом 2004-2010 років демонструвала аналогічну активність, з обранням Віктора Януковича Президентом України стала більш поміркованою в цьому відношенні. У 2010 році ми стали свідками унікального явища, коли провідником закордонного ідеологічного впливу став міністр освіти і науки України.

Буде помилкою стверджувати, що в політичному спектрі України присутні тільки російські агенти, хоч вони й є найактивнішими. Так, діють політичні партії проугорського

спрямування; зокрема, в 2010 році до Закарпатської обласної ради увійшли представники Демократичної партії угорців України та КМКС «Партія угорців України». В 2004 році провідниками інформаційно-психологічного впливу з боку США, Сербії, Грузії виступали ряд партій «помаранчевого табору».

Отже, навіть загальний огляд потенційних та реальних агентів зовнішніх інформаційно-психологічних впливів приводить до висновку, що державна політика з мінімізації негативних наслідків їх залучення до інформаційно-психологічних операцій закордонних суб'єктів та створення несприятливих умов для цієї співпраці вимагає комплексного підходу, координації дій державних органів у сферах управління інформаційними, політичними, економічними процесами.

Основними напрямами цієї політики повинні стати:

1. Визначення стратегії державної інформаційної політики, і в першу чергу її змістовного наповнення, яка має бути спрямована на виведення з дискусійної площини тих установок і цінностей, які повинні бути апріорними для українського суспільства. Маються на увазі цінності державності, традиції, громадянських свобод та демократичного устрою, гуманізму, толерантності та патріотизму. Ця стратегія може і повинна бути реалізована через інформаційну діяльність органів влади, послідовну зовнішню політику, створення відповідного вітчизняного інформаційного продукту, а також через систему освіти.
2. Сприяння вироблення власного інформаційного продукту, близького до споживача: розробка стратегій та реальне державне фінансування програм розвитку кінематографу та книговидання, протекціоністська політика по відношенню до національних ЗМІ, підтримка ініціатив бізнесу щодо виробництва продукції українського змісту. Корисним в цьому відношенні може бути досвід Канади та Франції.
3. Недопущення обмеження ареалу обігу української мови та україномовного сектору вітчизняного інформаційного простору.
4. Підвищення присутності держави в секторах, найбільш схильних до співпраці з суб'єктами зовнішніх інформаційних впливів: посилення співпраці з організаціями громадянського суспільства, фінансування проектів ЗМІ, залучення до конструктивного діалогу церков та організацій національних меншин.
5. Цілеспрямоване вирішення проблеми Чорноморського флоту Російської Федерації: дипломатичні дії, спрямовані на забезпечення дотримання законів України та україно-російських угод російськими військовими на території України, а також на недопущення пролонгації терміну перебування флоту в Севастополі.
6. Запровадження реальних механізмів притягнення до відповідальності за порушення державного законодавства щодо інформаційної діяльності (публікація наклепів та неправдивої інформації, антидержавні заклики, пропаганда міжетнічної, міжконфесійної та іншої ворожнечі та нетерпимості).

Проблема агентів зовнішніх інформаційно-психологічних впливів у системі забезпечення інформаційної безпеки України потребує детального аналізу і розробки моделей державної політики по відношенню до кожного з зазначених секторів. Більш ґрунтовного дослідження вимагають чинники та тенденції співпраці кожного з типів агентів з суб'єктами інформаційно-психологічних операцій, побудови реальної моделі середовища, в якому ці операції здійснюються, і відповідно розробка конкретних заходів, які може вдіяти держава виходячи з її реальних ресурсів та можливостей в сучасних умовах в Україні.

Література:

1. Gemius Audience [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.audience.com.ua/. – Заголовок з екрану.
2. Горбулін В., Литвиненко О. Великий сусід визначився. Що Україні робити далі? // Дзеркало тижня. – 2009. – 19 – 25 вересня. – С. 5.
3. Дмитренко М.А. Суспільні трансформації та політичні аспекти загроз національній безпеці України: Монографія. – К.: Видавництво «Знання України», 2006. – 348 с.

4. Довідник донорських організацій та благодійних програм, що підтримують діяльність ОГС в Україні / Творчий центр ТЦК; упоряд.: Паливода Л. та ін. – К.: 2009. – 156 с.
5. Друзенко Г. Геополітика від Патріарха: Царство Небесне vs Руський Світ // Дзеркало тижня. – 2009. – 14 – 20 листопада. – С. 5.
6. Литвиненко О.В. Спеціальні інформаційні операції. – К.: НІСД, 1999. – 148 с.
7. Паливода Л., Голота С. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002-2010 роки: Звіт за даними дослідження. – К.: ТОВ «Видавничий Дім «КуПол», 2010. – 118 с.
8. Хмільовська О.В. Основні тенденції розвитку православ'я в Україні в контексті національної безпеки // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 4. – С. 64 – 70.

Ярмистий Максим Миколайович
заступник начальника Управління-начальник відділу юридичного забезпечення та законопроектної експертизи Державного комітету України у справах національностей та релігій

УДК 325.54:341.215.43

ФОРМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Враховуючи демократичні принципи побудови Української держави, автором статті аналізуються форми правового регулювання міграційних процесів в Україні, визначається необхідність їх подальшого удосконалення у зв'язку із необхідністю неухильного дотримання основних свобод, зокрема, на пересування, вільний вибір місця проживання, вільний в'їзд і виїзд з країни.

Ключові слова: *міграційні процеси, міграційна політика, форма правового регулювання, державне регулювання, міграція.*

Учитывая демократические принципы построения Украинского государства, автором статьи анализируются формы правового регулирования миграционных процессов в Украине, определяется необходимость их дальнейшего совершенствования в связи с необходимостью неукоснительного соблюдения основных свобод, на передвижение, свободный выбор места жительства, свободный въезд и выезд из страны.

Ключевые слова: *миграционные процессы, миграционная политика, форма правового регулирования, государственное регулирование, миграция.*

Given the democratic principles of the Ukrainian state, the author of the article analyzes the forms of legal regulation of migration processes in Ukraine, defines the need for their further improvement with regard to the necessity of strict observance of fundamental freedoms, in particular, movement, free choice of residence, free entry and exit the country.

Key words: *migration, migration policy, a form of regulation, government regulation, migration.*

У період зміни політичної еліти в країні набирає ваги питання щодо подальших кроків нової влади у сфері формування та подальшого вдосконалення міграційної політики в Україні. Тому надзвичайно гострим повинно бути розуміння того, що без визначення чітких форм правового регулювання міграційних процесів формування та подальша реалізація міграційної політики в Україні буде неможливою. Дослідження вказаної тематики є надзвичайно актуальним, оскільки дозволить охарактеризувати існуючі форми правового регулювання міграційних процесів в Україні.

Проблеми регулювання міграційних процесів є багатогранним явищем, яке потребує комплексного дослідження. З даної проблеми можна виділити основні дослідження

науковців Чеховича С.Б. [10], Мосьондза С.О. [3], Бандурка О.О. [1], Гаврушко Ю.Ф. [2]. Проте слід звернути увагу, що дані дослідження, як правило, проводяться науковцями з правової точки зору, тому на думку автора, необхідно звернути увагу і на політичну складову зазначеної теми, що дозволить більш ширше підійти до розуміння існуючих форм правового регулювання міграційних процесів.

Метою статті є визначення основних форм правового регулювання міграційних процесів на сучасному етапі розвитку країни та обгрунтування необхідності їх еволюції, що визначається євроінтеграціним та глобазілаційним контекстом політичного процесу

Характеризуючи форми правового регулювання міграційних процесів, нам необхідно з'ясувати, що розуміється під цим терміном. Механізм правового регулювання – це узята в єдності система політико-правових засобів, способів (методів) і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок [8, 257–258]. Дане визначення з теорії права можна використати і з метою висвітлення сутності міграційних процесів у політичному аспекті. Поняття форми як складової частини механізму правового регулювання використовується в теорії для розкриття взаємодії різних елементів правової системи, за допомогою яких здійснюється регулятивний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування [3].

Форма правового регулювання (в політичному аспекті) – це зовнішнє вираження політичного рішення, що прийнято з метою реалізації державної політики у відповідній сфері суспільних відносин суб'єктом владних повноважень.

Оскільки у наукових працях немає чіткого переліку форм правового регулювання міграційних процесів, то автор статті вважає за необхідне використати для формування зазначеного переліку 11 умовних форм державного регулювання міграційними процесами. Кожна із запропонованих форм створює умови для досягнення конкретної мети, і по мірі їхнього здійснення в своїй сукупності вони і забезпечують функціонування держави у сфері міграції. Отже, доцільно виділити наступні форми державного регулювання міграційними процесами:

1.*Створення нормативної бази для правового регулювання міграції в Україні.* Незважаючи на досить широкий перелік нормативно-правових актів, що діють в Україні, для досягнення поставленої мети необхідно вирішити питання щодо розроблення нормативно-правових актів, які б відповідали сучасним умовам розвитку держави та вкрай необхідних для регулювання державної діяльності у сфері міграції. В даний час у цій сфері правову базу складають:

- Конституція України;
- закони України («Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців», «Про імміграцію», «Про державний кордон України», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо боротьби з нелегальною міграцією»);
- укази Президента України («Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності» [7], «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади»);
- постанови Кабінету Міністрів України («Про Правила в'їзду іноземців в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію», «Про запровадження нового порядку оформлення візових документів для в'їзду в Україну», «Правила оформлення і видачі паспортів громадянина України для виїзду за кордон і проїзних документів дитини, їх тимчасового затримання та вилучення»);
- відомчі нормативно-правові акти («Порядок оформлення і видачі дипломатичними представництвами та консульськими установами України паспорта громадянина України для виїзду за кордон», «Про затвердження Тимчасової інструкції про оформлення документів, необхідних для вирішення питань про надання, втрату, позбавлення статусу біженця», «Про затвердження Положення про пункти тимчасового розміщення біженців та Правил проживання у пункті тимчасового розміщення біженців» та інші).

Крім того, тривалий час відбувається обговорення проблеми розробки та прийняття наступних законопроектів: «Про основні засади державної міграційної політики України» [6], «Про Державну міграційну службу України» [5], «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [4] та інші.

У розробці проектів нормативно-правових актів, поряд із новоствореною Державною міграційною службою [9], що виступатиме в якості відповідального державного органу за формування міграційної політики в країні, до зазначеної роботи, на думку автора, необхідно залучати інші зацікавлені органи виконавчої влади та інститути громадянського суспільства. Крім того, важливим етапом створення нормативної бази для правового регулювання міграції в Україні повинно бути обговорення підготовлених проектів у відповідних науково-дослідних організаціях із залученням зарубіжних фахівців та за результатами опрацювання винесено на розгляд широкої громадськості.

2.*Розробка міграційного плану розвитку держави (стратегії, концепції, програми).* Однією з найважливіших форм державного регулювання міграційних процесів є розробка міграційного плану (стратегії, концепції, програми) розвитку держави – комплексного проекту дій по реалізації державної міграційної політики. Його учасниками виступатимуть органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. Координуюча роль у розробці міграційного плану (стратегії, концепції, програми) повинна належати Державній міграційній службі України. План (стратегія, концепція, програма) повинен розроблятися на підставі прийнятих і діючих нормативно-правових актів з врахуванням існуючої міграційної ситуації та її перспектив, а також особливостей соціально-економічного і політичного розвитку України.

Значення цієї форми державного регулювання міграційних процесів є беззаперечним, оскільки, єдиний підхід у реалізації державної міграційної політики, сприятиме чіткому обліку міграційних потоків та контролю за міграційною ситуацією в України, та відповідно забезпечить ефективне управління міграцією, зокрема шляхом прийняття узгоджених з інтересами суспільства політичних рішень.

3.*Чіткий розподіл повноважень між державним органом у справах міграції та державними органами, що покликані забезпечити реалізацію державної міграційної політики.* Відповідно до Указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» створено Державну міграційну службу України та покладено функції з реалізації державної політики з питань громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, а також у справах міграції в межах визначених законодавством про біженців [9].

4.*Підготовка спеціалістів для роботи з мігрантами.* Зазначена форма державного регулювання міграційними процесами вимагає системного підходу до проблеми професійної підготовки спеціалістів органів виконавчої влади, пов'язаних з формуванням міграційної політики та вирішенням міграційних питань.

До системи навчання спеціалістів необхідно залучити, поряд із вітчизняними силами, міжнародні організації – Представництво ***Управління Верховного комісара*** ООН у справах біженців, Міжнародну організацію з міграції (МОМ) та інші. У якості способів досягнення мети варто передбачити: організацію учбово-методичних центрів (для методичного забезпечення професійної підготовки кадрів галузі); використання діючих освітніх установ у системі підготовки кадрів для державної служби; створення навчальних центрів в Автономній республіці Крим; підготовка кадрів при організації допомоги мігрантам у надзвичайних ситуаціях (організація груп добровольців-психологів, соціологів, медичних працівників, працівників дитячих установ, соціальних працівників і інших фахівців); випуск інформаційно-довідкових бюлетенів, коментарів до правових актів з проблем міграції, методичних рекомендацій і посібників [1].

5. *Формування єдиної системи обліку даних по існуючих потоках мігрантів.* Дана форма державного регулювання міграційними процесами забезпечить проведення

прогнозних розрахунків (як короткострокових так і довгострокових), експертних оцінок та інших статистичних досліджень.

До єдиної системи обліку даних по існуючих потоках мігрантів необхідно також включити дані як з існуючих систем обліку так і з тих що формуватимуться і будуть забезпечувати належний аналіз міграційної ситуації в Україні. Так, зокрема, до єдиної системи обліку даних по існуючих потоках мігрантів необхідно включати:

– інформацію, яка акумулюється посольствами (консульствами) України;

– інформацію про переміщення мігрантів в середині країни;

– інформацію про в'їзд і виїзд, зовнішню міграцію в цілому;

– інформація про ринки праці за кордоном і всередині країни;

– інформація про процеси переміщення біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту (шукачів притулку).

Проте, реалізуючи вказану форму державного регулювання міграційними процесами, необхідно суворо дотримуватись Конституції України та міжнародних договорів, з метою недопустимості порушення основних прав та свобод людини.

6.*Допомога трудовим мігрантам.* Важливою формою державного регулювання міграційними процесами є допомога трудовим мігрантам. Вона забезпечується різними способами. Одним із способів є організація та забезпечення виїзду за кордон осіб, з метою проходження стажування у відповідних міжнародних підприємствах, установах, організаціях для застосування набутого за кордоном досвіду в інтересах України. Пропозиції для досягнення цієї мети повинні розроблятися органами виконавчої влади, підприємствами, науково-дослідними і навчальними установами, громадськими організаціями та об'єднаннями. Крім того, повинні створюватись умови для безперешкодного виїзду на роботу за кордон будь-якому громадянину України та надання йому необхідної допомоги при подальшому його там перебуванні.

Незважаючи на те, що протягом останніх років підписано та ратифіковано низку міждержавних угод з питань працевлаштування та соціального захисту громадян України за кордоном, а саме угоди про взаємне працевлаштування з урядами Чеської та Словацької Республік, а також В'єтнаму, про гарантії в галузі пенсійного забезпечення з урядом Республіки Білорусь, про співробітництво у галузі соціального забезпечення з Королівством Іспанією та з урядом Естонської Республіки та іншими, досить часто зустрічаються випадки нелегальної трудової міграції в перелічених країнах [2].

7. *Формування внутрішньої міграції в Україні.* Враховуючи, що внутрішня міграція поділяється на сільську, міську та регіональну, що характеризується переміщенням осіб між селом та містом або між областями з різною метою (працевлаштування, зміна місця проживання та ін.), наслідком таких міграцій є територіальне переміщенні одного з головних ресурсів виробництва – робочої сили. Тому формування внутрішньої міграції є досить значущою формою державного регулювання міграційними процесами, що дозволяє забезпечити споживчий обмін між регіонами з використанням ринку товарів та послуг.

8. *Міжнародне співробітництво України з питань міграції.* Ця діяльність України багатогранна, різнобічна і надзвичайно складна. Вона визначається декількома рівнями, кожний із яких є важливим і складним.

Вищий рівень – співробітництво з міжнародними організаціями та іншими державами в рамках ООН по виробленню міжнародної політики. Участю в засіданні Генеральної Асамблеї ООН, Раді Безпеки ООН, Економічній і Соціальній Раді ООН, і Комітетів ООН по правах людини діяльність України не обмежується. Україна бере участь як у міжнародних, міждержавних, так і у неурядових організаціях, у тому числі в Міжнародній організації Праці, Міжнародній Організації Міграції, Організації з безпеки і співробітництва в Європі і багатьох інших. Ця діяльність України спрямована на:

– регулювання міграційних потоків в Україну на міждержавному рівні, шляхом укладення відповідних договорів та угод;

– залучення України у світовий міграційний процес для участі та діяльності міжнародних організації з питань міграції;

– взаємодія з міграційними службами іноземних держав з метою захисту прав населення, етнічно пов'язаного з Україною;

– встановлення і розвиток ділових контактів з спілками підприємців країн-імпортерів робочої сили;

– розроблення системи заходів для підтримки української та інших україномовних діаспор зарубіжних країн з метою збільшення їх внеску в розширення і зміцнення політичних і економічних зв'язків цих держав з Україною.

9.*Робота з неурядовими організаціями з питань міграції.* Одним з найважливіших напрямів цієї діяльності органів державної влади є залучення додаткових коштів для розв'язання проблем міграції. Вони повинні сприяти добродійним організаціям і фондам у наданні прямої допомоги мігрантам, у першу чергу – соціально-незахищеним категоріям, а також брати участь у розробленні механізму ефективного залучення коштів вітчизняних приватних фондів для реалізації міграційних програм, шляхом створення системи пільг у їхньому оподаткуванні і кредитуванні.

Не менш важливе значення має діяльність органів державної влади по створенню разом з професійними спілками механізму захисту трудових та соціальних прав мігрантів. Вони повинні сприяти мігрантам в організації ними суспільних об'єднань з метою розвитку їхньої самодіяльності і самозабезпечення.

Не залишаються осторонь і релігійні організації. Органам державної влади необхідно залучати їх до реалізації адаптаційних програм, по здійсненню мігрантами права на свободу релігійних переконань, до обслуговування пунктів первинного прийому і центрів тимчасового розміщення мігрантів, організації допомоги в стаціонарних установах соціального обслуговування.

Важливою також повинна бути співпраця органів державної влади з громадськими організаціями з метою обговорення державних ініціатив у сфері формування міграційної політики, зокрема залучення громадських організацій до обговорення нормативно-правових актів у сфері міграції.

10. *Забезпечення необхідних санітарно-епідеміологічних умов у відношенні мігрантів.* З цією метою в територіальних одиницях, де розміщуються мігранти (біженці, іноземці та особи без громадянства**)** є важливим проведення роботи щодо аналізу показників стану здоров'я місцевого населення, включаючи інфекційну, паразитарну і соматичну захворюваність, а також і аналогічний аналіз захворювань мігрантів для прогнозування росту захворюваності і прийняття відповідних профілактичних заходів. На сьогодні, пункти тимчасового перебування вказаних категорій мігрантів забезпечуються санітарними пропускниками, запасом вакцин і інших медикаментів. Організовуються профілактичні медичні огляди і щеплення мігрантів: кожний з них забезпечується медично-епідеміологічним сертифікатом.

11. *Інформаційне забезпечення проведення державної міграційної політики.* Зазначену форму державного регулювання міграційними процесами можна визначити як превентивну. На думку автора, інформаційне забезпечення проведення державної міграційної політики має профілактично-упереджувальну функцію, оскільки саме вчасне інформування та надання роз'яснень суспільству про ті чи інші небезпеки чи негативні наслідки нелегальної міграції сприятиме зменшенню порушень у сфері міграції та нормалізації міграційної ситуації по країні в цілому.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аналіз сучасного стану формування міграційної політики визначає основні форми державного регулювання міграційними процесами в Україні. Більшість з форм державного регулювання є дієвими проте потребують значного удосконалення. Крім того, автор зробив спробу надати визначення поняттю «форма правового регулювання» в політичному аспекті, що в подальшому дозволить більш ширше підійти до розуміння існуючих форм правового

регулювання міграційних процесів та ефективніше реалізовувати міграційну політику в Україні.

Література:

1. Бандурка О.О. Адміністративно-правове регулювання міграційного процесу в Україні / О.Бандурка: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний ун-т внутрішніх справ [Текст]. – Х., 2002. – 182 арк.
2. Гаврушко Ю.Ф. Правове регулювання міграційних процесів на універсальному та єврорегіональному рівнях / Ю. Гаврушко : дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка [Текст]. – К., 2005.
3. *Мосьондз С.О.* Адміністративно-правові основи державної міграційної політики в Україні / С. Мосьондз: Навч. посіб. [Текст]. – К.: Магістр – XXI сторіччя, 2005.– 208с.
4. Проект Закону про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38773
5. Проект Закону про Державну міграційну службу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_ 1?id=&pf3511=35804
6. Проект Закону про основні засади державної міграційної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada. gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38313
7. Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності» введено в дію Указом Президента №657/2007 від 20 липня 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0008525-07
8. *Скакун О.Ф.* Теория права и государства / О.Скакун, Н.Подберезский [Текст]. – Харьков, 1997.
9. Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 року №1085/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua /documents/12584.html
10. *Чехович С.Б.* Міграційне право України : підручник [для студ., викл. вищ. навч. закладів] / С. Чехович – К.: Школа, 2003. – 368 с.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Горбатенко Ірина Анатоліївна,
кандидат політичних наук, доцент
кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова

УДК: 32:159.922 (477)

НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕНТАЛІТЕТ ЯК ЧИННИК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

(Методична розробка лекції до спецкурсу «Політична культура»)

Розглядається поняття «національний менталітет» в контексті суспільно-політичного розвитку України. Проаналізовано концептуальні підходи вчених української діаспори Є.Онацького, О.Кульчицького, Б.Цимбалістого, М.Шлемкевича. Подані визначальні характеристики української ментальності в контексті завдань сучасного державотворення.

Ключові слова: *ментальність, національний менталітет, політичний менталітет, національний характер, політична поведінка.*

Рассматривается понятие «национальный менталитет» в контексте общественно-политического развития Украины. Проанализированы концептуальные подходы ученых украинской диаспоры Е.Онацкого, А.Кульчицкого, Б.Цимбалистого, Н.Шлемкевича. Представлены определяющие характеристики украинской ментальности в контексте задач современного государственного строительства.

Ключевые слова: *ментальность, национальный менталитет, политический менталитет, национальный характер, политическое поведение.*

A concept of "national mentality" in the context of socio-political development of Ukraine. Scientists analyzed the conceptual approaches of the Ukrainian diaspora E. Onatskyy, O. Kulchytsky cymbalists B., M. Shlemkevych. Submitted defining characteristics of the Ukrainian mentality, in context of the modern state.

Keywords: *mentality, national mentality and political national character, political behavior.*

План

1. Поняття ментальності в загальнонауковому і політологічному сенсі
2. Емоційність і світовідчування українців у наукових підходах Євгена Онацького і Олександра Кульчицького
3. Психологія народної душі у творчому доробку Богдана Цимбалістого і Миколи Шлемкевича
4. Визначальні характеристики української ментальності в контексті завдань сучасного державотворення

У сучасній політології, насамперед у постсоціалістичних державах спостерігається тенденція до поширення наукових студій, пов'язаних з дослідженням національного характеру через здійснення всебічного аналізу національного і політичного менталітету як чинника, здатного вирішальним чином впливати на перебіг сучасних суспільно-політичних процесів і на результати суспільно-політичної модернізації. З огляду на це, пропонована проблема є надзвичайно важливою у контексті викладання спеціальних навчальних курсів, присвячених проблемам політичної свідомості, культури та ідеології.

1.Поняття ментальності в загальнонауковому і політологічному сенсі. Поняття «менталітет» або «ментальність», в річищі якого розвивається вказана тенденція, запроваджене в суспільні науки на початку ХХ ст. представниками історико-психологічного і культурно-антропологічного напрямків суспільної думки, які входили до французької школи «Аннали», Л.Леві-Брюлем, Л.Февром, М.Блоком та деякими іншими. Що ж означає цей термін? Слово «ментальність» пов'язане з такими його латинськими аналогами як розумовий, розум, думка або інтелект. У англійській мові слово mentality означає розум, інтелект, розумові особливості, ступінь інтелектуальної енергії, напрям мислення, характер або спрямування інтелекту.

Поняття ментальність використовується, головним чином, для характеристики оригінального способу мислення, складу розуму, спрямування розумової діяльності чи інтелекту певних суспільностей. Так, наприклад, розрізняють менталітет національний (український, російський, грузинський, польський, німецький та ін.); регіональний (скандинавський, латиноамериканський та ін.); менталітет певної соціальної групи, класу, прошарку (дрібнобуржуазний, інтелігентський, маргінальний та ін.). Іноді ментальність може відображати розумові здібності та рівень інтелекту його носіїв (високий, низький, багатий, бідний і т. д.) або політико-ідеологічні уподобання (ліберальний, тоталітарний, демократичний, пролетарський, революційний, реакційний і т. ін.).

З погляду політології означає певний рівень індивідуальної і суспільної свідомості, а також пов'язаний з цим спектр життєвих позицій, культури і моделей поведінки, які претендують на незалежність від офіційно визначених ідеологічних установок і політичних орієнтацій. Подібне визначення передбачає більш-менш стабільний, нормальний розвиток суспільностей. У кризових же для суспільства ситуаціях може виникати небезпека для цілісності менталітету, внаслідок чого з'являються гострі психологічні кризи для членів певної суспільності або групи людей, які призводять не лише до невластивої їм поведінки, а іноді навіть до руйнації усієї соціально-політичної надбудови і навіть до саморуйнації людської спільності. У подібних умовах найчастіше виникають відхилення, які прийнято називати нашаруваннями в ментальності. Однак, дослідження істориків, психологів, соціологів і політологів переконливо свідчать, що для ментальності в її загальному значенні властиве існування стійких характеристик, які майже непідвладні часові. З особливою чіткістю це прослідкується на прикладах розвитку держав і державних утворень. Подібні характеристики, як правило, складають суму характеристик, що сприяють цілісності, наступності існування і стійкості поведінки людей певної держави, суспільства. Отже, щоб осягнути феномен українського народу, слід якомога глибше усвідомити ті ознаки, що складають суму стійких потенцій української ментальності.

2. Емоційність і світовідчування українців у наукових підходах Євгена Онацького і Олександра Кульчицького. З часів запровадження до наукового обігу поняття ментальності й понині на Заході спостерігається бурхливий розвиток досліджень у його річищі. Поряд з ними з'являється також напрям оригінальних досліджень української ментальності вченими української діаспори. Стисло розглянемо найвідоміші з цих еміграційних досліджень, виданих в Україні окремою збіркою під назвою «Українська душа».

Розгляд названих джерел почнемо із статті визначного українознавця Євгена Онацького (1894–1979) «Українська емоційність», у якій вчений глибоко торкається однієї з основних рис української ментальності – емоційності. Проаналізувавши дослідження українських вчених різних часів, він доводить, що емоційність є однією з базових характеристик українського менталітету і у зв'язку з цим формує завдання свого дослідження: «Емоційність – великий дар Божий, бо вона лежить в основі кожного мистецтва, кожної творчості, але в наших руках цей Божий дар перетворився в Божу кару. Від нас залежить повернути їй первісне, творче, а не руйнівне значення». У чому ж виражається первісно-позитивне значення емоційності і якими аргументами спростовує

вчений висловлювання деяких дослідників щодо української «надмірної» емоційності як негативної характерної риси української вдачі?

Здорове, емоційне життя, зазначає Онацький, є позитивною ознакою, поскільки не дає окремій особистості втратити свій образ. І, навпаки, -- там «де емоції не відіграють жодної ролі, де панує й логічна смерть, там війна робиться тотальним винищуванням, там фінансові інтереси йдуть до своєї цілі через трупи людей, а інтереси держави, себто найчастіше тільки купки людей, що опинилися при владі, доводять до народовбивств, масових винищувань населення, як то ми бачили в Україні за штучного голоду 1933 р.».

Позитивне значення емоційного життя вчений вбачає і в тому, що його масовість зменшує можливість зародження небезпечної суспільної хвороби – поширення так званих емоційних паразитів. Емоційний паразитизм може виражатися в наркоманії та пошуках різного роду фальшивих емоцій, скажімо, гладіаторських видовищ у стародавніх римлян. З метою ілюстрації емоційного паразитизму автор наводить розповідь про одну росіянку, яка, сидячи в театрі, проливала сльози над трагічною долею оперного героя, але залишала свого візника весь цей час мерзнути на морозі. Звідси вчений робить висновок, що українська емоційність, яка завдавала нам досі багато шкоди у політичному житті, залишається природною запорукою великої життєздатності й талановитості нашого народу, що не міг себе належно виявити тільки через ненормальні умови нашого життя в поневоленні.

У цьому контексті заслуговує на увагу висновок сучасного українського філософа В.Храмової: "Українець століттями не мав власної держави, а отже – суспільства, що відповідало б його духовним потребам. А тому його особистий, емоційно забарвлений інтерес міг і не збігатися з державним. Переходячи від польського короля на службу, скажімо, до російського царя або й турецького султана, він нікого не зраджував, лишаючись вірним собі, шукаючи такого притулку, де б можна було максимально само реалізуватися через втілення у життя, може, й найактивнішої предметної настанови».

Стаття іншого вченого української діаспори Олександра Кульчицького під назвою «Світовідчування українця» присвячена проблемі визначення світоприймальних настанов української душі. На його думку, вони «немаловажні, бо люди, що мають різні світосприймальні настанови, живуть тільки сновидно в одному, а на ділі в різних світах». У своїй статті О.Кульчицький передовсім визначає чинники, що вплинули на формування української душі, обумовили певні особливості психічних рис українців. Такими, на думку професора, є расовий, геопсихічний, історичний, соціопсихічний, культуроморфічний та доглибнопсихічний чинники. Зосередимось на аналізі вченим названих чинників, розглянувши їх послідовно.

Дослідивши расові особливості українського антропологічного типу (статуру, форму обличчя, міміку, ритміку рухів і т. ін.), вчений робить висновок, що зовнішні ознаки сформували в українській ментальності такі риси як почуттєва внутрішність, здатність до глибоких переживань, а також надмірні пристрасті, що «час від часу розвантажуються непослідовними і непродуманими виявами». Геопсихічний аспект виховав у душі українців споглядальні настанови, тобто «схильність до почуття любові до безконечного, недосяжного й абсолютного». В історичному аспекті для українців характерне виникнення «межових ситуацій», які виражаються в умовах формування українського етносу перед лицем «загрози смерті», «випадковості», «терпіння», що їх витворила геополітична ситуація України -- «окраїнної, багатої межової смуги поміж Заходом і Сходом». Соціопсихічний аспект української нації виявляє селянську структуру української нації, схильність до творення малих й інтимних груп, спільнот, опертих на «почуттєву близькість». Культуроморфічний аспект формування української душі пов'язаний із периферичністю України щодо Західної Європи. Ця особливість призвела до того, що три великі хвилі ідей, «що злилися в європейському дусі» -- римський католицизм, Ренесанс «як відродження людської особи» і сторіччя Просвітництва із культом науки – «докотилися до України, межевої смуги Європи, послаблені та змінюючи свою направленість». І, нарешті, під доглибнопсихічним аспектом О.Кульчицький розуміє «колективне несвідоме» що об'єднує воєдино всіх українців.

Найхарактернішим виразом українського колективного несвідомого, на думку вченого, є тип ласкавої, плодючої землі, опертий на віковий спільний досвід співжиття хліборобського народу з доброю Ненькою-Землею.

Всі названі чинники, вважає О.Кульчицький, утворюють разом цілість психічної української структури, для якої найбільш характерними є, по-перше, емоційно-почуттєвий характер української душі, що призводить до формування особливих і неповторних рис української ментальності, якими є прихованість і послаблення соціальної активності. І, по-друге, українцям, на думку вченого, притаманні активно-рефлексивна і безпосередньо рефлексивна настанови. Активно-рефлексивна настанова, яка значною мірою спрямована на насолоду життям, з'являється в душі українця від бажання втекти від суворої дійсності (яка пронизує весь історичний розвиток України) у пошуки кращого світу, самовдосконалення власної душі. І безпосередня рефлексивна настанова відповідає первинності емоційного переживання української душі, прагне до визнання самоцінності теперішності, переживаної миті, скерована проти насильства над безпосередньою дійсністю, що проголошується, як це було за часів більшовицького експерименту, лише шляхом до майбутнього раю.

3. Психологія народної душі у творчому доробку Богдана Цимбалістого і Миколи Шлемкевича. Серйозними спробами сягнути глибин народної душі є дослідження Богдана Цимбалістого і Миколи Шлемкевича. Б. Цимбалістий (1919—1991) у статті «Родина і душа народу» досліджує питання про те як передаються національні риси певного народу із покоління в покоління й приходить до висновку, що основним способом їхньої передачі є культура. Культура не в розумінні «здійснення на якомусь рівні релігійних, моральних, естетичних, політичних вартостей», а «в сенсі антропологічному, тобто якнайширшому, як ціле, яке творить усю «соціальну спадщину людини».

Спираючись на дослідження психології і психіатрії вчений доводить, що особистість, як носій певної культури, формується у ранньому дитинстві. А значить, основним середовищем, що формує характер, вдачу людини, є родина. Окрім особистих прикмет характеру людини, через родину в ранніх роках передаються основи поведінки культурного середовища певної спільності. Отже, не расові, а культурні впливи, передавані через родини, формують ментальність різних народів. Стосовно цієї думки автор наводить ряд промовистих фактів із життя американців і японців. Ось один з них, у якому розповідається про чоловіка, батьки якого – американські місіонери – працювали в Китаї. Після їхньої передчасної смерті хлопчика виховувала китайська родина з глухого села. Всі, хто пізніше зустріли цього чоловіка у США, бачили в ньому більше китайця, ніж американця, поскільки ні його сині очі, ні ясне волосся не справляли такого враження як його манера ходити, типові для китайців рухи рук, вираз обличчя і спосіб мислення. Наведена історія, разом з іншими фактами свідчить, на думку автора, про те, що культурний вплив значно сильніший за біологічну спадщину. Зрештою, він і спонукав цю людину повернутися на постійне життя до Китаю.

«Риси, типові для даної нації, є зумовлені духом людини, який сам є зумовлений усією соціальною структурою і культурою суспільності. Національний характер випливає прямо із способу і роду виховання, яке отримує людина з перших своїх років», -- зазначав Б.Цимбалістий. Вплив, що його зазнає людина з перших років життя, зазначає автор, оформлює в ментальності глибинні і тривалі прикмети. Однак, поряд з цим, вплив на формування ментальності людини відбувається постійно і протягом пізнішого життя. Тільки вплив цей, як правило, відбувається на поверхні психічного життя, тобто культура певної суспільності дає відповіді окремій особистості як поводити себе в тій чи іншій ситуації. Звідси вчений визначає ментальність як своєрідну персоніфікацію культури даної національної спільноти, в якій індивід сам є продуктом і носієм даної культури, допомагає продовжувати її і передавати з покоління в покоління в незмінному або мало зміненому вигляді.

Звертаючись у своєму дослідженні до українського національного характеру Б.Цимбалістий зосереджує увагу на одній особливості української родини, що має, на його

думку, вирішальне значення для формування національної вдачі українців. Йдеться про становище жінки, а зокрема жінки-матері в житті й ментальності українців. Стосовно останнього вчений наводить такі аргументи: навіть в умовах еміграції українські жіночі організації активніші і рухливіші, ніж подібні їм у західноєвропейських народів; в нашій літературі «жіночі представниці перевищують нараз чоловіків своїх бойовим духом і мужеським тоном (Леся Українка, О.Теліга, О.Лятуринська); «мабуть рідко в якому фольклорі з'ясовуються так часто ситуації, в яких жінка домінує над чоловіком, а то й побиває за його «ледачість»; жінка-мати має особливе значення в ментальності українців, чому свідченням: безліч спогадів українців про дитинство, навіяних «глибокою любов'ю до матері»; поетичні образи Шевченка та інших значних поетів, які уособлюють символ жінки-матері («Україна-Мати», «Ненька-Україна» та ін..); культ Богоматері в релігійному житті; ставлення до родючої землі і щедрої української природи мов до «доброї матері».

Все це свідчить про збереження в українській родині рис матріархального характеру. Відтак, і «норми поведінки, характер моралі, ідеал людини, настанова до життя в українця є підпорядковані нормам ієрархії вартостей – типовим для жінки, для жіночої свідомості». Звідси в українській вдачі домінують такі риси характеру як доброта, добродушність, лагідність, ніжність, м'якість, сердечність. Звідси також «втеча українця до життя в малому гурті, з сердечністю взаємин, а зате брак мужесько-здобувчої настанови до зовнішнього світу».

Досить цікавою, втіленою в художню, образну форму, є також стаття Миколи Шлемкевича (1894–1966) «Душа і пісня». Намагаючись доторкнутися до найголовнішого, що є у глибинах української душі, вчений звертається до такої характерної ознаки української ментальності як неповторна пісенність. Але, проникаючи в цю характерну рису української вдачі, ми, за словами автора «входимо в зону небезпеки», оскільки настроєва пісенність «боїться твердої ясної форми», котра вбиває настрій, що «любується в неокресленості переливів, у пливкості й мерехтливості мозаїки». Звідси потяг до малих гуртів, спільнот і втеча від більших форм, у тому числі й від держави – «індивідуалізм без індивідуальностей», філістерська свобода, степ перед переоранням його плугом. Зокрема, цей індивідуалізм проявляється в такому явищі як «отаманщина». Звідси автор формулює основне культурне завдання українців: «зрівноважити емоціональне мрійництво зусиллям і тугою творчої, формодавчої інтелігенції».

4.Визначальні характеристики української ментальності в контексті завдань сучасного державотворення. Вищерозглянутими дослідженнями, звичайно, не обмежуються пошуки глибинного розуміння української ментальності. Особливо тепер, коли можливість досліджувати вказаний феномен з'явилась не лише в учених української діаспори, а й у тих, що складають нинішній науковий потенціал України. Зацікавленість цією проблемою носить не просто науково-теоретичний характер, вона пов'язана з пошуками моделей найоптимальнішого впорядкування державно-суспільного життя в нашій країні.

Важливою проблемою, яка потребує глибокого дослідження української ментальності не лише в загальному плані, а й на локально-регіональному рівні, є проблема національного державотворення із забезпеченням кполітичної консолідації всіх політичних сил. У цьому контексті нам імпонує оптимістичний висновок українського політолога В.Бебика: «Українська ментальність, незважаючи на тривале притаємне існування українства у вкрай несприятливих умовах, не втратила природних рис демократизму і волелюбства. А це дає підстави говорити, що українська психіка є сприятливим особистим фоном для побудови демократичного суспільства з пріоритетом загальнолюдських цінностей». Особливо якщо неупереджено поглянути на потенційні можливості українського селянства.

Видатні українці П.Куліш, С.Подолинський, О.Терлецький, М.Драгоманов та ін., звертаючи свої погляди до української сільської «громади», вбачали в ній силу, здатну здійснити корінні соціально-політичні перетворення в українському суспільстві. Свідченням життєздатності і життєдайності селянської структури є той незаперечний історичний факт, що в межах колишньої Російської і реанімованої через революцію радянської імперії

українське селянство, за умови створення сприятливих обставин, ставало найпродуктивнішою силою. Про це свідчать і досягнення українського земства, і найвищі успіхи в Україні Столипінської аграрної реформи, і, нарешті, досягнення українських колгоспників.

Незважаючи на глибокі соціально-економічні і політичні зрушення, люмпенізацію, пролетаризацію і маргіналізацію українського селянства, характерна ознака його ментальності -- психологія працьовитого господаря, хлібороба з його одвічним потягом до землі, наближеним до містично-релігійного, здатність навіть за найнесприятливіших умов знаходити різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання. Однією з визначальних рис становлення і розвитку українського етносу є також, на одностайну думку вчених минулих і нинішніх часів, потяг до суспільної і особистісної свободи. Саме завдяки цьому потягу в українській ментальності сформувалась надзвичайна жадоба до суспільної свободи, стихія вільної самодіяльності особистості, природний демократизм, які повсякчас спонукають до утворення різноманітних місцевих форм самореалізації на локально-суспільному та особистісному рівнях.

Незалежна особистість – а саме вона є однією з умов створення дієвої системи місцевого і регіонального самоврядування – в Україні ніколи не розчинялась у масі, не була сліпою виконавицею чужої волі. Зрештою, сам факт виникнення козацтва в Україні є свідченням величезних потенційних можливостей українського народу, який спромігся досягти свободи і самовизначення в умовах бездержавного, залежного існування і витворити самоврядну військову структуру, що протягом тривалого часу виконувала функції державного утворення.

Відсутність в українського народу можливостей жити самостійним державним життям спричинила також до витворення ним упродовж століть неповторної системи звичаєвого права, яке стало компенсацією за відсутність чітко структурованих державно-правових інституцій. Внаслідок цього постає народна правосвідомість, народжена неповторною і самодостатньою системою звичаєвого права, спроможна в усі часи утверджувати право на свободу, землю, власність, працю, вільне господарювання. Її утвердження, на думку В.Бебика, пов'язане, з довготривалим впливом колективного стресу (революції, війни, стихійні лиха), завдяки якому національна психіка виробила відмінні від звичайних державотворчих процесів (характерних для більшості європейських держав), «психічні, соціальні, а згодом і правові норми регуляції суспільного життя».

Завдяки неповторним особливостям формування українського етносу, в національній ментальності набуває сили також психологічне несприйняття народом деспотичного характеру центральної влади, будь-якого насилля у сфері його особистих і суспільних прав, усвідомлення своєї сили і незалежності, потяг і здатність до громадсько-політичної творчості «знизу», енергія в захисті прав на самовпорядкування свого життя. Підтвердженням стійкості даної потенції є найперше те, що практично жоден з українських конституційних проектів аж до останнього не орієнтується на централістичний суспільно-політичний устрій.

Підсумовуючи все вищесказане, слід зазначити, що відродження української нації, сучасний процес державотворення в Україні потребує насамперед нестандартного осмислення минулого, глибоких наскрізних історико-політологічних досліджень суспільних процесів. І особливо це стосується досліджень з питань осягнення українського менталітету, значення яких пов'язане з необхідністю знати хто ми є, аби будувати державу, адекватну вдачі українського народу.

Література:

1.Кусов В.Г. Категория ментальности в социологическом измерении // Социологические исследования. – 2000. -- № 9. – С. 132 – 143.
2.Стражный А.С. Украинский менталитет. – К.: Изд-во Подолина, 2008.
3.Вілсон Е. Українці: несподівана нація. – К.: «К.І.С.», 2004.
4.Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. – К.: «Обереги», 2003.

5.Воропай О. Звичаї нашого народу. – Харків: «Фоліо», 2005.
6.Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. – К.: «Либідь», 2001.
7.Політична культура: теорія, проблеми, перспективи. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2004.
8.Українська душа. – К., 1992.
9.Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації // Розбудова держави. – 1995. -- № 1. – С. 26 – 30.
10.Дем'яненко В. Ментальні характеристики політичної свідомості українців // Людина і політика. – 2001. -- № 1. – С. 93 – 100.

Теми рефератів:

1.Особливості національного менталітету Росії і України: порівняльно-політологічний аналіз.
2.Політичний менталітет та його вплив на суспільно-політичний розвиток.
3.Українська ментальність і державотворчий процес.

Практичні завдання:

1.Проаналізуйте найяскравіші прояви впливу національного менталітету в історії України.

2.Познайомившись із наведеними в лекції концепціями українських вчених, складіть і запропонуйте до обговорення власний варіант узагальненого політико-психологічного портрета українця.

3.Прочитайте працю Миколи Костомарова «Две русские народности» і вкажіть на сучасні ознаки національного характеру росіян і українців.

4.У XVII ст. французький інженер Боплан, який здійснив детальний опис України, писав про українців: «Вони дотепні, кмітливі, винахідливі і щедрі, не прагнуть до великого багатства, але надзвичайно кохаються у своїй свободі, без якої не уявляють життя: саме через це вони такі схильні до бунтів та повстань проти місцевих вельмож, як тільки відчують утиски. Поза тим усім це люди віроломні, зрадливі, підступні, яким довірятись можна, лише добре розваживши.

Вони надзвичайно міцні статурою, легко переносять спеку і холод, голод і спрагу, невтомні на війні, мужні, сміливі, а швидше нерозважливі, бо не дорожать власним життям…

Вони високі на зріст, жваві, енергійні, люблять ходити в гарному одязі… відзначаються міцним від природи здоров'ям.

Немає серед них також жодного, якого б віку, статі чи становища він не був, хто б не намагався перевершити свого товариша у пиятиці і гульні.

…Всі вони досить розумні, але зосереджуються лише на корисному і необхідному, головним чином на тому, що пов'язане з сільським життям… їм доволі, коли є що їсти і пити».

Проаналізуйте наведений фрагмент і спробуйте довести або заперечити названі Бопланом характерні риси української ментальності.

5.Охарактеризуйте сучасну політичну ситуацію в Україні і спробуйте визначити ступінь впливу національного характеру на політичну поведінку еліти і масового суспільства.

Дьоміна Оксана Сергіївна
доцент кафедри теорії та історії держави і права
НПУ імені М.П. Драгоманова

УДК: 34 : 008

СУТНІСТЬ І ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ
(матеріали до лекції)

Сучасні умови розвитку українського суспільства обумовлюють потребу в поглибленому дослідженні суті правової культури як компонента духовної культури суспільства, групи, особи, розкриття впливу теоретико-методологічного потенціалу суспільства і соціальної практики.

***Ключові слова**: правова культура, право, структура, правосвідомість, політична культура.*

Современные условия развития украинского общества обуславливают потребность в углубленном исследовании сущности правовой культуры как компонента духовной культуры общества, группы, личности, раскрытие влияния теоретико-методологического потенциала общества и социальной практики.

***Ключевые слова:** правовая культура, право, структура, правосознание, политическая культура.*

Modern conditions of development of Ukrainian society cause a need for a profound research of essence of legal culture as a component of spiritual culture of a society, a group, a person, a disclosing of influence of methodology-theoretical potential of a society and social practice.

***Keywords:** legal culture, law, structure, sense of justice, political culture.*

Правова культура — надзвичайно містке явище. Її суспільна значимість багато в чому перевершує межі нормативного впливу права на соціальні відносини, оскільки як складова частина загальнолюдської культури правова культура прямо й опосередковано впливає на формування свідомості і діяльність особи у всіх сферах життя суспільства. Тому не випадково до переважної більшості проблем побудови правової держави й громадянського суспільства питання формування правової культури стосуються безпосередньо.

Нині в юридичній науці існує ряд методологічних підходів до дослідження правової культури. Розмаїття визначень правової культури пояснюється тим, що дослідники здавна вкладають різний зміст у вихідні поняття, насамперед такі, як «право» і «культура».

Існують різні варіанти систематизації наявних визначень правової культури. Прихильники психологічного підходу розглядають її як сукупність установок і ціннісних орієнтацій. Так званий всеохоплюючий підхід включає в поняття правової культури також правову поведінку. Цільовий підхід ґрунтується на визначенні сфери прийнятної поведінки для суб'єктів права. Евристичний підхід розглядає правову культуру як гіпотетичну конструкцію, яка використовується для аналітичних цілей.

Правова культура як вище винятково складне за своєю внутрішньою структурою і багатством соціальних зв'язків не зводиться до знання законів, вироблення правових навичок. Вирішальну роль у її розвитку, як і будь-якого іншого різновиду культури, відіграють усвідомлення й реалізація суспільних інтересів і потреб. У цьому зв'язку Н. М. Кейзеров включає в поняття правової культури політичну оцінку права та правової поведінки, правотворчу діяльність і правову науку [9, с.113-114].

В. І. Камінська та О. Р. Ратинов запропонували розуміти правову культуру як систему опредметнених та ідеальних культурних елементів, що належать до сфери дії права, їх інтерпретацію у свідомості й поведінці людей. На їх думку, до складу правової культури входять такі найбільш об'ємні культурні комплекси: а) право як система норм, що виражають державні накази; б) правовідносини, тобто система суспільних відносин,

регульованих правом; в) правові установи та інститути, тобто система державних і громадських організацій, що забезпечують правовий контроль, регулювання й виконання права; г) правова поведінка, як правомірна, так і протиправна; д) правосвідомість (правова ідеологія і психологія), тобто система духовного відображення правової дійсності [8, с.82].

Ряд авторів пропонує розглядати правову культуру в широкому й вузькому значенні. У широкому розумінні правова культура включає в себе всі правові явища та інститути: законодавство, юридичні установи, діяльність органів держави (юридичну практику, правову поведінку громадян, правову свідомість). Як слушно зазначають самі автори, правова культура в цьому випадку ототожнюється із правовою системою.

Визначення сутності правової культури має відображати її прояв у різних рівнях, формах, правових субкультурах суспільства, окремих соціальних групах, а також у різних осіб. Плідним є розгляд сутності правової культури в якості міри засвоєння правових цінностей, нагромаджеих суспільством, і їх використання різними суб'єктами у правовій сфері. Таке розуміння правової культури дозволяє, з одного боку, органічно поєднати позитивні моменти, наявні в підходах інших вчених-юристів до дослідження цього феномену, а з іншого боку – відобразити загальну природу різних проявів культури.

Вчені, що спеціально досліджували правову культуру особи, під правовою культурою особи розуміють систему поглядів, оцінок, переконань, установок щодо важливості й необхідності юридичних прав і обов'язків, які опосередковують ставлення особи до правового життя суспільства, визначають її правову поведінку [1, с. 18].

А. Б. Венгеров визначає правову культуру як «більш високу і містку форму правосвідомості» [6, с. 321]. Нерідко правову культуру залежно від її рівня поділяють на повсякденну, професійну і теоретичну. При цьому рівень правової культури виражено в якісній характеристиці її структурних компонентів.

Повсякденний рівень правової культури особи звичайно характеризується відсутністю глибоких узагальнень, обмежений повсякденними рамками життєдіяльності особи. Як правило, ця культура обмежується поверхнею правових явищ. Однак, як відзначає І. А. Іванніков, даному рівню правової культури особи, більш ніж будь-кому іншому, властивий здоровий глузд, тому що народ завжди правий, будучи безпосередньо пов'язаним із практикою буття, скептичніший, консервативніший, ніж люди ідеї [7, с.15].

У дискусіях про термін «правова культура» відзначається, що не можна зводити правову культуру лише до системи правових цінностей, діяльності, будь-якого іншого елементу, бо якщо залишити осторонь або применшити значення в її визначеннях інших структурних елементів, пізнання сутності правової культури виявиться неповним. У зв'язку із цим найприйнятнішим можна вважати створення інтегрованого (синтетичного) підходу до розуміння правової культури на основі її структурного аналізу. Такий підхід виступає методологічною підставою для аналізу всіх проявів правової культури [12, с.467-474].

Дане положення підтверджується взаємним зближенням, збагаченням розглянутих концепцій, хоча й вони продовжують самостійне існування. Останніми роками було визначено провідне положення двох концепцій правової культури – як творчої діяльності і як специфічного способу людської діяльності; спостерігається їх взаємодоповнення. Представники цих концепцій орієнтуються у своїх дослідженнях на аналіз різних даних, однак, природно, передбачають об'єкти правової культури особи й правової культури всього суспільства. Конструктивним є визначення М. Г Болдирєвої. Вона визначає правову культуру як «сукупність матеріальних і духовних досягнень у правовому житті суспільства» [4, с.18]. Отже, правова культура відображає якісний стан правового життя суспільства, вона постає як право і його реалізація в певному якісному стані їх розвитку. Перефразовуючи З. Фрейда, можна сказати, що правова культура – це все те, у чому людське життя піднеслося з виникненням права [16, с.105].

Якісний підхід спирається на філософське визначення культури як певного якісного стану суспільства на кожному даному етапі його розвитку. Відповідно під правовою культурою розуміється обумовлений соціально-економічним і політичним устроєм якісний

стан правового життя суспільства, що виражається в досягнутому рівні розвитку юридичних актів, рівні правової діяльності, правосвідомості й правового розвитку суб'єкта. Правова культура розглядається в цьому випадку як певна якість функціонування правової системи в цілому [14, с.21].

Правова культура, що характеризує якісний стан правової системи, виражається як у рівні розвитку всієї правової дійсності, так і в окремих її компонентах. Таким чином, правову культуру суспільства в цілому характеризує стан окремих елементів правової системи:

1) стан правосвідомості в суспільстві, що виражається в ступені знання й розуміння права, у розвиненості почуття права;

2) стан законності, що характеризується дотриманням її вимог;

3) стан законодавства, що виражається в досконалості юридичної техніки;

4) стан практичної роботи правоохоронних органів.

Визначення правової культури через категорію «правове життя» є найкращим, тому що не містить переліку різних елементів структури правової культури, тим більше, що включення тих або інших елементів неминуче породжує нові суперечки.

При цьому варто мати на увазі, що «правова культура» більш вузьке поняття, ніж «правове життя», під яким розуміється «сукупність всіх форм юридичного буття суспільства, що виражається в правових актах та інших проявах права (у тому числі й негативних), що характеризує специфіку й рівень існуючої юридичної дійсності, відношення суб'єктів до права і ступінь задоволення їх інтересів» [11, с.35]. До позитивних проявів правового життя можна віднести: саме право; правову систему в цілому; механізм правового регулювання; законні правові акти; юридичні вчинки (як різновид правомірної дії - юридичного факту) і події як юридичний факт; правові режими та їх первинні юридичні засоби (пільги, заохочення, дозвіл, заборону, покарання, обов'язки тощо); правовідносини і юридичну практику; правосвідомість і правову культуру; законність і правопорядок; юридичну науку і освіту (та їх структури) і т. п.,а до негативних – в основному негативні, протиправні явища: злочини та інші правопорушення; їх суб'єкти і кримінальні структури; корупцію, зловживання, деформацію правосвідомості, що виражається, зокрема, у правовому нігілізмі, ідеалізмі, популізмі; помилки в праві і т. п., фактори, що перешкоджають позитивній юридичній діяльності.

Таким чином, правова культура виступає складовою частиною категорії «правове життя», що включає в себе як позитивні, так і негативні правові явища й процеси. Тому спірна точку зору В. К. Бабаєва й В. М. Баранова, котрі визначають правове життя як сукупність різноманітних видів і форм конструктивної спільної діяльності людей у сфері права [2,с.21]. Таке розуміння правової культури в науці визначається як «прогресистське».

Питання про включення в структуру правової культури не тільки позитивних, а й негативних компонентів є дискусійним. Частина дослідників вважають, що правова культура включає тільки позитивні компоненти, оскільки деформовані компоненти, такі як протиправні установки, позиції та орієнтації, не можуть бути культурними цінностями, а тому правова культура особи – це лише позитивні погляди, ідеї, оцінки, позиції, установки й мотиви, що лежать в основі правомірної поведінки особи. Інші автори включають до складу правової культури і негативні компоненти, оскільки правова культура – це єдиний органічний комплекс усіх видів правових знань, умінь, поведінки.

Існує ідеальна й реальна правова культура. Підміна реальної правової культури її теоретичною моделлю є неминучим наслідком і однією з причин живучості просвітницьких тенденцій у правовому вихованні минулих часів, заснованих на вірі в те, що правову культуру населення можна формувати шляхом формування та засвоєння теоретичних основ сучасних наук. Але у свідомості людей теорія не замінює живих уроків життя. Ідеалізоване розуміння правової культури в теорії призводить до багатьох деформацій у практиці її формування. Прихильники якісного підходу до визначення категорії «правова культура» підкреслюють, що правокультурна системна якість належить не одному явищу правового життя, а їх системі та правовій системі суспільства. На їхню думку, правова культура – це не

тільки розвиток нормативних та індивідуальних нормативних актів; це ще й рівень розвитку всієї правової діяльності, рівень розвитку всього права, правової свідомості, це правопсихологічний клімат, правові цінності, ідеали традиції і, головне, це реальне правове становище особи в державноорганізованому суспільстві, рівень її прав і свободи поведінки, гарантованих державою.

Прихильники цієї позиції зазначають, що поняття «правова культура» завжди передбачає оцінку «якості» правового життя того чи іншого суспільства та порівняння її з найрозвиненішими правовими зразками, ідеалами та цінностями, що підтверджує нашу думку про те, що правова культура – це і є, передовсім, зазначені зразки, ідеали та цінності.

В уявленні американського професора Л. Фрідмена правова культура - це частина загальної культури суспільства, що стосується правової системи. Сюди Л. Фрідмен включає переконання людей, їх цінності, ідеали й очікування [17, с.11]. Звернімо увагу, що він розглядає правову культуру крізь призму загальної культури суспільства.

Деякі закордонні автори ототожнюють правову культуру із правом. Декан факультету права Католицького університету в Брюсселі М. Ван Хоєк і докторант того ж університету М. Веррінгтон використовують ключову при з'ясуванні змісту правової культури концепцію традиції та менталітету, пояснюючи необхідність такого підходу неможливістю зрозуміти право поза широким історичним, соціально-економічним та ідеологічним контекстом. Право, на їхню думку, –- це не тільки норми або концепції, це також соціальна практика в рамках даної правової спільноти, певний «правовий спосіб життя», або правова культура [19].

О. Ф. Скакун визначає правову культуру як «різновид загальної культури, що являє собою систему цінностей, досягнутих людством в галузі права й відносного до правової реальності даного суспільства» [15, с.509].

Ю. С. Шемшученко зазначає, що «право й культура є взаємопов'язаними, взаємодіючими між собою категоріями. Це зумовлено тим, що право є елементом культури суспільства, його соціальною цінністю. Цей зв'язок і взаємодія простежуються в багатьох напрямах. Виявлення й усвідомлення цих напрямів має важливе значення для побудови правової держави. Право як культурний феномен є частиною загальнолюдської культури. Правова культура - це весь правовий космос, який охоплює всі моменти правової форми суспільного життя людей. Культура тут якраз і складається зі здібності й вміння жити за цією формою, якій протистоїть неоформлена (невизначена, невпорядкована, хаотична, а тому й свавільна) фактичність, тобто та докультурна й некультурна безпосередність, що не опосередкована правовою формою» [18, с.4-5].

З урахуванням вищевикладеного правову культуру можна визначити як обумовлений економічним, політичним, соціальним і духовним рівнем розвитку суспільства різновид загальної культури, який становить міру освоєння й використання нагромаджених людством правових цінностей, що передаються у спадок від покоління до покоління. Це загальне визначення можна конкретизувати вказівкою на рівень правової свідомості суспільства, соціальних груп та особи, спосіб діяльності, який передбачає соціально активну поведінку, якісний стан правового життя, а також правове виховання, юридичне навчання та освіту.

Велике значення має виявлення обсягу поняття правової культури, його співвідношення з матеріальною, духовною, політичною, моральною культурою.

Правова культура органічно пов'язана з політичною культурою, з властивою їй нормативністю, що пронизує всі рівні відображення корінних класових і суспільних інтересів: сферу свідомості, політичної та правової ідеології, ціннісних орієнтацій, коло суспільно-політичної практики, спосіб життя, механізми спадкоємності й передачі історичного й соціального досвіду. Звідси можливість соціологічного виміру проявів політичної та правової культури за різними показниками, критеріями і методиками, розробленими у соціології, використання багатого досвіду конкретних досліджень способу життя, соціального планування, соціології громадських організацій, соціальної психології, суспільної думки, виховання і т. д.

Формування політичної та правової культури тісно пов'язане зі способом життя. Такий зв'язок визначається, насамперед, значенням політичної та правової сторони способу життя людей. Політична і правова культура й спосіб життя мають одну спільну рису: вони відображають процес практичної життєдіяльності людей, тобто є подальшою конкретизацією понять способу виробництва, суспільно-економічної формації, виробничих відносин, базису й надбудови стосовно окремих сфер і проявів суспільного життя.

Однак зміст правової культури як складного, поліфункціонального соціального явища не вичерпується характеристикою одних лише ідеальних елементів. Ця культура містить у собі не тільки духовне, а й практичне освоєння права, що виражається в соціально-результативній політичній діяльності.

Політика і право поряд із спільними принципами та цілями, спільністю історичної долі, мають і відмінні соціальні функції, що позначається на відповідних їм різновидах культур. Відмінність правової культури від політичної полягає, насамперед, в особливостях правотворчої і правовиконавчої діяльності, у формуванні та функціонуванні правосвідомості особи, у специфіці правових норм і правовідносин, поширення, засвоєння й реалізації людьми правової інформації.

Політична і правова культура в процесі взаємодії збагачують одна одну. Принципи і норми політичної культури впливають на розвиток права. Нормативність політичної культури повинна розглядатися як нормативність особливого роду, політичні принципи і норми відіграють особливу роль у суспільному житті. Зростаюча роль норм права, політики, їх суворе дотримання – закономірності розвитку демократії, гарантія ефективної діяльності держави [13, с.50-51].

В українській політичній думці проблема сутності політичної культури вперше чітко сформульована і розв’язана фундатором школи вітчизняної історико-політичної науки В'ячеславом Липинським у праці «Листи до братів – хліборобів». На його думку, сутність політичної культури полягає в поєднанні рівноваги між «політичною творчістю» і «політичною наукою», що забезпечує високу «політичну вмілість» провідної верстви нації та всього народу. Приєднання до політичної творчості даної політичної науки, писав він, входить у сферу політичної вмілості. Та чи інша рівновага між першою і другою, те чи інше вміння використовувати для творчості дані науки, лежали в основі того, що прийнято звати політичною культурою [10, с.352].

На думку В. Ребкало політична культура - це знання, переконання та активна політична діяльність [3, с.11,12].

О. Рябов, В. Чистяков пропонують розглядати три напрями у визначенні поняття політичної культури. До першої групи належать дослідники, які трактують її як сукупну систему знань і духовних цінностей, принципів і способів політичної діяльності, політичного досвіду й традицій, а також політичних інститутів. За такого трактування увага зосереджується на дослідженні колективного політичного досвіду регіону, групи, класу тощо. Другий напрям репрезентують науковці, які розглядають політичну культуру як узагальнену характеристику людини, рівного політичного розвитку об’єктивності, вміння застосовувати політичні знання на практиці. До прихильників третього напряму належать ті, хто вбачає в політичній культурі процес, спосіб, форму реалізації сутнісних характеристик людини, її знань, переконань, суспільно-політичної діяльності [13, с. 50-51].

Політична і правова культура, по суті, починаються там, де забезпечується систематичне відтворення єдності політичних і правових знань, переконань, цінностей і практичної діяльності з їх реалізації в нормі поведінки, що стала загальним правилом. Тут виділяється кілька аспектів. Насамперед, систематичне і постійне дотримання окремим громадянином правових та інших соціальних норм повинно набути характеру загальної норми, якої дотримуються всі громадяни на основі високого рівня свідомості, переконаності в доцільності саме такого, а не іншого способу дії.

Політична і правова культура шляхом відтворення, передачі з покоління в покоління, засвоєння й функціонування служать засобами діяльності людей насамперед у сфері права з

метою реалізації соціальних, класових, національних, корпоративних та особистих інтересів. Це культура політичного мислення і політичної діяльності, ступінь цивілізованості характеру й способів функціонування політичних інтересів, організації всього політичного життя суспільства. Вона характеризується ступенем розвитку і юридичної захищеності прав і свобод особи, досконалості нормативного регулювання суспільного життя, рівнем правосвідомості суспільства, станом правопорядку і способами його підтримання.

Типові якісні риси демократичної правової культури - це визначальна роль права, прав та свобод людини і громадянина, демократизм, гуманізм, зв'язок з різними галузями соціального життя, оптимальне поєднання колективних та особистих інтересів, справедливість, свобода, рівність, повага до права і закону, правова активність. Їй не властиві соціальна кастовість, снобізм, елітарний авангардизм. З іншого боку, рівень розвитку правової культури, ступінь її сформованості у свідомості і вплив на поведінку людей, безумовно, залежить і від діяльності правових інститутів. Так, бюрократична система створює основу для нелегітимної влади, правового нігілізму, нівелює почуття відповідальності, породжує формальне ставлення до справи, безвідповідальність. Це також законослухняність, лояльність і водночас вимогливе ставлення людини до органів та інститутів державної влади, згода перебувати в діючому правовому полі, відповідальне виконання обов'язків перед суспільством і державою, елементарна конституційна освіченість, поінформованість щодо головних законодавчих регламентацій життя громадян, прийняття порядків своєї держави, знання й поважання прав людини, готовність і вміння вимагати дотримання конституційних вимог, шанування цінностей громадянського суспільства, виконання державою її функцій [5].

Література:

1. *Аграновская Е. В.* Правовая культура и обеспечение прав личности // Отв. ред Е. А. Лукашева. АН СССР. Ин-т государства и права. - М.: Наука, 1988. – 145 с.
2. *Бабаев В. К., Баранов В. М.* Общая теория права / Учебн. для вузов по спец. «Юриспруденция». - М.: Юрист, 2003. – 591 с.
3. *Бебик В. М., Головатий М. Ф., Ребкало В. А.* Політична культура сучасної молоді. - К.: А. Л. Д., 1996. – 112 с.
4. *Болдырева М.Г.* Правовая культура. Лекция Болдырева М. Г. Моск. юрид. ин-т. - М.: МЮИ, 1998. – 35 с.
5. *Бурмистров В. А.* Место и роль правовой культуры в становлении правового государства. – Симферополь: Таврида, 1996. – 190 с.
6. *Венгеров А. Б.* Теория государства и права: Учебн. для юрид. вузов. - М.: Юриспруденция, 2000. – 520 с.
7. *Иванников И. А.* Концепция правовой культуры // Правоведение. – 1998. - №3.
8. *Каминская В. И., Ратинов А. Р.* Правосознание как элемент правовой культуры. Правовая культура и вопросы правового воспитания. - М.: Наука, 1984. – 163 с.
9. *Кейзеров Н. М.* Политическая и правовая культура: Методологические проблемы. - М.: Юрид. литература, 1983. – 231 с.
10. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. - Нью-Йорк: Видавнича корпорація «Булава», 1954. - 470 с.
11. *Малько А. В.* Политическая и правовая жизнь России: Актуальные проблемы: Учебн. пособие. - М.: Юристъ, 2000. – 255 с.; Його ж Категория «правовая жизнь» // Государство и право. – 2001. - №5.
12. *Поляков А. В.* Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: Курс лекций. - СПб.: Издательский дом С.-Петербургского гос. ун-та, 2004. – 864 с.
13. *Рябов О. И., Чистяков В. Б.* Политическая культура // Вестник Московского гос. ун-та. Сер. 12 Социально-политические исследования. - 1994. - №1.

14. *Семитко А. П.* Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. -172 с.
15. *Скакун О. Ф.* Теория государства и права: Учебник. – Х.: Эспада, 2005. – 840 с.
16. *Фрейд З.* Будущность одной иллюзии / Пер. с нем. Под ред. И. Д. Ерманова. – М. – Л.: Гос. изд-во, 1930. − 59 с.
17. *Фридмэн Л.* Введение в американское право. - М.: Прогресс Универс, 1993. – 284с.
18. *Шемшученко Ю. С.* Теоретичні засади взаємодії права і культури // Право та культура: теорія і практика / Міжнародна науково-практична конференція. 15 – 16 травня / Гол. ред. Ю. С. Шемшученко. - К.: МП «Леся», 1997. – 287 с.
19. *Van Hoecke M., Warrington M.* Legal Cultures, Legal Paradigms and Legal Doctrine: Towards a New Model for Compartive Law // International and Compartive Law quarterly. 1998. Vol. 47.

Козакевич Ірина Олегівна,
старший викладач кафедри політології
Міжрегіональної Академії управління персоналом

УДК 242.7:316.37

ФРАНКФУРТСЬКА ШКОЛА, ЯК ОДНА З ПРОВІДНИХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТЕЧІЙ XX СТ.
(методична розробка лекції)

Стаття відображає матеріали лекції, підготовленої та прочитаної в Міжрегіональній Академії управління персоналом у межах навчальної дисципліни "Історія політичних вчень".

Ключові слова: *Франкфуртська школа, "Критична теорія", М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе, неомарксизм.*

Статья отображает материалы лекции, подготовленой и прочитанной в Межрегиональной Академии управления персоналом в рамках учебной дисциплины "История политических учений".

Ключевые слова: *Франкфуртская школа, "Критическая теорія", М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе, неомарксизм.*

The article shoes the lecture matersals, prepared within the discipline "History of political science".

Keywords: *Frankfurt school, the Critical Theory, M. Horkheimer, T. Adorno, G. Marcuze, the Neomarxizm.*

Політична наука наприкінці XX на початку XXI ст. намагається визначити та дослідити культурні, політичні та економічні чинники, що спричиняють негативні прояви глобальних трансформацій, які не обійшли стороною і Україну. Стан сучасного українського суспільства позначений наявністю процесів і явищ, що стають темою численних наукових та політичних дискусій. В свій час вони були предметом дослідження соціальної філософії Франкфуртської школи у 30 – 60–х рр. минулого століття. Серед них деградація свідомості під впливом ЗМІ, тотальність, підкорення особи владному впливу, духовний занепад, аксіологічна криза, уніфікація, одномірність, аполітичність, тотальне економічне координування суспільством, посилення бюрократичного пригнічення та інші, які в ході глобалізації стають реаліями планетарного масштабу. Детально розроблений франкфуртськими філософами понятійно–категоріальний апарат виявляється актуальним для сучасного українського суспільства, оскільки надає змогу докладних як теоретичних, так і

емпіричних досліджень у сучасну добу, саме тому історія становлення та теоретичні підвалини цієї школи являють науковий інтерес в ході вивчення дисципліни "Історія політичних вчень".

Під час розгляду означеної теми слід зосередити увагу студентів на наступних питаннях:

1.Становлення та розвиток Франкфуртської школи як оригінального напрямку соціальних теоретико–прикладних досліджень.

1.1 Заснування та історія Франкфуртської школи.

1.2 Ідейні витоки та теоретичні постулати Франкфуртської школи.

2. Засновники та ідеологи: Франкфуртської школи

2.1 Теодор Адорно.

2.2 Макс Хоркхаймер.

2.3 Герберт Маркузе.

3. Вплив ідей Франкфуртської школи на розвиток філософської та політичної думки XX ст.

1.Франкфуртська школа це, в першу чергу, ідейна течія, яка справила помітний вплив на громадську думку та дії багатьох своїх сучасників. Вона справила рішучий вплив на всю сучасну ліворадикальну думку, запропонувала до розгляду ряд тем, що цікавлять прогресивно мислячих людей і сьогодні. Серед них такі теми, як відчуження, тоталітарність, одномірність людини, володарювання технократії, екологічні проблеми і т.д. Вочевидь, що її поява та розвиток були обумовлені тогочасними потребами суспільства і не були випадковими. Виникнення Франкфуртської школи та її погляди стали спробою віднайти вирішення актуальних проблем соціуму.

1.1Франкфуртська школа бере свій початок в 20-х рр. минулого сторіччя від Інституту соціальних досліджень, який був заснований у 1923 р. і знаходився у Франкфурті-на-Майні (звідси і назва школи). Аналіз ситуації, що склалася у сфері наук про суспільство в першій третині XX ст., став відправним пунктом у розробці основних принципів теоретичної діяльності Інституту. Директорами институту були австро-марксист Карл Грюнберг, Фрідріх Поллок, а потім Макс Хоркхаймер. Саме з приходом останнього до керівництва робота інституту набула особливо важливого напрямку у соціальній критиці. Макс Хоркхаймер, який став директором Інституту в 1931 році, рішуче змінив загальний напрям його роботи й тематику публікацій. Він оголосив його метою розробку "соціальної філософії", доповненої емпіричними дослідженнями. Таким чином, Інститут перейшов до сучасної соціально-філософської проблематики, розпочав комплексні дослідження суспільства. Провідниками в дослідженнях виступали філософи на чолі зі своїм директором, але брали участь також економісти, історики, соціологи, психологи тощо. Така комплексність підкреслено протиставлялася однобічній спеціалізації у вивченні суспільства, характерній для традиційних суспільних наук.

Головними теоретиками Інституту стали, крім Хоркхаймера, Теодор Адорно, який також стояв у витоків Франкфуртської школи, Герберт Маркузе, Фредерік Поллок, Еріх Фромм. Після другої світової війни до них приєдналися Альфред Шмідт, Оскар Негт, Юрген Габермас.В 1932 г. при інституті починається видання "Журналу соціальних досліджень". Після приходу до влади нацистів близько 1933 – 1934 років Інститут розміщався в Женеві та Парижі, а в 1935 році був переміщений до Нью–Йорку, після чого з 1941 року розміщався у Каліфорнії. Саме в еміграції, ґрунтуючись на аналізі причин перемоги фашизму в Німеччині, Хоркхаймер, Адорно и Маркузе сформулювали основні положення "критичної теорії". Вплив інституту на інтелектуальне життя Америки виявився величезним. Після повернення у 1949 році дирекції та значної частини співробітників до Франкфурта інститут відновився як німецький дослідницький центр, але в світі він надалі сприймався на рівні наукової школи міжнародного масштабу – Франкфуртської школи. З 1955 року Т. Адорно став співдиректором Інституту разом із М. Хоркхаймером, після смерті якого Франкфуртська школа, як оригінальна та самобутня система філософських поглядів, перестає існувати, хоча Інститут Соціальних досліджень продовжував свою роботу. Протягом першої половини 70-х

років більшість діячів цього інституту вийшла за межі ідейно-теоретичних позицій, окреслених франкфуртцями в 30-40-х роках.

Тож Франкфуртська школа, як науковий напрям з консолідованою програмою й методологією, припинила існування. Однак після цього вона ще тривалий час не втрачала своїх адептів і послідовників.

1.2 Загальновизнано, що Франкфуртська школа стала однією з найважливіших течій соціальної філософії XX століття, яка оформилася на хвилі розповсюдження соціалістичних і фрейдистских ідей в середовищі західних інтелектуалів. Для соціально-філософських досліджень франкфуртців характерні неомарксистські теми і мотиви. Загалом "неомарксизм" – досить умовний термін, що об'єднує інколи істотно відмінні між собою теоретичні позиції, які започатковувалися в західноєвропейській соціально-філософській думці в 20-ті роки XX століття. Спільною для них однак є творча спадщина К.Маркса і Ф.Енгельса як основа для досліджень. Отже, теоретичні джерела франкфуртьскої школи — марксизм і "лівий" фрейдизм, що набули в Німеччині форми "фрейдомарксизму", а у Франції — сюрреалізму (П. Бретон), а також гегельянство і ідеї, запозичені з ніцшеанства.

У Маркса були взяті категорія відчуження, класова боротьба (де пролетаріат більше не активна сила). Всі суперечності капіталістичного суспільства зводилося до категорії відчуження. Історія капіталістичного суспільства розумілася як фатально необхідний процес прогресуючого божевілля розуму. У Фрейда представники Інституту розглядали ідею людини: структура особи і безсвідоме. Через фрейдизм – виходячи з принципу задоволення – задовольняються всі інстинкти, що приводить до контролю над особою. В боротьбі з природою і соціальним середовищем людина пригнічує інстинкти, керуючись принципом реальності, змінює їх. Тобто принцип задоволення підкоряється принципу реальності, що підпорядковує людину суспільству. Діалектика Гегеля заміняє собою діалектичний матеріалізм. Взятий також закон заперечення заперечення, який трансформований в абсолютне заперечення (негативна діалектика, як назвав її Адорно). Поняття раціональності, запозичене у Вебера, допомагає Маркузе піти від «одновимірності» суспільства і людини і створити нове, нетотожне мислення, і у дусі якого інтерпретується категорія відчуження, до якої зводилися суперечності капіталістичного суспільства. У Канта представники школи взяли на озброєння взяті ідеї критики традиційного мислення.

Таким чином, можна зробити висновок, що ідейний базис філософії франкфуртців склав своєрідний варіант діалектичного фрейдо-марксизму із зверненням до раціональної філософії. Представники даної школи вважали, що буржуазне класове суспільство перетворилося на монолітну безкласову тоталітарну Систему, в якій революційна роль перетворення суспільства переходить маргінальним інтелігентам й аутсайдерам. Сучасне суспільство технократичне та існує за рахунок розповсюдження хибної свідомості за допомогою засобів масової інформації, а також популярної культури, і нав’язуваного культу споживання. Методологічними принципами проведення досліджень представниками Франкфуртської школи можна вважати заперечення позитивізму з його розділенням цінностей та фактів; прихильність до ідей гуманізму, звільнення людини від всіх форм експлуатації; акцент на значимість людського начала у соціальних стосунках. Основною тематикою досліджень науковці називають ерозію ідеалів Просвітництва дегуманізуючою технологічною раціональністю, що відбувається у сучасному суспільстві; тоді як основними ідеями Франкфуртської школи вважаються: зображення пізнього капіталізму та соціалізму як різновиду єдиного сучасного індустріального суспільства; заперечення революційної ролі пролетаріату; абсолютизація діалектичної категорії заперечення (негації); критика тоталітаризму та авторитарної особистості тощо. Отже, центр їх філософствування – людина у сучасному тоталітарному суспільстві та виявлення можливостей перетворення західного індустріального суспільства у вільну асоціацію індивідів, де кожний зможе проявити свої можливості для творчості.

Центральне місце в системі ідей соціальної філософії Франкфуртської школи займає так звана "критична теорія суспільства". Поняття "критична теорія" запропонував

Хоркхаймер у 1937 році у статті "Традиційна і критична теорія". Провідною темою статті було осмислення науки XVII-XX століть (класичної науки) з негативно-критичних позицій. Вельми песимістично оцінюється ним класична раціональність взагалі. При цьому увага акцентується на питанні про об'єктивність наукового знання. У процесі розробки даної теорії Хоркхаймер ставив дві основні задачі: відмовитись від ідеалістичного розуміння історії; спільно з теоретиками історичного матеріалізму закінчити розробку концепції про передісторію людства. Критичне ставлення до існуючих наук про суспільство напряму пов'язується франкфуртцями з критикою реалій сучасного "пізньокапіталістічного" чи "індустріального" суспільства, яке найповніше втілило всі негативні тенденції попереднього розвитку людської цивілізації. Ці ідеї в найбільш розгорнутому вигляді представлені у спільній роботі Хоркхаймера і Адорно "Діалектика просвітництва. Філософські фрагменти". Пізніше Маркузе у статті "Філософія і критична теорія" подав критичну теорію як оновлену філософію історії і ввів до обігу термін "критична теорія суспільства", яка набула статусу, так би мовити, візитної картки Франкфуртської школи. В подальшому теоретичні розробки представників школи стали позначатися збиральним терміном "критична соціологія". Виходячи з критики "традиційної теорії" і образа науки, характерного для їхнього часу, і ґрунтуючись на принципах однозначної соціокультурної детермінації теоретичних уявлень, франкфуртці приходят до критики реалій сучасного суспільства. При цьому вони не бачать будь-яких зачатків нового світового порядку в існуючих конкретних соціальних системах. У відповідності до загальних теоретичних положень представників Франкфуртської школи, пошук факторів, використання яких могло б полегшити долю сучасного суспільства, культури, ведеться у сфері суб'єктивності, хоча постійно підкреслюється її соціальна обумовленість. Започаткована франкфуртцями критика класичної науки знайшла своє продовження в постмодернізмі. Починаючи з 70-х років XX століття, постмодерністи, спростовуючи звичний (традиційний) для науки самодостатній епістемологізм, як і франкфуртці, акцентують увагу на соціокультурному статусі наукового знання. Постмодерністи розглядають класичну науку системою цінностей і критикують її як систему відчутно застарілих і сумнівних цінностей.

Автори "критичної теорії суспільства" дають глибокий аналіз багатьом явищам капіталізму, при цьому вказують на вихід з гострих соціальних протиріч, які трапляються на шляху "постіндустріального суспільства". Вони пропонують перш за все соціально-технологічне реформування суспільства, що базується на "інтелектуальній технології", яка представляє собою систему новітніх методів, заснованих на математичній логіці, інформатиці, кібернетиці, ситуаційному аналізі та ін.

2. Для більш повного аналізу теоретичної спадщини Франкфуртської школи необхідно дати коротку характеристику внеску деяких лідерів її думки у сучасну філософію. Найбільш відомим представниками Франкфуртської школи є три автори: Макс Хоркхаймер, Теодор Адорно и Герберт Маркузе. Перебуваючи в еміграції, вчені, беручи до уваги аналіз причин перемоги фашизму в Німеччині, сформулювали основні положення "критичної теорії". Всі вони починали свою наукову кар'єру в Інституті соціальних досліджень. Всі вони є носіями високої філософської культури, характерної для німецьких авторів. На формування та становлення їх поглядів справили суттєвий вплив А. Шопенгауер і Ф. Ніцше, К. Маркс і З. Фрейд, а також екзистенціалізм М. Хайдегера. Центральне місце філософських поглядів вчених займала людина в сучасному тоталітарному суспільстві і пошук можливостей перетворення західного індустріального суспільства на вільну асоціацію індивідів, де кожен зможе проявити свої творчі можливості.

2.1 Макс Хоркхаймер (1895—1973), директор Інституту соціальних досліджень, один із засновників Франкфуртської школи, як системи філософських поглядів, вважав, що головна задача філософії в XX столітті - допомогти людині вистояти під натиском тоталітарних режимів і авторитарних методів тиску на індивіда. Хоркхаймер відслідковує етапи розвитку капіталізму від класичного лібералізму, що базувався на ринковій конкуренції до монополістичного капіталізму, який руйнує ринкову і насаджає тоталітаризм.

Дану тенденцію супроводжує масована експансія бюрократичного апарату в усіх сферах життя. Ірраціональність сучасного світу можна подолати за допомогою критичного мислення, яке можливо сформувати тільки тоді, коли людина усвідомлює велич діалектики. В основоположній для Франкфуртської школи роботі, написаній Хоркхаймером сумісно з Т. Адорно, «Діалектика Просвітництва» (1947) показано, що діалектика просвітництва є природним принципом панування, якому підкоряється вся природа і який в європейській культурі модифікувався на основі техніки і технології, заснованої на раціональності. Європейська людина копіює природний принцип панування і за допомогою техніки спрямовує його проти самої природи. В цьому і полягає головна вада європейської цивілізації.

2.2 Теодор Адорно (1903—1969) був не тільки яскравим представником франкфуртської школи, але також і відомим естетом, що філософськи аналізував сутність музичних творів. Головну задачу своєї філософії Т. Адорно бачив в тому, щоб навчити заперечувати все логічно закінчене, завершене, традиційне, що, на думку філософа, завжди є «помилковою ідеологією». Концепція "негативної діалектики", головним теоретиком якої є Т. Адорно, була викладена в його праці "Негативна діалектика" (1966). Концепція, запропонована вченим, вважається провідною в філософській системі Франкфуртської школи. Вона покладена в основу всіх основних ідей інших соціально-філософських концепцій. Окрім того, через неї франкфуртці чітко виразили своє ставлення до різноманітних теорій Гегеля, К'єркегора, Ніцше, Хайдегера. Маркса. В основу цієї роботи були покладені лекції, прочитані Адорно в Коллеж де Франс, в яких він знайомив студентів з категоріями суто діалектичними та з категоріями "антидіалектичними". Категорії "тотожність" та "позитивність" - предмет атак Адорно. Саме їх він перш за все називав "антидіалектичними категоріями". Вихідним пунктом побудови "негативної діалектики" стала критика категорії "тотожність". Його не задовільняє гегелівське розуміння тотожності буття та мислення як "примирення протилежностей". Згідно з Адорно, між буттям і мисленням існує різниця, а точніше, "нетотожність". Найвідомішими філософськими працями Адорно є «Діалектика Просвітництва» (1947 р.), яку він написав разом із Максом Хоркхаймером; «Дослідження авторитарної особистості» (1950 р.); «Mínima Moralia» (1951 р.) і «Негативна діалектика» (1966 р.). У «Діалектиці Просвітництва» Адорно далі розвивав ідеї Вальтера Бен'яміна та Фридриха Полека. Бен'ямін розчарувався в марксистській вірі в історичний прогрес, а Полек запевняв, що втручання в економіку руйнує соціалізм як альтернативу чи то авторитарній, чи то демократичній формі державного капіталізму. Такі думки спонукали Адорно вважати, що панування капіталу пронизує все суспільство. Контроль над масами й маніпуляція ними відбувалися завдяки стандартизованій «індустрії культури», яка заперечує індивідуальність і свободу. У своїх емпіричних творах Адорно сприяв ще й розвиткові уявлення про авторитарну особистість.

2.3 Продовжуючи ці позиції теоретиків франкфуртської школи Герберт Маркузе (1898—1979), видатний популяризатор їх ідей, підкреслює, що сучасна західна культура, з її достоїнствами комфорту, технічної оснащеності, зручності буття і безпеки існування народжує репресивну терпимість всіх членів буржуазного суспільства, їх одновимірність і проінтегрованість у всі суспільні відносини. У роботі «Одновимірна людина» (1964 р.) він показує, як індустріальне суспільство, створюючи високий життєвий рівень, зв'язує руки всіх опозиційних сил. В цьому суспільстві відбувається не тільки техніко–технологічне, але і духовне нівелювання. Влада над природою, раціонально організоване виробництво й управління призводять до того, що виникає суспільство споживачів, а класичні, описані ще К. Марксом взаємостосунки між буржуазією і пролетаріатом, перестають здійснювати революціонізуючий вплив на розвиток людства. Виникає нова соціальна реальність – суспільство споживачів, які стали одновимірними і проінтегрованими в існуючі суспільні відносини. На думку Г. Маркузе, в сучасному суспільстві немає інших суспільних сил, які можуть почати боротьбу проти суспільства, окрім тих, які відчувають себе маргіналами. Це – третя сила в сучасній європейській культурі. Ця нова сила – це молодь і люди гетто. Слідом

за Т. Адорно і М. Хоркхаймером, він повторює, що все, існуюче в сучасному західному суспільстві – помилкове і все це необхідно зруйнувати. Таким чином, Г. Маркузе стверджує, що сучасне індустріальне суспільство конформічне. В своїй основі воно складається з маніпуляторів і маніпульованих і в ньому немає сил, що протистоять маніпуляції. Формування стандартних хибних потреб, що прив'язують індивіда до сучасного суспільства робить людей одновимірними в діях, вчинках, мисленні. Отже, можна стверджувати, що саме праці названих мислителів склали велику частку дійсно оригінальних ідей Франкфуртської школи як напрямку теоретико–прикладних досліджень.

3. Вплив філософських концепцій, які були розповсюджені у 60-ті рр., залишається не менш помітним і в наступні десятиріч XX ст. І хоча, починаючи з 70-х рр. в західних країнах, відбувається зміна політичних орієнтацій, розпадається рух "нових лівих", а натомість розгортається рух "нових правих", що проголосив "відродження європейської культури", основні ідеї і концепції франкфуртської школи зберігаються. Зокрема, започаткована франкфуртцями критика класичної науки знайшла своє продовження в постмодернізмі. Починаючи з 70-х років XX століття, постмодерністи, спростовуючи звичний (традиційний) для науки самодостатній епістемологізм, як і франкфуртці, акцентують увагу на соціокультурному статусі наукового знання. Постмодерністи розглядають класичну науку системою цінностей і критикують її як систему відчутно застарілих і сумнівних цінностей.

Франкфуртська школа справила власний вплив на філософію в цілому: була збережена концепція мета-аналізу суспільства через його економічні, політичні та соціальні системи; була представлена концепція соціальної філософії та теорія ролі повсякденної практики шляхом «міксування»філософської та емпіричної проблематики.

Таким чином, в історії філософії, соціології та політології XX століття Франкфуртська школа залишила помітний слід, розкривши специфіку європейської раціональності, показавши роль і значення соціальних теорій, пов'язаних з практичними діями людей, підкресливши необхідність вироблення нового філософствування, що поєднує всі методи і способи осмислення світу - наукові, філософські, практичні, естетичні.

Література:

1. Андрущенко Віктор Петрович. Вступ до філософії. Великі філософи: Навч. посіб.. — К. : СПДФЛ Чиженко С.Ю., 2005. — 512с.
2. Бурковський П. Проблема визначення влади у XX столітті. Реконструкція відносин панування у критичних концепціях А. Грамші і Франкфуртської школи / П. Бурковський // Людина і політика. – 2003. – №1. – С. 70–83.
3. Воронкова В.Г. Філософія: Навчальний посібник. — К.: ВД «Професіонал» 2004. — 464 с., с. 190-196.
4. Гайда А.В. Негативизм как принцип социологии Франкфуртской школы / А.В. Гайда, В.В. Китаев // Категории диалектики. - Свердловск, 1984. - Вып. 9. - С. 69-77.
5. Зотов А.Ф. Современная западная философия / А.Ф. Зотов ; МГУ им. М.В. Ломоносова. - Изд. 2-е, испр. - М. : Высш. шк., 2005. - 780 с.
6. История социологии в Западной Европе и США. Учеб-ник для вузов. Ответственный редактор — академик РАН Г. В. Осипов. — М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА—ИНФРА • М), 2001. — 576 с.
7. Максутов А.Б. Критическая теория и современность / А.Б. Максутов ; РАН, Урал. отд-ние, Ин-т философии и права. - Екатеринбург, 1998. - 148 с. - Библиогр.: с. 143-148.
8. Современная западная философия : слов. / сост. и отв. ред. Малахов В.С., Филатов В.П. - М. : ТОН-Остожье, 1998. - 542 с.
9. Філософія: Підручник / За заг. ред. Горлача М.І., Кременя В.Г., Рибалка В.В. К.–Харків: Консум, 2000. – 672 с.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Бабкіна Ольга Володимирівна,
голова журі Всеукраїнської
студентської олімпіади з політології

ВСЕУКРАЇНСЬКА СТУДЕНТСЬКА ОЛІМПІАДА З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПОЛІТОЛОГІЯ»

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України №1190 від 02.12.2010 р. вперше на базі Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова 13-15 квітня 2011р. організовано Всеукраїнську студентську олімпіаду з навчальної дисципліни «Політологія». Олімпіада була спрямована на визначення рівня та підвищення якості політологічних знань, які дадуть змогу молодій людині орієнтуватися в навколишньому світі політики, свідомо передбачати політичну сутність суспільства, упорядковувати стосунки між людьми та державою на засадах загальнолюдських цінностей, раціонально-критично оцінювати події, які відбуваються в країні. Проведення такого роду змагань серед студентів не тільки розкриває їх вміння правильно та творчо застосовувати набуті теоретичні знання, а й сприяє розвитку їх політичної культури, надає навиків самостійно аналізувати актуальні політичні проблеми.

На ІІ тур олімпіади були запрошені студенти із усіх вищих навчальних закладів України, в яких політологія викладається як навчальна дисципліна. До участі в олімпіаді прибули 70 студентів та 15 їх керівників із 43 вищих навчальних закладів України. Зареєстровані команди з Києва, Ірпеня, Бердянська, Одеси, Миколаєва, Ялти, Севастополя, Черкас, Вінниці, Луцьку, Рівного, Сум, Дрогобича, Львова, Тернополя, Кам'янець-Подільського, Умані, Переяслав-Хмельницького, Ніжина, Кременчука, Донецьку, Дніпропетровська, Харкова, Луганську та Запоріжжя.

13 квітня о 14.00 у центральному корпусі НПУ імені М.П.Драгоманова було урочисто відкрито ІІ тур Всеукраїнської олімпіади з навчальної дисципліни «Політологія». В рамках проекту «Українці у світі», який проводиться у НПУ імені М.П. Драгоманова, представники різних ВНЗ України відвідали екскурсію, що викликала значний інтерес і резонанс серед студентів.

14 квітня стартувала конкурсна програма олімпіади, виконання якої відбувалось в письмові формі. Учасникам пропонувались 10 тематичних, закритих та відкритих, логічних і творчих завдань, котрі передбачали демонстрацію студентами знань та власних міркувань з основ політології, визначальних етапів розвитку вітчизняних і зарубіжних політичних вчень, особливостей політико-владних відносин, політичної культури сучасної України, процесів демократизації тощо.

По завершенні виконання письмових робіт, за участі провідних вітчизняних політологів, професорів, авторів чисельних підручників з політології, за якими навчаються студенти, проведений круглий стіл на тему «Проблеми політичної науки і освіти у сучасній

Україні». Цей захід мав на меті розкрити та закріпити у студентів набуті теоретичні знання, уміння й навики з дисципліни «Політологія»; познайомитись з відомими вченими у цій галузі; поспілкуватись у неформальній ситуації з приводу актуальних суспільно-політичних проблем сьогодення. За круглим столом Б.І.Андрусишин, О.В.Бабкіна, В.М.Бебик, І.М.Варзар, К.О.Ващенко, В.П.Горбатенко, Г.І.Зеленько, С.О.Телешун, А.В.Толстоухов обговорили перспективи викладання політології, як вагомої складової освітніх програм для різних категорій населення в рамках існуючої державної системи освіти України та за її межами. Присутні студенти, викладачі, науковці та політики одностайно зійшлися на думці про недопустимість виведення дисципліни «Політологія» з нормативної частини циклу підготовки бакалаврів в Україні.

Після завершення офіційної частини олімпіади студенти відділення «політологія» Інституту політології та права підготували для гостей пішу прогулянку визначними місцями Києва. Злагоджено була побудована робота журі олімпіади, члени якого критично і об'єктивно підійшли до перевірки конкурсних робіт учасників

Переможцями олімпіади було визначено:

І місце – Борисову Ірину Миколаївну (Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського, 3 курс)

ІІ місце – Бреус Сергія Михайловича (Національна академія внутрішніх справ, 3 курс)

- Назарова Миколу Сергійовича (Сумський державний університет, 4 курс)

ІІІ місце – Пінчук Діану Миколаївну (Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, 2 курс)

- Пріндин Юліану Мирославівну (Університет банківська справа Національного банку України, 3 курс)

- Радчич Северина Олеговича (Київський національний технічний університет України, «Київський політехнічний інститут», 2 курс).

За найкращий результат команди вищого навчального закладу у Всеукраїнській студентській олімпіаді з навчальної дисципліни «Політологія» відзначено Харківський державний університет харчування та торгівлі – а саме студенток 4 курсу Боюнець Юлію Олександрівну та Шевченко Дар'ю Євгенівну.

Спеціальними дипломами компетентне журі на чолі з доктором політичних наук, професором, академіком політичних наук України О.В.Бабкіною відмітили:

- Боголюб Євгенію Ігорівну (Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, 3 курс.) - за творчий підхід у виконанні конкурсних завдань;
- Кудрявцеву Тетяну Вікторівну (ДВНЗ Національний гірничий університет, 3 курс) - за оригінальність мислення під час виконання конкурсних завдань;
- Літвінцева Миколу Юрійовича (Бердянський державний педагогічний університет, 5 курс.) - за самостійність мислення під час виконання конкурсних завдань;
- Глуговського Віталія Петровича (Кам'янець-Подільський Національний університет імені Івана Огієнка, 6 курс.) та Петриків Володимира Івановича (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 3 курс.) - за системність та логічність викладу думок під час виконання завдань.

Переможців, яких відмітили за особливі успіхи нагородили почесними дипломами та призами (авторські підручники, словники, періодичні видання з актуальних питань політології). Іншим студентам було вручено дипломи учасника та заохочувальні подарунки.

Загалом олімпіада пройшла в позитивній атмосфері. Після оголошення результатів студенти висловили позитивні враження від олімпіади, міркування з приводу майбутніх подібних заходів.

Варзар Іван Михайлович,
доктор політичних наук, професор
кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова

ЗА "КРУГЛИМ СТОЛОМ" – ФУНДАТОРИ НАУКОВИХ ШКІЛ І ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

У квітні 2011 р. в Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова відбулася Всеукраїнська студентська Олімпіада з політології, в якій взяло участь понад сто студентів із сорока восьми університетів України. Протягом трьох днів все йшло послідовно, злагоджено й процедурно за заздалегідь затвердженим "сценарієм": інструктаж конкурсантів, виконання письмових завдань, анонімний аналіз зашифрованих робіт, підбиття підсумків, нагородження переможців і призерів. Усе відбувалося за здавна легітимованої моделі та в узвичаєному ритмі. Однак…

Один підсумково-процедурний захід виявився таки неординарним, – і за формою, і за суттю: для студентів – учасників Олімпіади, викладачів-супровідників конкурсантів та для молодих науковців драгоманівського університету – було влаштовано по-справжньому плідне та смислозначуще засідання "круглого столу". В ньому було задіяно, як зазначалося в програмі Олімпіади, вісім "провідних політологів України". Про цю подію "локального масштабу" науково-освітянську громадськість оперативно було повідомлено, – в трьох газетах системи вищої освіти надрукували оптимально короткі щодо цього інформації ледь не чисто констатаційно-іміджевого характеру.

Згодом – повз чиєїсь волі – ота інформація викликала одну рефлексію дещо іншого ґатунку та з неочікуваного боку. На кулуарному рівні нам усім нагадали про наступне. На весняній сесії НАН України перший віце-президент **В.М. Литвин** дорікав кільком університетам, що недавно були піднесені у ранг "науково-дослідного центру", за те, що в них "немає жодної своєї "місцевої" наукової школи" [Цит. за: **5**]. А тим часом, мовляв, з'ясовується, що в драгоманівському педагогічному університеті цих наукових шкіл – кілька. Нам рекомендували цю колізію професійно та правдиво висвітлити в науковому виданні, а не в одноденній відомчій газеті…

За розв'язання цього заданого "вузлика" я беруся з деякими застереженнями і концептуального, й історіологічного характеру, – та під титлом: "Я в цьому переконаний на власному досвіді…". Ось я і беруся за той доказ без зайвих застережень та дещо здаля…

По-перше. Слід розрізняти два, зовні судячи, споріднені поняття, – "науково-педагогічна школа" та "науково-теоретична школа" (або "наукова дисципліна"). Беззастережно констатую", напевно, з легкої руки та не дуже поважливого ставлення до науки сільських вчителів типу В.О.Сухомлинського, цієї концептуальної диференції у випущеній щодо цього 2009 року книзі драгоманівців [Див.: **2**] не проведено. А тим часом "вузлики" розв'язуються довкола імен очільників отих різносенсових шкіл: **науково-педагогічну школу** очолює знаний вчений і педагог ***без власного імені*** в теорії будь-якої науки (наукової дисципліни); це людина з великим особистим досвідом і з величезним вантажем професійних знань (але … чужих знань, не своїх, не ним вироблених); дана школа випускає у світ різнопрофільних спеціалістів для практичного суспільного життя. Щодо цього відомі школи **Є. Коршака**, **А. Дистервега**, **К.Д. Ушинського**, **А.С. Макаренка** та багатьох інших – у нас і за кордоном.

Складніше обстоюють справи навколо **суто наукової школи**. Це – ***по-друге***. У неї очільником є вчений, який засадував (1) ***нову концепцію***, на її основі – (2) ***нову теорію***, а в її контекстах – (3) ***нову науку*** (***наукову дисципліну***). "Випускниками" наукової школи є дедалі нові й нові вчені високої кваліфікації, які в контекстах даної науки (або споріднених наук) примножують новації очільника школи та щаблями прогресу йдуть далі за нього. Щодо самих очільників зазначу й таке. Є приклади, коли наукові школи зупинялися на рівні концепції (**А. Гумбольдт**, **М. Еліаде**), а то й на рівні досконалої теорії (**І. Ньютон**, **А. Ейнштейн**). Рівня суто наукової школи/дисципліни особливо в гуманітаристиці важко досягти. І досконало витончених наукових тут шкіл не так вже й багато: чотириступінчаста етноцивілізаційна школа **Є.Б. Тайлора**, літературно-історіографічна школа **Д.С. Лихачова**, науково-персоналістська школа **Є.В. Тарле** та ін.

По-третє. У чисто саєнтологічному сенсі, найдосконалішою є та наукова школа, у творчих контекстах якої вже вироблено і "зафіксовано на письмі" чотири цінності: 1) чітке об'єкт-предметне поле досліджень; 2) суто свій (зрідка – й кілька) пізнавально-дослідницький (-ких) метод (-дів); 3) свій понятійно-категорійний апарат і термінологічна мова; 4) в досліджуваних реаліях відкрито певно цілісний перелік об'єктивних закономірностей розвитку досліджуваної сфери/галузі життя. Дві ілюстрації тут для мене безперечні: **природно-етнологічна школа Л.М. Гумільова** та **школа новітньої політичної історії України В.М. Литвина**.

Маю сміливість констатувати: **до останньої групи наукових шкіл відношу й свою політичну етнологію** [див.: **1**, с. 316–318]. Політолого-етнологічну концепцію вироблено у 70-х роках ХХ ст., теорію – у 80-х, науку – на рубежі 80-х і 90-х років, в якості наукової дисципліни її вивчають в українських та зарубіжних університетах з середини 90-х років; маю понад 200 різноформатних публікацій; "випустив" понад півтори десятка кандидатів і понад десяток докторів наук. Факт заснування науки "зафіксовано" в енциклопедичному виданні 2005 року [**6**, с. 83].

Відкристалізована вище інструменталістка питання нижче проявиться назовні вже не з моїх старань, – самою логікою викладеного матеріалу. Самий же матеріал – за суворим велінням обстановки – подано у вкрай лапідарному стилі, ледь не "цитатним чином". Надаю слово колегам за згаданим засіданням "круглого столу".

Обраний за велінням алфавіту модератором засідання **Б.І. Андрусишин** (проректор університету і директор Інституту політології та права, доктор історичних наук і професор, адепт новопрочитування концепції політичної держави) дану констатацію "розшифрував" таким чином: "Усі учасники засідання – поряд із тим, що є високоранговими службовцями та різнопрофільними практичними політиками, – вони ще є знаними фундаторами відповідних наукових шкіл і теоретичних концепцій, назви яких вкажемо по ходу роботи. Наскільки я поінформований, усі промовці апріорі зійшлися у наступному намірі: висвітлюючи деякі позиції та засади своїх шкіл і концепцій, у кінцевому підсумку для юних і молодих політологів вони ненав'язливо сформулюють пропозиції та виявлять своє бачення їхньої ролі і місця у життєдіяльності політичної сфери завтрашньої країни".

Так воно усе у подальшому й сталося. У модератора спрацювали не етична "повага до рангів і звань" промовців і не шанобливе ставлення до наукової ваги конкретних імен, – він став керуватися все тим же могутнім нейтралом – "алфавітним принципом". Виходячи за цим принципом на трибуну, промовці поступово створювали обстановку апробації відомої науково-просвітної максими **А. Ейнштейна**: найбільш практична річ – це фундаментальна теорія. Ось лише деякі грані та аспекти колізій, що утворювалися у дискусійній залі…

(1) **Бабкіна О.В.** (доктор політичних наук, професор, **авторка концепції українського неолібералізму**) [**2**, с. 42] порадила зростаючим політологам щораз конкретніше рахуватися з об'єктивною логікою співвідношення у транзитному суспільстві ліберальних цінностей та консервативних орієнтацій як активних кіл і верств населенського масиву країни, так і мінливо-ротаційного складу її політичного керівництва. На ілюстрування своєї позиції вона послалася на один гаряче актуальний приклад із контекстів внутрішньої та зовнішньої

політики держави. "Багатоціннісно засадована внутрішня політика має симетрично корелюватися з багатовекторністю зовнішньої політики, і обидві супергалузі політики мусять увійти у творчу тріаду з геополітичним статусом країни". В координатах цієї тріади, заключила **О.В.**, можна пояснити собі два орієнтири із недавнього Послання Президента **В.Ф. Януковича** парламенту, – а) "незмінний курс України до лав Євросоюзу" та б) "прагматичну співпрацю з країнами-членами Митного союзу за формулою 3+1" [цит. за: **3**].

(2) **Бебик В.М.** (доктор політичних наук, професор, **засновник "етнотеологічної школи"**, лідер "Асоціації українських політологів", незалежний політичний експерт і телеоглядач) "з порогу" закцентувався на "нерівностях" і ситуативах процесу становлення сучасного професійного політолога. Відпозиціонувавшись від "розтоптаних практикою" моделей "чистого гуманітарного політолога" або ж і "вишколеного тлумачника політкоректного мовлення", він однозначно висловився за широкопрофільного (мінімум з двома дипломами) спеціаліста в галузях і гуманітарних, і так званих "точних" наук. "Прямо чи рикошетом, – заключив **В.М.**, – подібний синтез мало-помалу скидається на ознаку становлення і в Україні моделі інформаційного суспільства зі зрілим плюралістичним громадянством у фундаменті та з правовою державою у надбудові".

(3) **Бех В.П.** (доктор філософських наук, професор, **засновник "організменної політолого-соціологічної школи"**) одразу ж сконцентрувався на проблемі політико-організаційних та соціоуправлінських ролей будь-яких спеціалістів у галузях соціально-гуманітарних наук. "Вузівські випускники з цих наукових спеціальностей, – зазначив **В.П.**, – апріорі самодиференціюються на три соціоорганізменні групи, – 1) на теоретико-інтелектуальних працівників, 2) на організаторів будь-якої практичної справи (але на суворо науково-організменних засадах), тобто на сучасних інтелігентних менеджерів, та 3) на технопраксеологів, тобто на технологічних організаторів будь-якої соціоуправлінської справи". В ході подальшої дискусії проф. **Бех В.П.** уточнив: перші дві групи спеціалістів мусять мати глибоку наукову підготовку в одній-двох галузях знань, на підставі чого з їхнього середовища можуть вийти й вузькопрофільні вчені фахівці, а з-поміж випускників третьої групи ("і тут я цілком погоджуюся з думкою проф. **Бебика В.М.**") можуть вийти широкопрофільні політологи.

(4) **Варзар І.М**. (це – автор даних рядків: доктор політичних наук, професор, **засновник науки та "школи політичної етнології"**) здійснив ситуаційну екстраполяцію організменної справи на специфіку політичного життя багатонародної країни, сформулювавши чотири актуальні до осмислення та реалізації тези. 1) В країні слід якомога оперативніше припинити дискредитаційну балаканину про диференціацію меншинських народів-етносів на "корінних", "автохтонних" і "зайшлих мігрантів", усвідомивши сувору реалію: представники усіх 149 народів світу, які нині мешкають в Україні, – це "співвітчизняні народи". 2) Перед політичним керівництвом країни на весь зріст постає основна політолого-етнологічна проблема: домогтися фактичної рівності у правах людини усіх меншинських народів, задля чого їм слід надати реальні можливості самопрояву в чотирьох галузях етносоціополітичного життя, – в (а) елітотворенні, (б) ідеєтворенні, (в) партієтворенні, (г) автономотворенні. 3) За умов надзвичайної динаміки розгортання Третього Великого Переселення Народів правлячому політикуму слід негайно скоригувати та збагатити чинну Концепцію державної етнополітики.

(5) **Ващенко К.О.** (доктор політичних наук, високоранговий посадовець, **ініціант новаторської концепції політичного аналізу та прогнозу**) одразу ж "накинув місток зв'язку" між родом своєї практичної діяльності та сьогоденною аудиторією. "Опікуючись соціальною сферою країни, у тому числі і молодіжними проблемами, не раз доходив висновку: нинішній студент з будь-якої соціогуманітарної спеціальності – це завтрашній соціальний працівник. На моїх очах часто самоутворюється кадрово-управлінська тріада: "політичний громадянин – державний службовець – соціальний працівник". Оскільки тріада кадрово цементує лави і фундамент ***політичного класу країни***, – на її плечі, умовно кажучи, лягає увесь тягар відповідальності за кінцеву долю політичної реформи в Україні".

(6) **Горбатенко В.П.** (доктор політичних наук, професор, **автор концепції соціально-політичної модернізації країни**) приступив до своєї теми з позиції цілісної комплексної модернізації країни. "Моя теза щодо цього чітка і коротка. Радикальна модернізація сьогоденної України це, в основному, двоєдина справа: реформування усіх сфер і галузей суспільного життя плюс гуманізація усемислимих соціально-політичних інститутів і відносин людей". На завершення **В.П.** проінформував аудиторію: "Мій особистий внесок у цю справу такий: кілька місяців поспіль працював над концепцією гуманізації управлінської справи в країні. Роботу завершено. Керівництвом НАНУ роботу схвалено і передано на розгляд до Адміністрації Президента України. Якщо в кого будуть запити, зауваги, рекомендації, – дайте знати. Ми відгукнемось".

(7) **Толстоухов А.В.** (доктор філософських наук, професор, член-кореспондент АПНУ, народний депутат України, **засновник концепції політичної екології у транзитному суспільстві**). "У мене коротких та однозначних реляцій на загальнозначимі справи в країні немає. Напевно, тому, що ми в своїй "тріаді" (тобто в парламенті, уряді й партії) лише тим і займаємось, що реформами та модернізацією, наведенням правового порядку в країні та вдосконаленням економіко-фінансової звітності перед народом і світом… Нам дісталась країна в руїнах і боргах. Сьогодні країна ще кризує і потопає в опозиційних протистояннях. Але, певен, – буде й на нашій вулиці свято. Наближаймо разом його!"

Вслухаючись у ритм і сенс виступів, доходжу висновку: у синтезній кореляції проголошених думок і оцінок наша аудиторія являла собою подібність до такого інтелектуального ристалища, що часом було гідне порівнянню то з дисертаційною атестацією у спеціалізованій вченій раді, то з шустер-кисельовськими "страсними п'ятницями" в телеефірі, то радше навіть і з окремими гостросюжетними парламентськими слуханнями з доленосних питань життя країни.

Чому б то? Мабуть, тому, що у зазначених різномодельних дискусіях йдеться, як у класика **Б. Рассела**, про пошуки розуміння нашого власного часу та його вимог, у підсумку чого тільки й можливий "підхід до форми можливого прогресу…" [**4**, с. 8]. Чи знайшли ми на даному засіданні пошукувану прогресову форму? Хто як, а я про себе: здається, на одну з тих форм я натрапив. Не знаю тільки, чи чітко та виразно я про це висловився. Мав же на увазі таке: грамотні та чисті помислами політологи, правники, філософи, соціологи та інші соціогуманітарії мусять додумуватись до того, щоб свідомо зсинтезуватись у таке ***насичене креативом політико-експертне середовище***, яке – хтозна! – в якійсь гіпотетиці змогло б бодай у чомусь підкріпити, а то й … **замінити** значно ослаблений останнім часом низовонародний електорат. Звісно, якщо воно (середовище) буде професійно підготовлено, достойницьки облаштовано, правом захищено, – та настільки, аби й воно не "сповзло на три ГГГ" (гостарбайтерство – гроші – гречка). У противному разі і його олігархи пошлють кудись подалі на інші три літери… Поки ж що усім нам, як класик радив, – своє робити слід. Третього не дано!

Література:

1. Варзар І.М. Політична етнологія. Пропедевтичний курс. Авторський підручник. – К.: Персонал, 2011. – 354 с.
2. Наукові школи Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова / За заг. ред. В.П. Андрущенка. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 313 с.
3. Пряма розмова з країною // Урядовий кур'єр. – 2011. – 25 лютого.
4. Рассел Бертран. Власть. Новый социальный анализ / Пер. с англ. – К.: Стэп-К, 1996. – 240 с.
5. Шевчук Юліана. Історія – предмет науковців, а не політиків // Голос України. – 2011. – 15 квітня.
6. Шкляр Л.Є. Варзар Іван Михайлович. – Енциклопедія сучасної України. – Том 4. – К.: ІЕД НАН України, 2005. – 700 с.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС НПУ імені М.П.ДРАГОМАНОВА

Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін

Випуск 5

Друкується в авторській редакції.

Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіка-статистичних даних,власних імен та інших відомостей.

Головний редактор **В.П. Андрущенко**

Відповідальний редактор **О.В. Бабкіна**

Верстка **О.Я. Волянюк**

ВИДАВНИЦТВО
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Підписано до друку 15.06.2011 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Умов. друк. арк. 15,81. Облік. видав. арк. 12,23
Наклад 300 прим. Зам. № 335
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26